

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

KÖZBEN Magyarország is egyre sűrűbben kért helyet az ujságok hasábjain. A vörösök betörték a Felvidékre — olvasta —, Zólyomig üldözték a cseheket. A szocialista sajtó a harmadik internacionálé diadalává fűtta a cseh-szalajtást, de a konzervatív lapok kivégzésekről, kegyetlenkedésekről írtak. Ki látott itt tisztán? Zoltán nem foglalt állást. Ő nem Szirmaiféle ember. Ő nem tudna röpiratokat csempészni. A maga sorsával sincs rendben, mit javíthat a másokén?

Eltűnődött: vajjon ezek a próféták, akik az emberiség alá készítenek új talapzatot, megtalálták-e a maguk élete talpazatát? Vagy csak gárgyult betegek, akik mások orvosául ajánlkoznak? Vajjon ez a bibircsókos képű Szirmai rendben volt-e belül? Vagy a belső reszketését vonította túl a világnézetével? Mit kaphat ő Kun Bélától, de mit kaphat a megölt Tisza bosszúra hívó szellemétől? Ilyesmiken múlik az élet? Az egész világpolitika hülye, kicsinyes vacakolás a magányos szív kétségbeesett szárnyacsapásai mellett. Alig várta a pillanatot, amikor újra ott ülhet a szülei mellett. Jöjjön a próba, lássuk, segíthet-e rajta a szeretet, odabüvölheti-e a fiesolei kunyhót a két fáradt öreg fölé, akik elkövezték a balgaságot, hogy életre hívták az életre képtelent.

S ez a találkozás elébb bekövetkezett, mint Zoltán hitte volna. A lapok külön kiadásban hozták, hogy a magyar kommunizmus, Európa házhéja alá tartott fáklya, lebukott. Az országok urai föllélegeztek s kézdörgölő álliberalizmussal szidták a magyar fehéreket, akik pontosan azt csinálták, amit hasonló körülmények közt ők is csináltak volna. A foglyokat azonban most már nem volt miért tartani, augusztus vége felé hazabocsátották őket.

A két Zapatieri jobban megsiratta Zoltánt, mint hajdan az unokájukat. Akkor nem is értették egészen, mi az, hogy Giacomino fejébe húzta a dobforma sapkát. Gondolták parádézik s visszajön. De Zoltánról biztosan tudták, hogy nem jön vissza. Igérgette, hogy ír. Már hogy írna, amikor beszélni sem tud! Hej, nagy kópé ez az ő priggionierejük, így akarja elbolondítani szegény öregeket. Oda is adták neki Giacomino ünneplőjét, hiába szabódott, hogy abban ő nem járhat egyetemre. A jó ruha mindenütt jó ruha s Zoltánon még nyalkábban állt, mint az unokájukon. Zoltán becsomagolta a ruhát a városban vett hátizsákba, megölelte az öregeket, azok odatelepedtek az alacsony kőkerítésre, anyóka magához ölelte a kecskét, aki most már egyetlen családtagjuk

maradt, úgy néztek a távozó gyerek után s magyarázták az esetet a járókelőknek.

— Parte — mondogatta az asszony és a tornác üres zsákjára gondolt, amelyet nem lesz többé kinek odateríteni.

— Parte — mondta apó s visszabandukolt a szőlőfüzerek közé s tehetetlenül nézett a világ négy tája felé, mintha a szelekkel jövő dudva magvakat akarta volna elriasztani. Zoltán pedig lesétált Firenzébe, ott odacsapták egy induló csapathoz, el se számoltak róla, mehetett haza. A remekbe teremtett toskánai völgyet eltakarták a pistojai hegyek, Zoltán újra hallhatta az állomások nevét: Bologna, Mestre s odaért a vadonatúj piavei hídhoz, amely alatt alázatosan kullogott el a sunyi, elapadt folyó. Arra északra marsolt ő lázasan, telve félelemmel és elszánással, csak a derék Szabados Imre ugrált a berek szélén. Ő visszajött, de Imrét szétvitte a szél. Szegény Imre, benőtt az ő helye is, mint a szétlőtt fáké. Még fiatal a föld, csontja beforr, sebe beheged. A faluk vadonatúj cserepe vörösen világol s az emeletes házak csak olaszosabbak a foltokban levált vakolatukkal. Harctér és harctér, de az eke diadalmasan merül meg a földben. Milyen semmi volt az a néhány beretvavágás az emberi munka roppant ábrázatán. A trieszti öböl is hogy megtelt hajóval, mozgással, mintha csak egy akadályozó vérdugaszát lökte volna ki az élet.

Igy sétáltatta Zoltán a filozofálhatnékját s a lelke világos volt, mint az elhagyott firenzei napok. De az Alpok nehéz tömege új árnyéket vetett reá. Mi vár rá otthon? kérdezte hirtelen. Mi történt az apjával? Az ujságok fantasztikus számokat hoztak fálnak állított kommunistákról. Nem járt-e el az ő apja szája is? Amilyen szerencsétlen, kihúzta a lutrit. A laibachi állomás fölött új név díszlett s a lelőtt suszter vérit is beitta a sínek közti kavics. De Zoltán élesebben látta a Hubert pisztolyát, mint akkor. Mintha az apja állt volna a pisztoly előtt.

A magyar állomásokon nagy csönd fogadta őket. Az utasok a vállukat vonták és hallgattak, csak egy-két jobb módú gazda panasolta a kommün alatti sérelmeit:

— Még hogy a föld sem az enyim. De a strici mindenit, nem ő törlesztette az árát. Most megkapta a földet, benne fekszik.

A szegényebbek engedelmesen hümmögtek, hogy az ám, meg hogy igaza van. Ők se látták hasznát a kommunizmusnak, épen csak a proli titulust kapták meg tőle, de most, hogy vége volt, ők is kommunista-számba mentek, tizenegyedért masináztak tized helyett. Ha tiltakoztak, ott a felelet, hogy megszűnt ám a Kun Béla-világ. Jobb ilyenkor nem szólni, itt is, ott is elcsattant egy pefon s a deres elmúlt századok emlékét világosította fel a hájdani jobbágynépben.

A visszatérő foglyokra is ráragadt ez az óvatoskodás. Nem értették egészen a helyzetet, de annyit megsűgött az ösztönük, hogy amit elhallgatnak, azért nem hágnak a lábfejükre. Hallgattak hát s várták a magyarázatot. Zoltán ezt a magyarázatot Huberttől kapta meg, akinek

most már darutoll volt a sapkáján, s úgy feszített, mintha gummi-csővön pumpálták volna belé az önérzetet. Pesten a románok ültek, s a megszállt területiek is Győrben szereltek le, ha ugyan volt róluk mit leszerelni. Hubert elemében volt. Külön beszélt az önkénteseknek s külön a bakáknak. A népbolondítókkal leszámoltunk, mondta a bakáknak, ti most azon legyetek, hogy kétszer annyit dolgozzatok, mint előbb. A tiszteknek : vigyázzatok a népre, az egész magyar nép egy nagy hadsereg s ti a tisztjei maradtok civilben is.

Zoltán a háborúban sem tudott vezényelni s békében még kevésbé akart. Örült hát, amikor elszabadulhatott Győrből.

Jutason két földi szállt a vicinálisra. Szomszéd falubeliek voltak, az ormándi grófról beszéltek, hogy azt mint mentette meg a vadásza, három héten át rejtegette a pajtában, de megérte : ötven holdat irat rá a gróf.

— Hát a hódosi elnök megkerült-e már? — kérdezte az egyik, aki két hetet töltött a veszprémi kórházban, valami sérvoperációért.

— A Boda Jancsi? Hogy vasárnap eljöttem, még nem. Pedig a környéken bujdosik, többen látták.

— Persze, most megél sült kukoricából is.

Ezen nagyot kacagtak, kékespiros húsuk rázkódott a kacagástól s nézték Zoltánt, hogy velük nevet-e. De Zoltán szíve elakadt, ott ült sötét aggyal s csak a Boda János név vöröslött a lelke sötétségén. A gazdák arról beszéltek, jól fizetett-e az árpa. Az uradalom ricinust ültet, mire jó az? Zoltán szerette volna kifaggatni őket, de látta a kérlelhetetlen magabizásukat. Mindenük azt sugározta : sok bajunk volt, de most már jó nekünk. Ezek még valami durvaságot mázolnak hozzá. S a torkára tóduló kérdést visszanyomta az elkerülhetetlen felelet. Görcsösen figyelte a beszédjüket s rezsketett, hogy vissza ne térjenek Hodosra. Ha neki is vetettek egy szót, félhangon válaszolt, s amikor az egyik kíváncsibb rászólt, hogy «vitéz úr, hová utazik», azt mondta, Dombóvárra, úgyhogy a lepsényi állomáson nem győzött ódalogni mellőlük, nehogy hazugságon érijék.

A győr-dombóvári vonaltól közel húsz kilométer Hodos, kétszerannyi, mint Farnád felől. Zoltán bakancsának akadt dagasztanivalója. A tarlót befordította az eke s a napraforgók éretten himbálóztak a csövesedő kukoricaföldek lábában. Órák hosszat ment úgy, hogy egy emberrel sem találkozott. Lassított, de akkor azt gondolta, mért tolom ki az elkerülhetlent s bukdácsolva lihegett el a dülőút kiszáradt kávájú kútjai mellett. Számolta őket ; a Vargák kútja, a Békás-kút, a Kerekes-kút. Ott egy ember ballagott hazafelé, ez már hódosi lesz. Megtört derékkal cammogott s a hátára terített kabátja alól, amint libbent, valami bunkóforma villant ki. Rég hallhatta az útparti füvet surrogató lépéseket, de nem fordult meg, inkább maga is kilépett, csak amikor Zoltán meghúzta az inát s az izgalomtól hangos lélekzete közvetlen mögötte hallatszott, akkor fordult vissza, az idegbeteg emberek szűkülésével.

Aszalt félarca mégjobban összeaszott, förtelmesen belezsugorodott a csontjaiba. Bizony nem sok emberi forma maradt szegény Habogó Kovácson.

— Kovács úr az? — erőttette Zoltán az elfogulatlanságot.

A roncs-ember nyugtalanul hámozgatta a katonaruhát s torzvonásai mögött csak lassan símult el a világból kivadultak minden találkozásnál újból fölvert ijedelme.

— Alig ismerem meg az ifjú urat. Hát eleresztették? Az édesanyja sokat rítt érte.

— Nem kapták meg a leveleim. Igaz, én sem, egy sort sem.

— Nem olyan anziksz-kártyás világ volt erre. Hiszen hallhatta már s nyugtalanul lesett Zoltán arcába, mint akit a személyes szegény készít félmondatokra.

— Boda János bátyám hazakerült-e? — pedzette Zoltán a rászakadó bajt.

— Haza az, haza, szegény feje.

Néhány pillanatnyi csönd, egyszerre csak kifordul Habogóból a szó.

— Annak is megütötte a fülét, hogy eztán egyformák leszünk. Még Oroszországból hozta s itt gazda létire közibük állt. A reménység zavarja meg az együgyűt, hisz tudja az ifjúr, hogy van ez.

— Közibük állt?

— Ő volt az elnök. A direktóriumi elnök, szegény feje. Gondulhatja, most szederinda a párnája s kukorica a fedele. Pedig nem volt harapós, szegény. Oroszországban látta s gondolta, itt is úgy kell lenni. Helye-nem-leli ember volt az is, pedig el se lötték a fejét.

— S ki volt még direktor?

— A Hermann, az is benne volt. Most Veszprémben ül. Még jókor jelentkezett a csendőröknél, mielőtt az akasztóbíróság ide érkezett. A többi zsidó mind elutazott. Amikor kijött, hogy Kun Béla megszökött, bandába verődött legények jártak szét a faluban s pénzt követeltek, aki nem adott, azt megpofozták. Arra aztán elutaztak. Könnyű nekik, az Isten is ángyuk meg sógoruk, de mit kezdjen, akinek a falu a világ.

A temető alatt mentek el. A lilán felnyúló fák közt megsűrűsödött az este. Zoltánnak föltűnt, hogy itt is, ott is irtástól szeplős az öreg fás hely.

— Ezért is minket vettek elő—magyarázta Kovács. — A szegénységnek nem volt tüzelője s neki a határnak. Naphosszat vontatták haza nyílt utcán, olyan idők voltak, hogy az emberek elfeledtek pironkodni.

— Édesapám hogy van? — kérdezte Zoltán erőltetett csendesen s elállt a szíve.

— Az is megvan. Az volt a szerencséje, hogy összekapott avval a vörös jegyzővel, akit az öreg helyett raktak ide. Csak ő merte szidni a vöröseket, ezért nem lett baja. Hanem a földosztást azért az orra alá

kenik. Még a Károlyi alatt sorra ment a szegénység közt, vitte a térképet s fölírta, kinek hol kell a föld. Szétparcellázta az urodalmat föl Ormándig. A végin egész búcsú volt nála. Alig lehetett megtérni a kis udvarban. Mindig ott zsivajgott egy tucat éhes, hogy nekem a falu alján adjon, nekem a Helyföld felől, mert egy sem akart kijárni az Isten háta mögé. Hiába ajánlott ott egynek háromannyit, mint benn. Az új jegyző meg dühös volt, azt hitte, a tisztelendő úr azt a pénzt csalja ki belőle, amit ő is kicsalt volna s ráüzent, hogy forradalmi törvénszék elé állíttatja. Attól fogva a tisztelendő úr is elállt Kun Bélától, az ideszakadt pesti csirkefogókat szidta, a szegénység meg mind a pártjára állt, úgyhogy a direktoroknak fényes nappal bujkálniok kellett a faluban, mert erősítést nem mertek kérni, úgyis belőttek a Hermann ablakán. Nagy komédia volt az ifjúuram — mondta csendesesen — s még az ő torz vonásaira is kiült egy mosolygásféle. Az egyik fele mosolygott, de a másikon furcsa össze-vissza grimaszba tört a megrendült mosolygás: olyan volt ez a mosoly, mint a háború utáni emberiség.

Zoltán kissé megnyugodva érezte maga körül a sűrűsödő falut. Igen, ez a gyerekkor faluja volt. A világból először belécsöppent házak, az első akácfák. Ugyanez a lilaság hajolt a dolgokra, mint amikor apjával, szemben a hazahúzódó tehenekkel, az ormándi út lejtjén kapaszkodott, ugyanazt a port szitálta a levegő, ugyanaz az őszi alkonyat. Itt a Horváthék kerítése. Mögötte a két elfagyott dió várja a telet, amely a többi fát is megcsupaszítja, mint őket a hajdani fagy. Vajjon Ilonkával mi történt? S Horváth Laci parasztdemokráciája hol őrzik ebben a világnézet-omlásban? Megint az élete eredeti elemébe jutott. Ez az elem súlyos volt: bronz emberek s ólomboltú sors. Hol volt Firenze s a fiesolói mese? Megélesedett s megsűrűsödött körülötte a levegő, s az előző hónapok messzetűntek, mint egy multelőtti mult.

A kapu előtt Kovácsból is kikéredzett a szégyene.

— Bizony, ifjúrám, én se hittem, hogy ez is megessék velem. A háború csak az arcomat törte össze, de a forradalom, a becsületem. Lehúztak s rámentek a huszonötöt. Az. Mindenki röhögött s azt mondták, köszönjem meg a srapnelnek, amelyik összetört, ha az nincs, felkötnek a legelső agárcafára.

— Maga is kommunista volt?

— Direktor — felelte szégyen és büszkeség határáról a csonka.

— Maga? — meredt el Zoltán szeme.

— Az. A harmadik. Magam sem tudom, mi lőtt. Mit reméltem a Kun Bélától? Azt-e, hogy a pofámat helyreüti? Változtatni akartam s velük ordítottam. Haragudtam az emberekre s hogy odakerültem, a légynek se ártottam. Magam se tudom, bánjam-e vagy örüljek neki.

Zoltán megint kinyitotta a konyhaajtót, amely valamikor az egyedüli konyhaajtó volt s a sötétség, mint benyelt hulláira ráúnt tenger, kihányta ismerős árnyait. A falból elődomborodó asztalt, a kemencébe folytatódó tűzhely tömegét, azt, aki az asztalnál ült s azt, aki a

tűzhelynél motozott. Mintha csak a tizenöt év előtti életébe lépett volna. Csak a tűzhely volt fekete és hideg, a vasrács nem szűrte bíbor nyalábjaait s a petróleumlámpa sem pislogott szét a gyerekkorát lehelő helyiségben.

A két öreg az ajtórest kettéosztó árny felé fordult. Egy pillanatig még súlyosabb lett a homály. Akkor a tűzhely mellől, mintha csak a tűzhely szólalt volna meg, fölrebegett a reménykedés.

— Zoltán, te vagy az?

Persze, ők megszokták a fokozatosan beállt homályt, látták őt, talán az arcvonásait is, de Zoltánt, aki előtt csak bizonytalan vonalak keringtek, úgy érte ez a kérdés, mint a szülői szív divinációja. A gyöngédség fiesolei iskolája erőt vett a falu új benyomásán. Mint gejzír szökött fel benne a szeretet, s a szökő sugarak szétgőzölte párák elhomályosították a szemét. Megkapaszkodott az anyjában s ifjúsága áttüzelte a fonnyadt arc ráncain. Szegény Bodáné csak reszketett a hirtelen rászakadt zuhatagban, s amikor ráeszmélt, hogy ez a zuhatag a fia, a gyerek már az apját fogta s ő a levegőt ölelte; annak mutatta: igen, itt vagyok, tudom, hogy te vagy Zoltán, a fiam.

Boda-pap egy darab szalonnát rágcsált, a kés a kezében maradt s ajka bezsírozta a Zoltán ajkát. Hebegve kotorászott a meghökkenése mélyén valami papi szót, a helyzethez illő üdvözlést, de semmit sem talált.

— Gyujts világot — mondta az asszonynak — s ott álltak mind a hárman a vékonyan kotyogó lámpa alatt s keresték egymást szemmel és szavakkal, ki-ki a maga módján, hogy családdá forrasszák kínos magányukat.

Zoltán egy-szenvedélyű ember volt. Kutyaszorító az élet s csak egy felé nyílik belőle út. Ezen kimenekülni: ez a szenvedély. S most a szeretet látszott egyetlen útnak. Nem a szeretetet mulasztotta-e el? Ezt kell pótolnia. Virgonc szavakkal esett a két meglepett öregre. Csak-hogy hazaért, ő ezután másképp lesz, ne búsuljanak, dolgozni fog értük, tudja, hogy sok bajuk volt, de eztán összetartanak. Jót tett neki az olaszországi nyaralás, levedlette a bánatát, vidám fickó ő, aki a szüleit is nevetni tanítja.

Túlsordultan és túlzottan beszélt, mint aki egyetlen érzésbe öntötte az életét. A két öreg meghökkenten hallgatott. Talán érezték, hogy ez a szóáradat valami rajtuk túlinak, valami hátuk mögöttinek szól. Még az anya is szívesebben vette volna, ha a régi kevés szavú, hideg fia tér meg, mint ez a szeretet-vihar, aki előtt ily elvásott vén csont alig leli a helyét. Az apát is feszélyezte a váratlan kitörés. Olyasvalamire appellál ez a fiú, amire ők már nem képesek. S hogy még se álljon üszökként ennyi láng előtt, kigyújtotta azt a tüzet, amelyre még képes volt s a maga gyűlöletét kezdte lobogtatni, kömmün és ellenforradalom alatti sérelmeivel hozakodott elő.

— Rajtam minden kormány ütött. A vörösök ideraktak egy apa-

csot, akinek szél volt az apja s csiriz az anyja, lopott és elfutott a bajban. Az a Szamuely kezére akart adni, mert megmondtam, hogy magának kommunizál s a gazdák, akik együtt boroztak vele s csirkét küldtek a feleségének, elcsúfoltak vörösnek, gyilkosnak. Jó, hogy ott nem bujdosok, ahol szegény bátyád.

— Az ám, János bátyámmal mi történt?

— Mi? Föjlajánlta a földjét. No most az lett, földönfutó. Bónás ember a János, de olyan, amelyet csak a Bibliában találsz. Amióta hazajött Oroszországból, nem beszélhettél vele. Neki nem kell a föld, a vagyon a boldogtalanság oka. Neki csak az eszme kell. No elbánt szegénnyel az eszme, mert az eszme is a vörös svihákok pórázán jár s az is a szegény ember inát marja. Szegény János, nem is hiszed, hogy megkeveredett. Most már nem ült meg órákhosszat a széken s nem mondta, igenis, bátyám. Nem az. Inkább ő tanított volna engem is. Egy értelmes mondat se telt ki belőle, de ha beszélt, köveket hajigált, mint a vulkán. Bolond vagy, mondtam neki, de most szívesen odaadnám magamat érte. Az ilyen bolondokat tenyészteni kellene.

A falon nagyot csuklott a lámpa. Egy gyűszű petroleum sem volt a házban, sötétben kellett tovább beszélniük.

— Ettél? — kérdezte az anya.

— Ettem — felelte Zoltán s már le is nyelte a rossz érzését. Mért kérdik, hogy evett-e, hát persze, hogy nem evett, inkább készítenének valamit. Az anya is nyelt, mert a «nem ettem»-re se adhatott volna semmit, az a darab szalonna volt az utolsó falat a háznál.

Valami nyomta a Zoltán mellét, mintha alacsony lenne a szoba, de annál hevesebben vállalta a maga eltökélt szólamat. Vigasztalta az apját. Az ilyen barbár-korban van a legtöbb szeretetre szükség. Most minden család a szeretet kis erődítménye, bátya az ösztönök tatárjárásában.

— Szeretet, szeretet — dühösködött Boda. — Mit akartok a szeretettel. Egyféle szeretetet érdemel meg az ember. A sírját benövő fű szeretetét, de az is sok neki. Vadállatok vagyunk. Há akarjuk sem tudjuk lerántani görcsös állkapcsunkat egymás vékonyáról. Harapni; ez az egyetlen életjogcím s a dicsőség: jobban harapni. Az erkölcs, a szeretet az ostobák szájkosara. Egy életen át hordtam ezt a szájkosarat, de nem hordom tovább. Nekem ne papolj szeretetről. Oda akarod adni nekik a fogaidat? Ha kitörik, hát kitörik. De hogy te magad törd ki! Mard meg az apádat, én is megmarlak téged. Ha már a gyilkolás az egy-parancsolat, gyilkoljuk egymást, ez a legjobb, amit tehetünk.

Ott állt a konyha közepén s a székével csapkodta a követ. Tehetetlen volt, mint Milton bukott angyala az első részben. S minél szenvedélyesebben taposta a multját s az ifjúságát jelentő igéket, annál nagyobbat sikoltott benne a hajdani pap s ez még vadabb kitörésekre ösztökélte.

— De apjuk — mondta csendes reszketéssel az anya, ó talán először évek óta. — Nem ezen az estén jött meg a fiuk?

Zoltán azonban egyre gyérebbe szólt, a tenyerébe hajtotta a

fejét s azt gondolta : Ez a szeretet próbája. Könnyű Fiesoléból szeretni őket. Itt szeresd, a mérgező leheletük alatt fuldokolva, minden nyomorúságukat elnézve, megbocsátva. Így a szüleid s a szeretet így az igazi. Boldog vagyok, hogy megmaradtak nekem s ezt kétszer is elgondolta, csakhogy meggyőzze magát a boldogságáról.

Másnap soká aludt s hogy kilépett, az anyját kereste.

— Tessék néhány fillér — odaadta Győrött kapott utolsó garasait. Az apja is ott téblábot a ház körül. A községházról kiszorult, a kommün alatt maga pártolt el s a kommün után nem vették vissza. Utolsó pillanatban jöttek meg a Jani dollárjai, ezekből néhány darab is egész kis vagyon. A tétlen élete volt a keserősége, ezt nem tudta a változékony társadalmi rendnek megbocsátani. De a társadalmi rendet csak a feleségén torolhatta meg, ahhoz hajított oda egy-egy félúton megbánt szót. Nagy lobbal kezdte, de amikor kimondta, csak hummogott, krárogott. Szégyelte, hogy a világ semmire sem használhatja s a folyton dolgozó asszony hol ingerelte, hol meghatotta. Ráfogta, hogy nagy hű-hót csap a főzéssel s beszüntette a vacsorákat. Így szép pénzt takaríthatunk meg, de kell is, mert ki tudja, mikor küld megint Jani. Redukálta az asszony dolgát, takarékoskodott a mozdulataival s ezt ugyanazzal az életbőséggel tette, amivel hajdan a prédikálást s később a községközi munkát. Csak egy napi ételmet túrt meg a háznál, bort csak egy fél litert, de azért maga szaladt át a korcsmába s így a pénz félre-félre csúszott a takarékos felé gurultában.

Zoltán azon volt, hogy valami kedves szót vessen neki is, meg az anyjának is. Olyan volt, mint egy szülőlátogató Petőfi-vers, nyájaság, elnézés, figyelem. De az asszony újra és újra elkésett a viszontgyöngédségével. Zoltánt talán még jobban nyugtalanították az ő belébelé akadó szemei, mint az apja, aki rossz automataként, nikkellhatosra, rézkrajcárra, nadrággombra ugyanazt a gyűlöletrohámot bukta ki, rögzött refréneken támadt az emberi fajra s mindarra, ami egykori munkahelyével s a községközzel valami kapcsolatban volt. Zoltánt máskor halálra keserítette volna ennyi zagyvaság, de most ez volt a próba s állta, hadd legyen minél nehezebb. Szeretni akarta őket s megszőgelte a kerítést, karójához kötötte az őszirózsát és boldog volt, hogy ez is eszébe jutott.

Délután fölvette a bátyja sifonérialjából előkotort ruháját s neki-vágott a falnak, hogy másokra is kicsordítsa a szívét. A külső soron meg-megállították. Csipás vénasszonyok és papucsban csoszogó munkás-emberek tudakolták, hát megkerült s igaz-e, hogy Olaszországban volt. Ő hűségesen elfejegette, hogy meg, megkerült s igen, ott volt. Hogy a Céhné Jancsijával találkozott-e? Nem, nem találkozott. A Jancsi tudvalevőleg Sabácnál fulladt a Szávába, de az öregasszonynak egyhelyütt volt az egész háború s mindenkitől megkérdezte, hátha mégis hall valamit. S a tulajdon türelme is jól esett Zoltánnak, lám már annyira megtelt szeretettel, hogy ezekhez is figyelmes tud lenni.

De minél közelebb ért a gazdák sorához, annál több kalap enyveződött a nagy, kerek kobakokra s ha köszönt, fejlevágva morogták a jónapotot, hogy ezt még kicsikartad, de aztán igazán nincs tovább. Igaz, ezektől a földjüket akarták elvenni, békítgette a felháborodását, s ő is egy a Bodák közül. Szegény emberek, csoda-e, ha összekavarodott az ítéletük. S Krisztus-nyájassággal mosolygott a vellát hegyező szemekbe de maga is érezte, hogy ebben a nyájas mosolyban a fölvelt póz él tovább s alatta csupa dac, tiltakozás a lelke.

Azért is belépett a postára, amely egyben klub s kávéház féle volt, lévén a postamester öreg, elvált ember, akinek az volt a boldogsága, ha a fiatalokkal malackodhatott. Nyúlós-nyálkás ember volt a postamester. Még Zoltánnal szemben sem tagadta meg a mézes mosolyát, a fogsága felől tudakolta, hogy evett-e sok narancsot s milyenek az olasz lányok.

A rács mögött cigarettázó fiatalember azonban ép hogy jónapot köszönt, különben meg se moccant. Horváth Sándor volt, a legifjabb: vadonatúj egyenruha, az asztalon darutollas sipka s gumibot, amit a leutazta előtt vett, hogy a hodosiak megcsodálhassák. Egy tisztí különítményben szolgált, kitelt, kicsinosodott, látszott, hogy meggyógyult a veséje.

Kínos jelenet volt. Zoltánt csak a dölyf tartotta a postamester odatolta széken. Hallgatott s hagyta, hogy a mester ostoba kérdésekkel pallózza a szoba ellenséges csendjét. Egyre elviselhetetlenebbé vált ez a csend, amikor fölszakadt az ajtó s Gulyás Pisti robbant közéjük. Mint rohamos szülés, esett ki belőle a hír.

— Itt van a falu alatt. A Kertészék kocsisa látta, kenyeret kért tőle. Ennyi puskás ember, egy hajtóvadászatra való is kitelne s a direktor itt koldul a falu alatt.

Horváth Sándor kékre borotvált arcát a vadász izgalma rángatta meg. De a nagyobb kegyetlenség lefogta.

— Mit vadászunk az apró bűnösökre? Tudnivaló, hogy Boda János csak eszköz volt. Azok az igazi izgatók, akik idejében megneszölték a bajt s kibujtak a felelősség alól.

Zoltán érezte, hogy kipirul, mint egy hirtelen begyújtott kályha.

— Igaz — bólintott Gulyás Pisti s Zoltánra nézett.

— Van itt néhány család — folytatta Sándor — amíg azokat ki nem hányjuk a faluból, a szegénység állandóan zúgolódní fog. Sajnálom, hogy nem én jártam itt augusztusban. Fölszenteltem volna néhány akácát.

— Úgy látom — jegyezte meg Zoltán — mindenkire ráérik a hősiesség, kire a háború alatt s kire a háború után.

A nyúlnak ez az arcátlan visszafordulása megdermesztette Horváth Sándort. Végigmérte Zoltánt, hogy pofonverje-e.

— Kuss — mondta végre. — Vörös, kuss — s az asztalra csapott a gumibot.

Zoltán ezen az estén még görcsösebben simult a szüleihez. Annyi hévvel idézte a konyhaasztal fölé a szétmarcangolt családot, hogy a két öreg is utána hajolt. Beszéltek a Feri eltűnéséről, az Amerikába származott fiúról s óvatosan Jánosról is, aki a bozótban kóborol s talán most gyujtják rá a nádat, most hallja a hajtóebek lábai alatt a tors roppanását. Az öregek is megérezték, hogy ezek az emberek hozzájuk tartoznak s nekik szorongani és reszketni illik értük. Elszomorodtak s szomorúságuk az összetartozás édes pántja volt.

Tizenegyig beszélgettek. Ép feküdni indultak, amikor a hátsó szoba ablaka megkoccant, kis csönd s azután megint.

— A! — hökkent föl Bodáné s a két férfibe is beleszúrt ez a koccantás. Zoltán az ajtóba lépett.

— Ki az? — kérdezte s a Horváth Sándor puszkatusát érezte a fején. De nem. Sándor volt.

— Én vagyok — suttogta egy izgatott, rekedtes hang s Zoltán a küszöbre nyúló hold hideg világában Boda János szögletes fejére ismert. Egybeszabott, zömök tömb volt most is ez az ember, csak a szemét olvasztotta fekete tűzzé a bujdosás és a koplalás.

— János bátyám?

S Zoltán már vonszolta volna a konyha mélyébe, be a családba, amelyet csak az imént gyujtott ki a hideg tűzhely fölött. De a tiszteletest ellenállhatatlan félelem lepte meg. Izgatottan esett az unokaöccsének.

— Mit akarsz itt? Minket is kötélre juttatni?

— Csak egy éjtszakára adjon szállást, bátyám, egy harapást s egy váltás ruhát. Megpróbálok Pestre szökni.

— S én itt maradjak s viseljem a te nyakravalódat is? Megmondtam, hogy hagyj föl vele. Pesti svihákok dolga az egész. Nem hittél nekem. Még te akartál engem is tanítani. Most viseld, nekem családom van, nem áldozhatom fel magam. Legjobb, ha jelentkezel.

— Nem hagyhatjuk el, apám — kiáltotta felháborodottan Zoltán. — Volt olyan fia, mint akármelyikünk. S ha nem lett volna, akkor is.

— Legalább egy kis kenyeret! — rebegte a bujdosó.

— Pusztulj innét. Pusztulj a küszöbömről. Nem elég, hogy az állásomból kidobtak miattad. Az életem is kéne?

A félelem megnövesztette és a férfikora érces hangja szólt belőle. Hangosan beszélt, mintha láthatatlan tanukhoz szólt volna. Zoltán az anyjának esett.

— Ne engedje el. Becstelének vagyunk, ha elkergetjük.

De a vén ember minden ízében reszketett.

— Pusztulj, mert ráduszítom a falut. Én nem vagyok kommunista. Kötélre minden kommunistával.

János üldözött vad szemére, mint fényes pajzsra a pára, rácsapódott a reménytelenség elbágyadása.

— Isten velük — mondta s az ajtó kerete üres maradt.

Zoltán az asztal peremének támasztotta a fejét s nézte a sötétséget.

Órákig nézte így s akkor halk rázkódásra riadt. Szemben vele, fejét az asztalra ejtve, az apja zokogott. Zoltán fölállt, nem bírt az asztalnál maradni ezzel a zokogással. Semmi köze ehhez a nyomorúsághoz. Semmi köze ezekhez a nyomorultakhoz.

Ez a szeretetroham is hazugság volt. A betegség bágyadása, a gondtalan olasz ég hozta rá. Magyarországon ellenállhatatlanul kellett kirobbannia a felháborodásnak. S egész váratlanul Dantera gondolt. Most rendíthetetlen szigorúságában villogott előtte a szájalom könyve. Aki ezt írta, az ő költője volt. S hirtelen vágy fogta el, konok évszázadokra szóló rendszerbe építeni az emberkomiszszágot s az ő dacos tiltakozását.

VIII.

Másnap fogta a könyveit: Dantet, Leopardit, Ady két kötetét (a másodikat a leszereléskor kapott garasain vette), francia nyelvtanát, mellyel még livornói tudósbogár barátja ajándékozta meg, elkerülte a falut s a Cigánysor mögötti dűlőutakon lopakodott ki a temetőbe. Odavette be magát a régi és új temető közti tar orgonásba. Lehasalt a hideg fűre, amelyet először gyöngyözött föl a dér s nem törődött a dérral. A lombok zöldje, mint korbáccsal végig vert test, sárgult, barnult, a friss ütések pirosak voltak, a régiek barnák s a madarak halkuló együtteséből a kimaradt rigó úgy hiányzott, mint játékos zenedarabról a letört trilla.

A francia nyelvtanához fűzött szótárra vetette magát; cheville, boka, cheveux haj, mondogatta s figyelte, hány szót tanul meg egy negyedóra alatt. Egyre többet: huszat, harmincat, negyvenet. Már csak olvasta a szótár lapjait s ha visszatért rájuk, mindent tudott. Olyan volt az agya, mint a fényképező gép: lefotografálta az oldalakat.

A faluból már elindult a déli harangszó, a szántásos dombokon a temetőig gurult s Zoltán még magolt. Hirtelen megpattant benne valami.

— Nem birom tovább, kiáltotta. Fölugrott és föl-le szaladgált az orgonás aprócska tisztásán, mintha láthatatlan rácsok mögött futkosott volna. Tűrhetetlen, tűrhetetlen, zokogta hangosan. De már el is hallgatott. Mintha a hangosan kiejtett szóval profán módon akart volna magán könnyíteni. Színészkedem, gondolta, noha reszketett a fájdalomtól. Szégyenében szinte megdermedt, majd csendesen, mint aki négyesre felelt s leül, visszatelepedett a könyvei közé s a Purgatóriumnak azt a fejezetét nyitotta ki, melybe Dante az «Ahi serva Italia» kezdetű ódát iktatta be. De ez a szép rész most fölingerelte. Nem bírta megfogni a jól ismert olasz szavakat, kiröppentek az agyából, mint elhessent lepkeraj. Közvetlen, egyszerre belényiláló szót várt, amely megvilágosítja tulajdon lelkiállapotát. Fáradt volt a tudata alatt gyülő várakozástól; nem bírt elszakadni fájdalmától, de nem is bírta megközelíteni. Dante is a szótár mellé repült.

Ekkor szinte gépiesen Ady Menekülő életét lapozta fel. Ezt a könyvet még alig ismerte. Ódák egy szomorú emberhez, olvasta s utána egy furcsa verscím : *Én, szegény Magam. S egy versszak, amelyet nem tudott többé elfeledni :*

Szeretlek halálos szerelemmel
Te hű, te jó, te boldogtalan,
Te elhagyott, te szép, béna ember,
Te : *Én szegény Magam.*

Végig olvasta az egész verset. Máskor talán átsiklik rajta, mint hisztériás különcsége, most nevet adott a megnevezhetetlennek ; mint túlhevített folyadék, melyet váratlan megráznak, az egész élete felforrt, felbugyborékkolt. Előbb nem értette a tulajdon keserűségét. Most világosan látta, hogy nem a nagybátyja fáj neki, hanem önmaga. Hogy olyan, amilyen : szörnyű beketrecezettsége egy sorsba, amely senkiével sem azonos. Ez az Ady-vers semmit sem oldott meg s mégis megkönnyítette. Új, szépítő fény esett az ő kísérteties útjára s szemét elöntötték a könnyek ; az egész világ egy záporos színzuhataggá mosódott s ő kétségbeesett boldogsággal fogta át két keresztbevetett karjával vézna mellét, mintha egyetlen megmaradt barátját akarta volna megölelni.

Voltakép egyetlen új érvet sem talált önmaga mellett, de példa villant, hogy így is viselheted az elhagyatottságot s a gesztus szépsége mintha a fájdalmat is megváltotta volna. Fölugrott, otthagya könyveit s vidáman csatangolt a régi temető elmosódó sírjain. Ajkai lázas szavakat dadogtak, arca kipirult s egyszerre egész idegen, a világtól különböző anyagnak érezte magát, amely büszke lehet rá, hogy ennyi ellenséges erő közt is élni tud. S újra átvillant rajta, de most sokkal élesebben a Nagy Költemény : igazolni mindazt, ami vele történt, megénekelni a Farakás legendájától az előző esti kiábrándulásig mindent : gyönyörű önaphézis, amely világraszólón megmutatja, hogy a Boda Zoltán-elemnek épúgy megvan a maga jogosultsága a világban, mint a vasnak vagy a káliumnak, akármilyen fölöslegesnek tűnik fel az első pillanatra.

A legszívesebben azonnal belékezdett volna ebbe a költeménybe, amely konok és nagyívű lett volna, mint a Comedia s étellel vergődő, mint Ady versei. Sajnos, a hatodik óta nem volt a kezében verstan, a lábak és ütemek összemosódtak az emlékezetében. Akkor is undorral tanulta ezt s még a tanárért is szégyenkezett, amikor a Himnuszról a trochausokat keresgették s mindjárt a második sort egészen meg kellett hamisítani, hogy a verslábaknak igazuk legyen. Hogy fog ő verset írni? Nézte Dantet s nem tudott rájönni a muzsikára, szavalta Leopardit s még úgy sem, Adynál derengett valami, de azt nem lehetett számokban kifejezni. Tehetetlenül állt önmaga tudatlansága előtt. Ez a tehetetlenség azonban nem lankasztotta le. Bizonyosan hosszú és szenvedélyes vívódás olyan teli zengést érlelni ki magunkból, amilyen az Ady-verseké. De ép ennek a nehézségnek örült. Hosszú éveket látott,

amelyek alatt ő önmaga kohója lesz s valami vékony, isteni fémét csurgat ki sorsa nehéz kőzetéből s az a fém elem lesz helyette az idők végzetéig: cseng, amikor ő már elhallgatott.

Még sosem került így össze a végtelennel. Mintha a Szarmata-síkság nyílt volna elé. Sajnálta elfutott éveit, hogy pazarolhatott másra is erőt? Emlékezett rá, hogy Horatiusa elején a kommentátor föl-sorakoztatta az óklasszikai versformákat. Valahol a beázott padláson poshad az a könyv, lehozza minél előbb.

Már esteledett, egész nap nem evett egy falást, az anyja várhatja. Elfogy nélkülem is, gondolta s ebben a gondolatában több volt a vidámság, mint a keserűség. Hóna alá vágta a könyveit, öz-léptekkel szökött a kijárat felé s szavakat próbált egymás mellé biggyeszteni. Primitív szavakat a bokrokról, égről s leste, hogy vessé állnak-e. Ezek kísérletek, gondolta s óvakodott olyan szavakat mondani, amelyek a nagy témát kezdik ki idő előtt. Ő, erre csak akkor vállalkozik, ha már mestere lesz a nyelvnek, talán csak évek múlva. S boldogan gondolt arra az időre, amikor az ő «Nel mezzo»-ját leírhatja. Boldog volt, hogy messze van még s boldog volt, hogy törekedhet felé.

A temető kapujában megtorpant. Annyi ideje maradt, hogy a szegletsír thujabokra mögé bújjék. Különös csoport baktatott a gidres-gödrös dülőúton. Nem is baktattak, inkább föl-levonaglottak, amint a közrefogott férfi térde el-elcsuklott vagy a nem épen barátságos nógatásokra kiegyenesedett. Zoltán több ízével reszketett, mint a millió apró izecskére rostozott thuja. Az a férfi a nagybátyja volt. Nem az, aki előző este parázsló szemmel könyörgött az életért, hanem egy elernyed, tehetetlen húskolonc, akiben új és új lökésekkel kellett felbízgalni a helyzetváltoztatás leállt mechanizmusát.

Ezek a bizgatások a helybeli csendőrörsvezető puskaszíjon tartott ökléből eredtek. Igazi művészet volt a szíjat is tartani meg Boda Jánost is meg-megdöfködni. Néhány surján gyerek is abbahagyta a munkát s ott szaladt mellettük. Ezek nem szóltak, csak az öreg Sömjénné emelte fel mumia-öklét, átkozódott s egyhuzamban magyarázott. Az ő veje dunaföldvári gazda volt, Szamuelykék felkötötték s ő pont most akarta ezt a gázságot Jánossal megértetni. Csak akkor hallgatott el, ha a sok kárálás leszakajtott a csoportról s lélekzETFogyva kellett utánuk csosztatnia. Ifjabb Horváth Sándor, a mélyút túlsó partján lépegetett, komolyan és gesztustalan, ahogy a különítmény parancsnokához illik. Egy fiatal gazda épp akkor fordult az ekével, odaszólt Sándorhoz, aki unokatestvére is volt, tudomásul vette az ujságot, visszafordította az ekét s beleállította az új barázdába.

Zoltán nem vette észre, hogy a menet elvonult. Az ő szemében ott maradt a bukdácsoló ember s füle is megőrizte a vénasszony komisz sipítását: «Az ártatlanok vérére szomjaztál». «Nem volt elég a magadé. Legyilkoltad a tisztességes embert.» «A dög emésszen el, a férgek undorodjanak meg a húsodtól.»

Honnan szedte az öreg Sömjénné az átkát? A lánya magtalan volt, a napa kitette őt a vagyomból: menj anyádhoz. Nagy bánat ez Sömjénnének, aki azt remélte, hogy a lánya ajándékba küldött zsíros bődönei segítenek rajta öregkorára. Mégis ez a szép biblikus átok több volt, mint amit az ember várhatott tőle. Szegény Sömjénné, bizonyára igaza volt neki. Csakhogy Zoltánnak nem volt érzéke ebben a pillanatban az emberek vörös vagy fehér igazságai iránt. Ő úgy érezte, mintha a tulajdon szíve gurulna ott a falu felé, egyre pirosabban s egyre foltosabban, hol fölegyenese, hol letaposva. Ez a csoport épúgy benemaradt a lelkében, mint előbb az Ady-versszak. Ez a versszak s ez a rogyadozó térdű, eltévedt paraszt jelentette neki ebben a pillanatban az emberiséget.

Nagy kerülővel lopakodott haza: a hír előtte ért a szülői házhoz. A tisztelendő úr az éjtszaka óta fölkészülhetett, hogy gyávaságát valahogy igazolja. Zoltánt hangos szavalat riasztotta vissza a küszöbről.

Aki vétkezett, feleljen magáért — szónokolt belső kételyét túlkialtító hévvel a tisztelendő úr. — Itt állt a küszöbön, de én elzavartam. Menj bíravid elé s ha haza jössz, én teríték neked először asztalt.

A tisztelendő úr ezt a konyhában téblábó embereken át a csendőrségnek mondta, mindenáron tisztázni akarta éjtszakai szereplését. Egy férfihang nagyot hümmögött ottbent. S egy asszonyság jóindulata közbeeső asszociációs sorokat átugorva szögezte le:

— Bizony, a tisztelendő úr mindig mondta, semmi jó sem lesz ebből.

— De az ám — dünnyögte a férfihang is — csakhogy az ilyen félig kiokosodott ember azt hiszi, az ő fejében főzik a bölcseséget.

Zoltán nem akarta szónokló apját megszegyeníteni, hátra huzódott a düledező ólhoz, ahol az egy szem süldő túrta a deszkát és nézte a bozót gőzeiből kiemelkedő holdat. Amikor az anyja kijött a csutából örölt sovány eledellel, meglepetve látta, hogy a fia ott gubbaszt az ól palánkján.

— Édesanyám nem szégyenli magát? — kérdezte a fiú titkos reménykedéssel, hogy talán hal' egy emberi szót.

— Apád tudja mit tesz — felelte a beidegzett asszonygép s amíg a kis etetővályuba öntötte az ételt, szívszaggatva érezte, mint távolodik el háta mögül a fia.

Senki, senki, motyogta konokul Zoltán, mialatt az apja mellett köszönés nélkül az első szobába surrant s mint annyiszor, a türelmes diványra vetette magát. Csak a magány és a nagy mű menthet meg, gondolta és görcsösen idézgette a reggel tanult francia szavakat; cheville boka, cheveux haj, amíg kint a két öreg a sötétben hangtalanul kanalazgatta a vacsorául szánt levest.

S a kis szoba, amelyben nem fokozható dacát elreteszelte, nem engedte ki egyhamar. Az afrik-töltelékével kérkedő divány és a szavait figyelő mestergerenda közt lassú szálak jártak föl-le; megakadtak az ajtókilincsen, átbujtak a hajdani függöny folytonossági hiányain,

jártak, vetődtek s Zoltán már egy subányi selyemgubó közepén ült, a gondolat fényes szálai szőtték el őt a világtól: még a konyhába sem mozdult ki, legfőlegb a padlásra ment fel, az apja ócska könyvei közt vatatni.

S az első szoba ablakdeszkájára bábeltornyokba gyűltek a könyvek. Egy erősebb ajtócsapás ledönthette volna valamennyit, de ki csapkodta ebben a házban az ajtókat? Az öreg tisztelendő Skóciában is megfordult, latin és görög klasszikusai közé egy angol szótár is betévedt és csodálatos módon Keats és Byron egy-egy kötete. Zoltán mindent fölhabzsolt. Hat nyelven betűzgetett egyszerre s talán csak olaszul tudott úgy ahogy. Olykor összegomolyodott előtte minden s tehetetlenül kuporodott a földre, a könyvei elé, a sokféle szó tánra perdült az agyában, a köpecős német szótövek a francia igék darázsderekát szorongatták s a homerosi andramojennepe mint édes fuvola szelte keresztül a zavaros macskazenét. Máskor azonban belekapaszkodott a feszes mondatokba s mint bűvészek a maguk bonyolult bogait, egy rántással oldotta el a Vergilius-körmondatokat s miután kétheti nyelvtani előkészítés után vagy negyven Keats-vers verte vissza a talányfejtő rohamát, talált egy Kosciuskóhoz intézett szonettet, amelyet az utolsó szóig le tudott fordítani.

Ilyenkor föl kellett állnia s mintha csak a lelkesedést harapta volna ki magából, az asztalon fekvő kenyérnek esett, föl-le lóstatott a szobában s halk szavakat rebegett maga elé. Mondatainak nem volt határozott értelmük, de a fejbetóduló vér lázasodott ki bennük, szokatlan mámor ütött a lelkére s bugyogott belőle a szó. Ihlet volt ez, igazi mondanivaló nélkül, mert a mondanivalót még mindig tartogatta, mint gyerek az árpacukrát. Olykor leült, hogy verset írjon. Az Őszi fogok írni, mondta a Dacról, Erdélyről s gondosan méricskélte a verslábakat, hogy az előre elhatározott mértéket be tudja tartani. A rím szégyennel töltötte el, mintha valami aljasságon kapta volna magát, úgy szívta vissza a túlpontosan összecsendő sorvégeket. A klasszikus formák sokkal inkább illettek hozzá, ez hősi munkának tűnt fel: pöröllyel ütni a sorokat. Sorba vette a Horatius-könyvhöz fűzött tabellát, egész ritka versszakokat használt: jonicus minort, asklepiádikumterciumot, sőt előre kiszámított terv szerint kapcsolgatta össze a sorokat és strófákon át eröltette az új Boda-verset. Egy nap két-három vers írásába is belekapott, de alapjában undorodott a verstől, olyan volt ez, mint a börtön s a költemény közepén kitört, hagyta a strófát, föl-le szaladgált a szobában s össze-vissza beszélt jóleső zagyvaságokat. Ilyenkor az arca, sőt a fülehegye is kipirult s az ujjai izgatottan jártak a levegőben, mintha egy lábakba nem szedhető ritmust ütemeztek volna.

Ez olyan, mint a Jóska bűne, riadt belé hirtelen a fölismerés, ugyanaz a lassú elúszás a könnyebb felé. Ismerjük a lustaságnak ezt a kibuvóját, gúnyolta magát s vissza kényszeredett a bonyolult versszerkezetek mellé, amelyek igazán egész valószínűtlen variációi voltak

a magyar beszéd időmérték-lehetőségeinek. Máskor az apja öreg csillagászati könyve mellé roskadt, újdonságként ünnepelte a természet-tudomány rég elavult problémáit, meghatotta a spektrál-analízis és a Koch-bacillus fölfedezésénél tartott. Még a teljesen értelmetleneknek látszó teológiai könyveknek is nekifeküdt és elolvasta Kempis Tamás Krisztus követését, a prédikátor Magyarai bőrkötéses könyvét s átfúrta magát az első kiadású Debreceni Fűvészkönyvön.

Igy szivárgott össze benne az új képzetkincs zavaros talajvize. De mint talajvíz a föld szűrőjén át, az ő lelke igényén át is megtisztult ez a sokféle, zavaros zápor. Amit az akarat megmarkol, az a minden volt, de amit a lélek elfogadott, az a szükséges. Ő maga újra és újra kétségbeesett még azon is, hogy a jó Diószegi Sámuel száz éve elavult rendszerét nem vette be az esze, de a fogalomkincse megduzzadt, mint kút, amelyben felhőszakadás szorítja fel a vizet. Egy hónap alatt többet tanult, mint egész diákkorában.

Estére olyan volt az agya, mint óriási ház, melyben a tudat fürge zseblámpával keres apró-cseprő adatokat. «Forlorn! The very word is like a bell», csípte meg egy verssor s kereste hozzá a nyelvet, a költőt, a strófát, amíg csak rá nem talált. Azután: milyen csillagokból is áll az Orion. Majd Szilágyi Erdély történetéből: ki uralkodott Székely Mózes után. Föülte az ágyán és a Nagy Költemény szerkezetén gondolkozott. Az apja történetével kezdje vagy azt csak később iktassa bele? Talán az az este lenne a legszebb, mikor az apja először mesélt neki. Harminhét ének lesz, harminchét az törzsszám s Zoltán szerette a törzsszámokat, mert magányosan voltak, mint ő. Csak a versformában nem tudott megállapodni. Először terzinákra gondolt; adhatja-e alább, mint Dante. De a hármas rím öltögetése kimerítette: nem írhatná hexameterben? S közben örült, hogy nem tudott a formákban megállapodni, így legalább kitolhatta a felelősségteljes kezdetet. A részleteket tervezgette, de a lelke félre-félre csúszott; különös, bizonytalan asszociációs utakra tévedt.

— Ady Endre! — kiáltott ilyenkor Zoltán önmagára, ami eleinte azt jelentette, hogy Adyról akar gondolkodni, de később perszeveráció lett ez a szó, mellyel az ábrándozásból hívta vissza magát. Egy éjtszaka egy verssor repült el a szájáról:

Senki se véd, magadat kell védned, ember. Az élet
Nagy pöre...

Itt megállt, úgy érezte, hogy a Nagy Költemény első sorát rebegette el s ez megijesztette. Vissza, vissza; hőkölt meg, mintha lavinát indított volna el. A két párnája közé fúrta a fejét s azon volt, hogy elfeledje ezt a mondatot. Beborította francia és angol szavakkal, csillagnevekkel s görcsösen ismételte Kálvin Insituciójának a teljes nevét, csakhogy kiöblítse lelkéből ezt a verssort, amely, úgy érezte, az egész nagy művet megfertőzte.

S másnap még elszántabban esett kicsi és össze-vissza könyvtárának és még szenvedélyesebben erőltette a magyar nyelvet stílusgyakorlatai merev zubbonyába. De az a verssor újra és újra átzokogta a leckét: «Senki se véd, magadat...» Majd, ha minden eszközöm meglesz hozzá, riasztotta el Zoltán a verssort s tovább gyötörte magát a lassú tanulás csigalépcsőjén.

A két öreget meghökkentette Zoltán új életmódja. Tanakodó szemmel ültek a konyhaasztal mellett, nézték egymást, nézték a csukott ajtót és nem szóltak, de öreg szívük nyugtalan topogással járta körül a rejtélyt. Hát ezt a fiúkat is utólérte a bóna? A tisztelendő úr dohogott eleinte; kitalálta a szégyenletes este és a fiú elgubózása közti összefüggést s paprikázta magát, hogy sértett apaságát érvényesítse.

— Velem truccol? Amíg az én kenyereimet eszi, ne merjen engem bírálgatni! — S bele-beledöfte dühös tekintetét az öreg első szobaajtóba, amelynek úgy sem kellett sok. Az asszony ilyenkor rátekerte a maga könyörgő ujjait a csuklójára, amely úgy sem mert volna a kilincsre csapni. Nem, Boda pap a világért oda nem dobbant volna a fia elé. Katonasort állt embernyi ember az s neki le kellett volna sütnie előtte a szemét. De szüksége volt rá, hogy a felesége visszatartsa, ez már majdnem olyan volt, mintha megtette volna, hisz csak az asszony akadályozta meg. S szegény Bodáné mind többször toltta magát az ajtó és az ura közé.

— Gyere, Zoltán, ebédelni — szólt be könyörgős-halkan.

— Köszönöm, nincs étvágyam — hangzott az örökegy felelet.

Az asszony bevárta, míg az ura fordul a ház körül s akkor bevitt egy darabka húst, egy-két almát; odatette az asztal szélére s este, mikor bejött ágyazni, üres volt a tányér.

— Miből él ez? — gyanakodott az apa s szigorúan mérte végig szegény Bodánét. — Az asztalnál a helye, meg ne tudjam, hogy dugod, — mormogta, de azért nem nézett utána, pedig alig három lépésbe s egy kilincsnymásba került volna. A virágmintás tányér pedig, amelyet egyik túrójajándékozó asszony felejtett itt, ki-bejárt a konyha és az első szoba közt, mint a rabok pléhcsajkái s egyre jobb falatok kerültek rá.

Az amerikai fiú megint jelentkezett s most már nemcsak a dollárai, de néhány sor írás is egy pesti bank papírjain; ha Boda Béla úr és családja a kommunizmus alatt súlyosan károsultak volna, jelentsék be a new-orleánszi Comercial Banknál. Cím, cégjegyzés, hivatalos írás, de mögötte a messze sodort elsőszülött vádló szemei. Boda pap úgy találta, hogy ebben az évben a szokottnál is megszegényítőbb a pofon, de a dollárok árfolyama is magasabb volt s ez némileg kárpótolta őt azért a bizonytalan érzésért, amely fia bőkezűsége előtt elszorította. S ha már belül nem tagadhatta el szégyenét, legalább kifelé pólyázgatta hazug látszatokkal.

— A fiam írt, New-Orleánsban van és kérdi, nincs-e szükségem

pénzre — magyarázta Kovácsnének, aki mióta «komonistáné» lett, egyre jobban odakényszeredett a nyomorult, férjét szapuló bánatával a Boda tisztelendőné csöndessége mellé.

S amikor Habogó Kovácsné hájjal rámozott képéből kiszusszant a húszéves kérdés: «hát Zoltánka?» a tisztelendő úr elmagyarázta, hogy Zoltánt mintha kicserélték volna; amióta a fogságból hazajött, komolyan veszi az életet, folyton tanul; latin, görög, angol, olasz könyveket olvas, még enni sem ér rá. Amire Habogóné összecsapta a kezét: «Ajaj, még angolul is», de olyan tohonya volt, hogy a kézösszezapása is kézösszetevéssé lustult s két oszloplába nem átallotta a Bodáék konyhaszékének a negyedfél rozoga lábát kérni támogatóul. Boda tisztelendő pedig belenyugodott, hogy a fia komolyan veszi az életet, azért nem jön ki az asztalukhoz. S ha már nem merte lehordani őt, azon volt, hogy büszke legyen rá s gondoskodott, hogy estére elég petroleumja legyen; fölkapaszkodott a nyaktörő padláslépcsőn, előkereste könyvei közül Renan Jézus életének egy régi, csodálatos rosszul fordított példányát s azzal állított be az első szobába

— Nézd, fiam, ha érdekel — mondta s Zoltánnak nem volt szíve azt felelni, hogy nem, nem érdekl, de a sarokba állította s bele sem nézett. A tisztelendő úr várta két nap, három nap, hogy a fia említést tesz a könyvről, de a fiú ellakatolta a száját s fölment a padlásra, hogy új könyvet keressen, de ott már csak teológiai bölcskódések foszladoztak a sárga papirrengetegben. S hogy nem talált könyvet, még hangosabban dicsérte a fiát, úgyhogy a szobába is behallatszott.

— Apád büszke rád — állt meg egy pillanatra Bodáné aznap este, amikor a száraz oldalast bevitte.

Annyi szánalomraméltó volt az öregek fegyverszünet könyörgésében, hogy Zoltán nem tért ki többet előlük, mindig akadt egy közömbös jó szava hozzájuk, olykor a konyhaasztalhoz is kiült, de belül annál görcsösebben elzárkózott minden emberi ellágyulás elől.

Csak hogy van-e olyan elzárkózás, amelyen át ne szivárogná a Habogó Kovácsné mondókája. Amikor az agykéreg láza kiszippantotta érzékszerveiből a figyelmet, mint mohó száj a velőscsontból a velőt, Zoltántól akár a halálos ítéletét is meghozhatta volna a konyha kaszinója, Keller Helén nem volt úgy kifalazva a világból, mint ő. De néha oda-csüggedt a pamlag sarkába s míg a tudat színpadlámása alatt tétova gondolatok illegették magukat, a szem, a fül, a tapintás, önálló portya-útra indult s a szemközti fal, Kossuth ceglédi beszéde, a díványból kikandikáló töltelék érintése közé Habogóné pletykái is odaszivárogtak. Zoltán azon kapta magát, hogy minden szavát lesi s hiába egyenesedett ki s rúgta el maga alól a díványt: mi közöm az emberekhez, már megint benne volt a hír, mint orvul kelt tojás s lelke fészke szenzációktól lett csipogós.

Igy tudta meg, hogy János bátyja és Hermann tanító Veszprém-ben várják a főtárgyalást és alighanem megússzák néhány esztendővel.

Amióta a hadsereg bevonult Budapestre s megkezdődött a nagy pörök tárgyalása, elfeledkeztek a kis falusi izgágákról, nagyobb halak ficánkoltak a halál horgán. Jobb is a két embernek, ha ott ülhetnek Veszprém-ben, mintha itthon kell viselniök a szégyent. A családjukban bünteti Isten a nyomorultakat, magyarázta Habogóné.

Az történt, hogy a fiatal Boda Jánosné, akinek fehér bőrét a magtalanság a harmincon túl is kényesen tartotta, most már egész nyíltan összeállt a kocsisukkal. A háború alatt még tartotta a tisztesség színét, de most, hogy a férje is hibázott, úgy találta, neki is szabad; ő megmondta, mit avatkozik az urak dolgába. No, ha neki nem volt fontos nyugton megülni, neki sem, tőle vartyoghat a falu.

Még nagyobb szenzáció volt a Hermann Évi dolga. Finom, tüzes kis képe eldurvult, egész férfias lett, a járása ellomhult, csípőben hízni kezdett. Egy nap eltűnt a tanító-ház udvaráról, azt mondták, beteg. Amikor újra megjelent, nagy karikák keretezték a szemében ülő réműletet, megnyúlt az arca, mintha önmagának hossz-irányban torzított tükörképe lett volna s a ruhái üresen lebegtek rajta. A szomszédok összesúgtak, valaki névtelen levelet írt, kijöttek a csendőrök és felásták a kertet. Évi azzal mentegetőzött, hogy magától történt; a csendőrök jelentést tettek, de a dolgot valahogy mégis csak megállították. Az emberek oldalba bökték ifjabb Horváth Sándort, aki a kommun alatt sokat oldalgott Évi körül s most egy pesti különítményben legénykedett. «Szép britanniás vagy te, leütöd a zsidót, de gondoskodik az utánpótlásról», mire Horváth Sándor csak nevetett s bár tagadóan rázta a fejét, huncutul komázó, beismerő tekintetet vetett a tréfálókra. Hájjal kenegette ez a pletyka, de azért úri ember ő, aki tudja, mivel tartozik a diszkréciónak.

Évi pedig ott ténfergett az udvarukon, támoilyogva végezte a dolgát beteg anyja helyett is, akit a cukorbaj ágyba döntött; nem hiába még a főzeléket is porcukorral ették. S ha az emberek benéztek a lécen, nem fordította el a fejét, hanem ő is visszanézett és hajdani szelid szemében nyílt kések villogtak. Szörnyű dolgokra jött rá szegény Évi s most már nem hanyagolhatta el az agyvelejét, mint régen, amikor a szépsége gondolkozott helyette is. Most már kellett egy tartály, amelyben a belészűrődött gyűlöletet tartsa, főzze, fortyogtassa. Szegény lány, alig kezdett el gondolkozni s már vitriol bomba s vad tehetlenségézés kavargott benne. Még a lassan visszaszivárgó zsidók is kerültek őt, ezzel mutatták a parasztok előtt «gutgesinnt» voltukat. Csak a Kácsa szabó lánya, Irma, jött át estente hozzá, segített mosogatni, vasalni; egy nagy horgolt piros kendő alá bujnak s vitte az ő kis leányát sétálni s ha a korcsmából hazatámolygó legények rájuk kiabáltak, ő visszakiabált; ez a rút lány nem ijedt meg a maga árnyékától.

Persze, az Évi históriája nem ilyen egyszerűen folyt Kovácsnéból, sokszorra, sok bőffenésre adta elő; Zoltán úgy állítgatta össze, mint valami keresztretjvényt. Azzal nyugtatta magát: nem tehet róla,

ha meghallotta, de utána órákon át üres fejfel forgatta a szótárait s egy verset is írt a lányról, aki az első elhibázott csókjának a hősnője volt.

S mintha a hajdani műkedvelőelődás minden résztvevője összeküldött volna, egy este Horváth Ilonkáról is hír jött; az új tükrösi bérlő jegyezte el. Ez a bérlő nem volt már fiatal ember, negyven éves is lehetett, nagy család, felvidéki nemesek, volt háromszáz hold földje Zemlénben s egy állatorvosi diplomája, amelyet sohasem értékesített. Kemény, katonás ember hírében állt ez a Pákozdy György, szerette a parancsszót s különösen szerette az állatokat, s a nőket is katonás és felcseri fölényel és határozottsággal kezelte, vezényszóra kellett csokolniok s szívészúrás nélkül tette ki őket a küszöb elé. A cseheknek egykettőre szemet szúrt ez a gögös, foghegyről beszélő ember, bizalmasan értesítették, hogy egyelőre eladhatja még a földjét, sőt elég tisztességes árat is kínáltak érte. Egy akadémiai kollegája, aki Dádon orvoskodott, addig unszolta, míg idejött Tükrösre. Olcsón kapta a bérletet, a tulajdonosát, egy dombovári disznókereskedőt, kiijesztették az országból a zsidóüldözések s örült, hogy ilyen biztos családból kapott bérlőt.

Pákozdy jött és otthon volt, az emberek látták, hogy úr s a béresek, hogy nem lehet kukoricázni vele. Tehenészetet rendezett be, kidoboltatta, hogy fajménje van, ne menjenek az állami telepre. Nagy lókupec volt ez a Pákozdy, az utcán rákiáltott a kocsisra: «te, mért nem fáslizod be annak a lónak a lábát», vagy: «talán nem öntenéd félre az abrakot te zshivány» s ha egy jószág vajudott s ő megtudta, elment és segített s nem számított egy fillért sem. Úr vagyok, mondta, ha megkérdezték, mivel tartoznak; de ha valaki könyörgött, hogy «jöjjön el, segítsen rajtam, nagyságos uram», azt elzavarta: nem vagyok bába, hogy mersz te engem háborgatni.

S csakugyan nem az embereken segített ő, hanem az állaton. Bolondja volt mindannak, ami négy lábon mozgott; egy hónap alatt élő anyakönyvvé vált a vidék minden lóféléjének. Nem is vetekedhetett vele senki, legföljebb Horváth Ilonka, az volt még ilyen lópiszter. Úgy beszéltek ezek a falubeli gebékről, mint a költők a világirodalom neveiről, vagy orvosok a különös betegeikről; egy futó szóban jellemrajzokat tömörítettek. Pákozdy úgy találta, hogy Ilonkában is van valami a harmadéves csikók ficánkságából. Egy negyvenéves ember nem ér rá háztűznézőbe járni, amíg magához valót talál s ripsz-rapsz, az ő természetes katonás módján megkérte Ilonkát, helyesebben rátette a kezét Ilonkára.

Hogy fogadta a leány ezt az eljegyzést: Zoltán nem tudta, de bizonyosan örömmel, a Horváth-család nagyra van az új vővel, állítólag báróleány volt a nagyanyja s ha csak a hatszázholdas tükrösi bérlet kérte volna meg a leányukat, akkor is híztak volna a boldogságtól. Kovácsné csodákat regélt Horváthné készülődéséről s ezen a ponton a konyhabeli társalgás a végváznak, párnák és huzatok misztériumába veszett.

Könnyű a parasztnak, szólt bele Boda pap s neki se jutott eszébe az a húsz esztendő, amivel a menyasszonyt később tették a vőlegényénél a fürdővizbe. Örüljön a kis nyifka a szerencséjének!

Zoltánt ez a mátka-hír szíven szorította. Már nem volt annyira kritikátlan, hogy ezt a szívfogást a hajdani szerelemre magyarázza. Más valami volt ez: Ilonka, akivel együtt csúszkálták le a Horváthék kazla oldalát, Ilonka, aki az iskolában Gyurkával csúffá tette, Ilonka, akiről a műkedvelés nyáréjtszakáin ábrándozott, Horváth Ilonka ma-holnap asszony, talán gyermek anyja. Mindenki nekivág az életnek, csak ő nem. Elmaradt a társai mögött, mint a rohamból kilőtt katona. Miféle golyó találta el őt, miért kell mozdulatlanul figyelnie a többiek dobaját?

Az egyetem még mindig nem nyilt meg. A hó hozzáadta a maga békéjét a letarolt világ nyugalmaához s a friss pelyhek alatt úgy feküdt a barna föld, mint gesztenyepiré a rákanalazott hab alatt. Elmult karácsony is, Zoltán észre sem vette, csak később jutott eszébe: tegnap az anyja aszalt körtét és diót adott be, szenteste volt. Szilveszter délelőttjén különös nyugtalanság lepte el, nem állt a kezében a könyv s pára karikákat fújt a befagyott ablakra. Kinn a fehérfejű akácfák minden hószeme egy egész mindenséget tükrözött. A jeges napsugarak a közelkerült téli ég és téli föld közé feszültek, széttolták őket, hogy legyen a légvételre hely és a jegenyéknek ne kelljen megrokkanniok a teremtés roppant mennyezete alatt.

Kiment. Alighogy elindult, megeredt a hó. A faluban egy pár tétova alak imbolygott. A szemöldökükre és pilláikra ragadt pelyhek eresze alól bizalmatlankodva lestek ki az utca többi imbolygóira. A határ apró katlanjait fenyitotta a tél, a dombok lelapították a hátukat, a vápák elsimultak, a varjakkal megült akácsorok, mint üdvösségüket kereső barátok bandukoltak kifelé a sűrű ég alól. Zoltánnak nagyon kellett lélekzenie, s mintha az a nappal átítatott fagyos levegő, amivel többet szívott be a szokottnál, benne maradt volna, hideg és fényes öröm feszítette mellkasát. Duhajat, vakmerőt szeretett volna tenni, hógolyót gyúrt s a varjak közé dobta. A varjúhad mint szétfröccsentett tintacsepp egy-kettőre elborította az eget s gyanakodva lebegett az út jegesre taposott partján ballagó békeháborítóra. S mintha ezzel a varjúhaddal a lelke mélyén gubbasztó kétségbeesést riasztotta volna meg. Egyszerre teli lett károgó jajjal; nyomorult, aki az ünneplő ég alá csak elégedetlenséget hozhat. A friss levegő megcsípte, a testláza a keserű ihlet lázába csapott át s nagy haragos szavakat kiáltott az alsóbogárdi nyárfák mögött rejtező sors felé. Törte-búgta a szót s ezek a szavak önkéntelen zuhogásukban vers voltak. A stílusgyakorlatok kényszerrítmusa s a megszálltan rebegett szavak vad erővel forrtak össze, mint a durranógáz vízzé egyesülő hidrogénje és oxigénje. Amikor vagy harminc rebegett sor után elakadt, lesöpörte az út partjáról a havat, odagubbadt s megpróbálta papírra vetni az imént talált szavakat.

Itt is, ott is megvolt egy mondat, de közben hosszú hézagok, amelyeket röstelt «nem akkor» ömlött szavakkal betölteni. Vagy másfél óra hosszat vergődött az összefirkált papir fölött, akkor összetépte, elhajította, mint barbár anya, aki lemond nyomorék gyermekéről, hisz a legközelebbi úgylis egészséges lesz.

Ruganyos inakkal eredt hazafelé. A templom épp akkor bocsájtotta szét a szilveszterdélutáni istentisztelet résztvevőit. Föltűnően sok öregasszony volt a hívek közt. Ezek az év vasárnap délelőttjein otthon főztek, de erre az egyetlen délutáni malasztzórásra, amely az idő nagy fölkiáltójelének az ünnepe volt, megtöltötték az asszonypadsor végét; onnét, a rag alól énekelték az áhitatosabbik orrhangjukon: «Ez eszteni-dőt megáldjad». Most csendesen baktattak haza; egyedül, mert az «apjuk» átalt volna kivénült feleségével sétálgatni, s a fiatalok is kerülnek őket, mint a leprást. Olyan kisebb fajta mindenszentek ez a szilveszterdélután: félhalottak napja.

Zoltán is ott lépegetett az ő szomorú szállingózásukban. Mintha az előbbi varjúhadat látta volna szárnysegetten: mennyi Rebi néni és ez mind az élet egy fonográflemeze, amely a beléirt dalt az utolsó ítélet koncertjére tartogatja. Alig néhány lépéssel előtte egy feltűnő elegáns rókás télikabát és divatos hosszúszerű csizmacipő haladt. Volt valami különös és önmagának ellentmondó ebben az előtte úszó női szilüetben. Pompás, telt, ficáncolásra szabott idomok s a mozgás szomorúságának édes ellentéte, mint amikor egy kék szem hirtelen elkomorodik. Zoltán akaratlanul is találgatta, ki ez. Bizonyosan ismerős és lefogta a lépéseit, hogy ne kelljen elé kerülnie. A nő ebben a pillanatban megfordult, Zoltán Horváth Ilonkát látta, éretten s mennyire megváltozottan! Nem térhetett ki, a lány szembefordult vele és bevárta.

— Maga az? — nevetett rá erőltetett könnyedséggel, de Zoltán úgy találta, hogy titkolt mélabú ül ki a szemébe, ahogy zárdai lányok könyökölnék az utcára néző tilos ablakokba. — Nem is láttam, amióta hazakerült. Laci holnaputánra kért kocsit. Ittmarad, amíg az egyetem meg nem kezdődik.

— Igen? — mondta Zoltán s arra gondolt, hogy gratulálni illenék. Hallotta a tulajdon mondatát, amely vad belső reszketésen át akar fesztelen lenni: «Hallom, menyasszony, igazán nagyon örülök», de csak benne rekedt a mondat; nem, nem gratulálok, hőködött föl benne egy sülyesztőn érkezett önérzet s ebben a pillanatban majdnem a sértett szerelmes volt; oly jól esett volna ez a sérelem, csak hihetett volna benne.

Horváth Ilonka arcán ottragadt a barátságos mosoly, de a két szeme, mint két sötét seb feslett föl e mosolygás mögött.

— Laci örülni fog, ha kibeszélhetik magukat, jöjjön el minél előbb — mondta alázatosan, s a rozsdás rókát összébb fogta a nyakán.

Zoltánban különös vad, embergyötrő érzés kerekedett fölül, mintha tovább akarta volna homályosítani ezt az elpárásodó szemet.

— Köszönöm, nem hiszem, hogy a bátyja is aláírná ezt a meghívást. Tudja, hogy mi a helység kunbélái vagyunk.

— Zoltán! — búgott föl a lány s a zsoltárkönyv kicsúszott a kezéből s utánanyúló ujjai a havon találtak.

Egy pillanatilag tartott csak s amikor fölemelték a fejüket, egy szigorú tekintet állt fölöttük s egy reccsenő hang merevítette meg a lányt.

— Már vége az istentiszteletnek? Magáért jövök, le kell vizitálnunk Kutasiéknál. — Kutasiék voltak az egyetlen család, akik Pákozdy-nak imponáltak, s Ilonka rég szorongott ettől a látogatástól: mit szólnak az ő falusi szőgetességéhez. Fölríadt benne a nő.

— Igy? — kérdezte és tanakodva nézett a vőlegényére.

— Nem, majd aranykarikát akaszt a fülébe — keménykedett Pákozdy, aki azt tartotta, menyasszony korában kell megpuhítani az asszonyt, s úgy bánt Ilonkával, mint kannibálnővel, akit ő emel be a civilizációba. Ezzel a fölényel akarta ellensúlyozni előre az ifjúság előnyét. S a rakoncátlan Ilonka engedelmes menyasszony volt. Zoltán azon kapta magát, hogy egyedül ballag az öregasszonyok vonulásában, a bakakáplár vőlegény egy szemrebbenésre sem méltatta őt s Ilonka elcsukló tekintete is csak percekkel később hatolt látóidegéből zavarborította tudatába, s akkor már nem felelhetett. Csak a hosszú szoknyájában majd fölbukfencező öreg Kertésznet látta, aki térdcsuklatva iparkodott elébe kerülni. Látnia kellett a cuhadosnak, ki volt az, aki mellől a tükrösi uraság a menyasszonyát elpenderítette.

Zoltán számára ez a találkozás egyike volt azoknak a ritka elégtételeknek, amelyek lyukat ütnek az érdekekkel érdekhez drótozott világon. Jön ez a mozdonyember, fölkapja a lányt, mint a mozdirámák banditái s röpti név és vagyon felé. A lány rabja az akaratánál erősebb akaratnak, de egy gyöngéd szemsugáron a szebbik ifjúsága, a lehető magasabb élete felé repült. Bizonyára balgaság volt e szemsugárban túlságosan bízni. Vak volt-e Zoltán, vagy csak nem akarta a dolgok reális egyensúlyát látni. Hisz azt is mondhatta volna: az a szemsugár egy hajdani félreértésnek, romantikus csacsiságnak szól. A vagyonszerző paraszt lánya egy pillanatra sem hökkent vissza az új szerzést jelentő férjtől, ha női százeletűségének maradt is egy cirógatása s egy sóhaja az egyik s talán legapróbb élete számára is. Zoltán erre nem gondolt, mert nem akart gondolni. Csillagot várt maga fölé, s addig várta, míg a szeme fogant csillagot.

A halhatatlan felét én viszem, kiáltotta bele este a párnáiba s nem tudta zokog-e, ujjong-e. S ez a felkiáltás minden érzelgős csináltsága ellenére is mélységesen igaz volt. Egy megkeserített élet igényei zúgtak föl benne. Minden igazságunk életünk visszhangjában lesz azzá s ez a «halhatatlanfél» itt bizonyára nem a szegény Ilonka hámbatört lelkéből kilopott pillanatnyi elérzékenyülés volt, hanem az a láthatatlan fele a világnak, amelynek a hajszolására Zoltánt nem a tudat és az akarat, de a foganás pillanata húzta föl.

Az élet, úgy ahogy van, az emberek igényeinek s értékHITEINEK a mechanizmusa. A legkövetkezetesebb, a leggépszerűbb. Kerék a kerékben, fog a fogban: az életet konok szükségszerűség olajozza. De nincsen-e egy másik szükség is? Mi ugratta neki ennek a gépnek, hogy elkapja a két karját, leskalpolja a fejbőrét. Az ő ugrásai erejével más főgépezészé válhatott volna ennek a gépnek. Élhetne a gépből, amely őt szétszaggatja. S ő mégis nekiugrott s neki fog ugrani, nem mert ez heroizmus, nem mert ezt a tébolyt marta belé a kultúra, hanem mert nem tehet máskép. A léleknek van egy világ- és anyagellenes igénye is s ez az igény époly jogos, mint az anyagé, csak a következetessége más s csak az eredményei összemérhetetlenek.

Ilonka tekintete csodálatosan édes szimbólikus ítélet volt... Az egyik világ győz és megkapja Ilonka testét, a belőle fogant gyermekek testét s a csókjai csiráiból sarjadó örömerdőt; a másik világ győz s ezt a tekintetet kapja s ez a tekintet egy segílyt kérő kéz, melyet Ilonka a szebbik élete felé vetett, amelyre talán nem is volt képes. A császárnak, ami a császáré, riadt Zoltánba a bibliai ítélet, amely végzetesen azonos volt Ilonka ítéletével. Dantéra gondolt. Beatrice is egy idegen férfi karjaiban volt a császár markába lerótt adó s ami az égbe lendítette, talán csak egy tekintete. De ez a tekintet Dante halhatatlan felét kavarta föl.

S nekiült, hogy hosszú versekben ünnepelje azt az illogikumot, amely az Istenhez-szítók logikája. S mert nem ismerte a modern irodalmat s nem fojtogatták a kicsinyes realizmus gátlásai, bátran síklatta el tollát a klasszikus strófákba szökő, kétségbeesett lelkesedés nyomán. Az aszkéta dac és a heroikus ösztönű nyelv meghökkentő anakronizmusai voltak ezek a versek. Egy-két hétre igazoltnak látta e verseken át az életét, s a saját maga, már-már egyre döbbsébben kiütözhető csonka voltát, de a lelkesedés legeragadtabb pillanataiban is ott szorongott az élete mélyén valami, mint tudat alján az elfeledt bűn. Szavak nélküli suttogást hallott: az egész hamis, ez nem megoldás, pöz ez s én az élet vagyok. S egy délelőtt olyan látogatója akadt, aki ennek a suttogásnak hangos prókátora lett.

Horváth Lacit a sorozók kiostálták a halál vetőmagjából; vékony dongájú legény volt, hiába iratkozott tornaegyletekbe s hiába emelgette esténként húszszor-harmincszor az anyja nehéz karosszékeit, amibe bivalyerejű ember is belefáradt volna. Lacit a megtakarított háborús esztendő két szemeszterrel Zoltán elé toltta. Orvostanhallgatónak iratkozott be, s míg Zoltán a fiesolei hegyoldalon a szőlőtermesztés titkait tanulta, az ő figyelme a hullaterem és a szovjetpolitika közt oszlott meg, ami nem is volt egészen ellentétes érdeklődési kör.

Most az egyszer szerencséje volt a népdalaival és parasztjaival. Lelkesülő papírsárkány képzelete könnyen elúszott volna a kommunizmus szeleivel, ha nem fogja a paraszt-rajongás zsinege. A forradalom épp Hódoson érte és ujjongó beszédet tartott, melyben a nagybirtok

felosztását harangozta be. A magyar népnek vissza kell adni a magyar földet, ez volt a jelmondata. S már látta a mágnes ezerholdakat behabzólsó parasztságot, amint sűrű rohamrajokban özönli el a középosztályt s népdalos és robusztus óriások szorítják ki az ország fővárosából a szabad verseny cingár gyűlésezeit. Ekkoriban olvasta Rousseaut és legszívesebben sejtjeire bontotta volna a társadalmat. Minden család külön birodalom, amely maga teremt elő mindent, amire szüksége van. Ez a parasztanarchizmus épp tótágasa volt annak, amit a kommunizmus ígért, de Laci lojalitása erőlködött, hogy Kun Bélákba is belemagyarazza a maga felfogását. Ez persze nem sokáig sikerült s akkor szenvedélyes fölháborodással állt a falu mellé s a nagybátyja száz holdját féltő panaszait, amelyek állandó refrénül a «hát ezért dolgoztam?» sóhajtását hozták vissza, úgy hallgatta, mint a magyar Tiborc felbúgó zokogását.

Egy május délután, amint a Kossuth Lajos-utcán a boncolásokra sietett, a «Ma» című folyóirat tarka kirakatából egy magyar mintás, egyszerű födelű könyv ütött a szemébe. Olyan furcsa volt e kubista sokszögekkel összecikkcakkozott folyóiratok közt ez a nemzetiszínű magyar minta, hogy meg kellett állnia. Szabó Dezső: Az elsodort falu, olvasta. Az ő titkos favoritja. A könyv drága volt, de ő már megkapta a júniusi menzapénzét s az a pénz egyszerre táncraperdült a tárcájában. Laciéknak rosszul ment ebben az időben. Az apja még mindig Szibériában sínylett s az anyja nem bírta ideggel. A harmadik szobájukba egy proletárcsaládot telepítettek s a fürdőkádjukat az egész ház használhatta. A gyenge idegzetű, megsanyargatott asszony napokat sírt a diványsarkán, s szidta a férjét, mért nem ügyeskedik, rég hazakerülhetett volna. Nem evett s a fiát a menzára küldte. Igazán félős volt, hogy szegény Laci nem soká emelgetheti a nehéz karosszékeket. De a Kossuth Lajos-utcai kirakat előtt Laci megfélemedezett a karosszékről s Turi Daniról is, aki miatt paraszt ősökötől eredt testében fotelemelésekkel siettette az atavisztikus erő kicsattanását. Bement a boltba, ahol bankfiúkból zsenivé züllött félistenek törülgették hosszú, zsíros hajukba elhanyagolt körmeiket, s amikor újra kikerült az utca ragyogásába, egyhavi ebédjét szorongatta a kezében: ötszáz oldal ebéd, rántott leves és piszkos tészta: a kultúráért hozott legnagyobb áldozat volt ez.

De a könyv megérte Lacinak az elmulasztott ebédeket! Aznap nem ment boncolásra; a Múzeum-kert egyik padján falta a könyvet, falta éjjel és falta másnap s amikor letette, mintha megdagadt volna, valóságos Bőjthe Jánossá fújta a sok bombasztikus beszéd. Nagy összegezése volt ez a könyv az ő széthullott levelekből álló világnézetének. Szuggeráló egyszerűségében megbonthatatlan, részleteiben meg nem rohamozható egység állt előtte. Megmagyarázta a helyét, kiszabta kötelességeit s oly konokká vértette minden vitával szemben, hogy a legorthodoxabb marxista is eltörpült mellette.

Megállhatta-e most, hogy világnézeti páncélruháját gyermekkori barátja előtt meg ne villogtassa? S mert Zoltánt nem hívhatta, maga

ment ki a külső sorra. Zavaron könnyítő szivélyességgel üdvözölte az öregeket, Boda pap kezét két kézzel szorongatta s Zoltánt megölelte. Volt valami szokatlan, fölépített a modorában, népies kedélyesség, csomót átvágó hetykeség, uram-bátyámoskodó probléma félre-penderítő kedv. Még a hangja is megöblösödött, mintha azzal is a férfiasságát duzzasztotta volna. Mindez oly rosszul illett tisztán maradt tejképéhez s a szeme gyermekszomorúságához. Zoltán csodálkozva hallgatta a harmadik szóval kibugyanó élelteit.

— Hova iratkozol? — kérdezte Zoltánt.

— A bölcsészetre.

— Seprüt csinálsz az eszedből? Öreg pókok hálóit akarod leszedni?

— Nyelveket tanulok. Vagy az öreg pókok nyelvtana is más szövésű?

— Megpenészedsz köztük, elszoktatnak a légvételtől. Ki akar ma filológus lenni? Jöjj orvosnak. Én mihelyt végeztem, falura megyek, a népbe akarok gyökerezni. Az apám kiszakadt a földből, én a világlátott testvér szeretetével hajlok vissza hozzá. Az idegen fajok lökdösődése közepette nekünk a nép mellett a helyünk. Ebből az alvó óriásból kell fölráznunk a szétűtő Herkulest. A hajdani romlatlan parasztok mindent ölelő életét kell magunkon átbocsájtani. Korán nősülni, gyermekekben lombosodni. Minél több patriárkát kívánok ennek az országnak.

Zoltán elképzelte Lacit, mint patriárkát és elmosolyodott.

— S te mikor nősülsz?

— Mihelyt lehet — felelte gyermek-daccal Laci s Zoltán szemébe nézett. S mintha valamiről meg akarta volna győzni, témát cserélt, legény pákosztoskodásokról fecsegett, szép metszésű ajkain trágár és nyers szavak sercentek ki, kamasz csemcsegéssel emlegette a paraszt menyecskéket s hogy mennyire undorodik ő a városi nőktől.

— Csak az egész embernek van joga az élethez — tért vissza mestere tételéhez. Csak a csók, munka és természet hármasságában záporában megfürdött lélek alkothat örök és egyetemes érvényű gondolatokat.

Az igazság az volt, hogy Laciéknak a forradalom óta nem volt cselédjük s Laci a múlt télen a vicénével hordta a pincéből a szenet. Ez a vicéné a háború megkergettette volt. Hiába került haza az ura, a kigyujtott mohóság olthatatlanul űzte minden után, ami férfi. S egy délután ledőlt a pincefal mellé fölrakott fa s bizony sok időbe került, amíg visszarakták. Laci azóta nagy legénynek tudta magát, hisz megkóstolta az életet s ezt mindenkivel éreztetni akarta.

Zoltán csendes hitetlenkedéssel fogadta barátja hetykeségét.

— Ki lehet egész ember? — mondta csendesen. Mindnyájan csonkák vagyunk.

— Csonkák? ez a tizenkilencedik század betegsége. Az írók a csonkaságukat dédelgetik: jaj, én nyavalyatörős vagyok, jaj, én hektikás vagyok s azt hiszik, a csonkaság az életük értelme.

— Mért volna a csonkaságuk az életük értelme? Van az életüknek értelme a csonkaságuk ellenére is. Te minden csonkát kiszuperálnál a gondolat hadseregéből?

— Föltétlenül. Beteg gondolatokra nincs szükségünk s beteg ember beteg gondolatot terem... Mi az, neked egész kis könyvtárad van? Latin, angol, olasz : össze-vissza ; no te egész filológus lettél. Csak nem írsz verseket?

— Mért gondolod?

— Ma már csak a bölcsészhallgatók és az unatkozó nők írnak verseket.

— S te mit írsz?

— Semmit... Ha írnék : novellát s regényt. Csak azoknak a műfajoknak van jogosultságuk, amelyek mögött nagy társadalmi impulzusok állnak. Kinek életigénye ma a líra? Ki olvas verset?

— Hisz azért a legnagyobb műfaj, mert senki sem olvassa. Hát valóban az szabja meg egy műfaj értékét, hogy az unatkozó varró-lányok bírják-e ésszel?

— De hisz ez a legvadabb l'art pour l'art. Ezt már a legelmaradtabb rím-eunukok sem merik hangoztatni. Az író szociális tényező, mint a köszén, vagy a villamosság.

— Az író szociális szempontból fölösleges. Fölösleges, akár az imádság.

Laci türelmetlenül nevetett.

— Jobban tennéd, ha kimennél az emberek közé. Ilyen elvekkal kirekesztet magad az életből. Azt hiszed, vidám dolog az életen kívül rekedni?

Amikor Laci elment, Zoltán úgy érezte, hogy ő győzött. De a délután folyamán többször belészúrt a szó : egész ember. Ez a Horváth Laci mulattatta volna, ha benne nem hagy egy szőnyi tüskét, amely körül már megkezdődött a titkos gennyedés. Minden életműködés harmóniája : le szabad-e mondani erről? De hát mi az a csonkaság, amelyet ő szentesített? Ilonka férjhez megy, Laci kalandok után jár. A kis Horváth Laci, aki olyan volt, mint egy leány. S neki ólom száll a lábaiba, ha az életre gondol. Mi ez : megszálltság, babona? Hisz ő egészséges és fiatal. Mért fogadja el ezt a bénaságot, ahelyett, hogy küzdene ellene. Nem ezt a csonkaságát pólyázta körül már első versei társadalom-tagadó pátoszával? S nem ez rémlett föl, már gyermekora mélyén, a tanítókisasszony csókjában is? Ó, ha ez szakította ki őt az emberek közül, ha ez volt az az erő, amely a világ ellen ugrasztotta!...

Örvény, örvény... Zoltán a könyveinek esett, törte az angolt, a görögöt, franciát s meghagyta az anyjának, hogy nincs itthon ; ha Laci jön, legkevésebbé. Verseket írt, diadal-verseket, mint az Ilonkával való találkozás után. De láthatatlan források keserősége duzzasztotta a szavakat s a diadal szétolvadt a keserűségben. De én győzelemre születtem, mondta magának s új és új alapot keresett, ami az élete fölé

segítse. De minden alap egy napig tartott s mindenik alatt élete elintézetlen örvénye zúgott.

Igy érte február végén az egyetemi beiratkozások híre.

Boda pap azt akarta, hogy Zoltán a bátyjához szálljon, aki a háború után egy pesti patikában helyezkedett el s a Liliom-utcában volt egy kis legényszobája. Gyula két levélben húzódozott, a harmadikban belenyugodott: ő nem bánja, ellakhat nála az öcskös, nem mintha a testvéri szeretet indítaná, de az apja képes egy negyedik levelet is írni s inkább elbírja Zoltánt, mint a családi lamentációt. Mindnyájan meglepődtek, hogy Gyula vállalja a «vér parancsát», ahogy Boda pap mondta. Nem rossz szív az, enyhült meg iránta a tisztelendő úr, csak komiszással kendőzi magát. Többet ér, mint sok szemforgató farizeus.

Boda pap azonban nagyon egyszerű sémákon át látta az embereket s Zoltán csakhamar más rúgókra tapintott e kényszeredett meghívás mögött. A patikus fiút csúnyán megviselték zagyva szenvedélyei. Eleinte csak démonkodásból kapott rájuk, hogy a «rendes embereket» elriassza. De lassan beléették magukat. Halvány és puffedt arca olyan volt, mint a plasztikonok cselédrémítő figurái. Már nem kérkedett a bűneivel, sőt kínosan fegyelmelte őket; a világ felé pontos és pedáns alkalmazottá öltözött, hogy a fenyegető elbocsájtást kikerülje. Megfontoltan és ritkán szólt, minden mozdulatára vigyázott, mint beszopott tanár, aki magán érzi a tanítványai szemét. Milyen sokba került ez a lárva! Milyen nehéz volt valódi, gyönyör és kétségbeesés közt hullámozó élete föléd odahazudni. De nem keverhette gyanuba magát. A rossz arca mögött úgylis titkokat keresett a szimatoló emberismeret. S ő olyan alattomosan élte nőhöz és morfiumhoz kötött életét, hogy már-már önmaga előtt is letagadta. Orv, szomnanbulista állapotban csúszott be a lebukok kapuin, óvatosabban mint diák korában s míg a mellénye zsebében a napi öt-tíz centigramm morfiumát csente haza, új gyógyszer készítmények neveit mormolgatta s a színház-plakátokat böngészte felfedező figyelemmel.

De a régi, szónoki cinizmus annál jobban feszítette, minél óvatosabban leplezte igazi életét. S esténként a morfium adag után démoni Jágó-monológokat tartott a tükörnek; suttogva persze, hogy szobaasszonya figyelmessé ne váljon. Zoltánban talán ez a Jágó-Gyula remélt ártalmatlan hallgatóságot. Valaki előtt még mefisztó-szarvakat tűzhet, megdöbbsenhet egy romlatlan szívet, kibujhat a pedáns alkalmazott páncéljából s a morfinista szellemesség mutatványaival ámithat el egy naív embercskét. Hisz ez az öcs nem szalad panaszra a főnökéhez s nem kürtöli ki vallomásait a Liliom-utcának. A vér vallomásai orgazdájává tette, hallgatni fog, mert nem okoskodhat.

S már az első este próbára tette a fülét. Minden teketória nélkül szívta föl egymásután az ampullákat s morgott, hogy csak kétszázalékosat hoznak forgalomba. Ebből négy kell, hogy egy kicsit embernek érezhesse magát.

— Ha nem volnék patikus, erre költhetném, amit keresek. Így lopom. A gazdám ellopja a munkatöbbletetem, én ellopom a morfiumját. Tehetek okosabbat? Morfium nélkül véreb lennék, így kezes komondor vagyok. A kapitalista államoknak morfium-automatákat kellene az utcák sarkaira szereltetniök. A morfium elvonja az embert a közügyektől s ez a hatalmasoknak is megfelelne. Ők szabadon rabolnának, az emberek szabadon álmodnának. Aki tönkrement, öntsék le mésszel. Az emberek iparkodnának kihúzni az álmaik és a szolgaságuk idejét. Csodálkozol? Rá fogsz jönni, hogy csak az esztelenség észszerű s csak az él, aki tönkre teszi magát. Parancsolsz egy félel?

Zoltán persze nem parancsolt; iparkodott mindent természetesenek találni s minél kevesebbet tartózkodni otthon. Először volt Pesten és el-elveszejtette magát a háztömkelegben, fél délutánokat kószált, hogy megtalálja a Dunát. Az egyetemi beiratkozások útvesztője persze ennél az utca-labirintnál is bonyolultabb volt. Hogy a zsidókat kiszorítsák, a két összevont félévre csak azokat vették fel, akik az egyetemi zászlóalj tagjai voltak. Igazoltatás, jelentkezés, kvesztura: Zoltán émelyedett a sok herce-hurcától s iszonyodva menekült a diákverekedések elől.

S az előadások csak március végén kezdődtek, addig ez a céltalan ögyelgés, délben a molnár-utcai menza szörnyű hablevesei, rettenetes tészták, melyekből csak egy szálat kellett a vellára venni s jött utána az egész tányér; mosogató víztől csöpögő evőeszközök, az ember háta mögött az utolsó falatot váró éhes kollégák; s lefekvés előtt az éber testvér kifogyhatatlan ördögösködése: förtelmes vallomások, amelyekre senki sem volt kíváncsi. Bizony az egyetemi évek nem valami jól indultak, de legalább elvonták belső bajaitól s ha ki-kiszökött a Gellért-hegyre, vagy a Kakuk-hegy oldalára, csak a körülötte hullámzó szennyből való szabadulást érezte s meghatott elégiákban üdvözölte a fák kócos ágaira kipattanó rügyet s a szeleket, melyek lemosták róla az emberek rátapadt leheletét.

Végre megkezdődtek az előadások! A múzeum-körúti épület folyosóin sokrovatú bölcsész-indexek indultak tanártól-tanárig; akadt olyan, aki húsz kollégiumot is fölvelt, annyiféle emlőn akarta tudóssá szívni magát. Zoltán magyar-francia szakra iratkozott, de összevissza hallgatott mindenféle órát. Embert keresett ebben az irtatlan városban, aki egy megváltó szót vessen az ő szorongásaiba. De a múzeum-körúti ház a tudomány áruinak volt nagy Louvre-áruháza, meg volt a fogkefék, meg a lámpaernyők osztálya s mindenki vigyázott, hogy a maga cikke mellett maradjon. Az, amit Zoltán keresett, nem volt sehol.

Voltak itt tanárok, akik úgy fogódtak ifjú koruk emlékeibe, mint zuhanó pilóta az ejtőernyőbe. Növe évek számával szegényedtek s ötlettelenségük révén váltak meglepővé. Voltak tudomány-águkban kiváló szakemberek, akik nemzedékük kérlelhetetlen kriticismusával zárkóztak el minden elől, ami nem tény, rendszeres kutatás, adat.

A maguk fülkéjében otthonosak voltak, de tudománytalannak tartották volna e fülke ablakát a végtelenre fölrántani. Voltak azután ifjú entellektüellek, akik a *Mercure de Franceot* és a *Nouvelle Revu Françaiest* olvasták, titkon a Nyugathoz szítottak, barbárnak tartották egyetemi állapotainkat, de mert nem kelhettek ki az öregek ellen, finoman kiszemelt európai témákba menekedtek, mint az erasmista Pesti Gábor vagy Mikes és a francia levélírók. Fáradság és dühös szakemberség, parlagság és kultúr cizellálkodás házasodtak össze ebben az épületben, csak a humánus nem volt sehol.

Az egyik teremben egy agyonrajongott, süket ember beszélt tenyerébe hajtott fejfelé Petőfiről. A körme hosszú volt, a harisnyája a cipőjére csúszott, de ő volt az egyetlen, akiből az irodalom lelke szólt. Zoltán vagy két hétig szorgalmasan hallgatta, még jegyezte is a szép mondásait, de egyszerre csak kilankadt kezéből a ceruza s füléből kifordult a szó, mint csömörlött szájból a falat. Ez az ember egy árva, szomorú gyerek volt, aki elpattanó szappanbuborékokat fú a közeledő halál arcába. Tanácstalanabb és naívabb, mint ő. Szinte kívánczolt, hogy megسيمogassa az ember hosszú deres haját; szép volt fiacskám, hogy tudtál ebben a világban ilyen maradni?

S mit várhatott a kollégáitól? Ki lépett ezekben a szűk esztendőben tanári pályára? Titkos költők s a középiskolák javíthatatlan félszegjei. Egy kis púpos a Shelley-fordításait mutogatta, modoros mondatokba törte a kilőtt-nyíl versű költőt s Babits félreértett példájára hivatkozott. Mások ültek a verseiken, de oly kérlelhetetlenül veséztek mindenkit, aki írt és élni mert, hogy az ember ki nem adott kötetektől érezte súlyosnak a gyűlöletüket. S ők voltak még az arisztokraták. Ezeket legalább a fölfelé szegzett akarat nyavalyatörése rázta. De a padokban nagy lomha tömegek ültek, egy tömbbe szabott komolyságok kivonatolták az előadást, mint ahogy barmok eszik az elénk rakott takarmányt. Született félszegségüket túlhangsúlyozó merevség alá rejtették s másoktól hallott, fontoskodó megjegyzésekkel kendőzték korlátoltságukat. Zoltán rövid három hét után azon kapta magát, hogy reggel nem tud az épületbe lépni. Mi lesz ebből, mondta magának, míg a Múzeum-kert padján a reggelit jelentő kenyér csücskét majszolgatta s hasztalan erőlködött, hogy a finn olvasó könyvével konszenzust létesítsen. A legokosabb volna faképnél hagyni őket!

(Folyt. köv.)

Németh László.

NYOLCMILLIÓ!

Micsoda kéz vetette és
micsoda kéz aratja le?
Fű nyílik itt, nyolcmillió,
rétek hullámszó tengere?
Nyolcmillió fa bontja itt
lombját a Napba álmódón?
Vagy hánykolódva hallgat itt
nyolcszor millió fájdalom?
Nyolcmillió lámpában ész
sugárzik itt vagy örület?
Nyolcmillió omló torony
lobogtat végső örtüzet?
Nyolcmillió arcon e pir
az alkony véres angyala?
Nyolcmillió számból van itt
kirakva baljós kabala?
Széthull lankadtan, mint eső?
Feszíti érc és akarat?
Akar-e élni szabadon
a lüktető ős Nap alatt?
Nyolcmillió szegyenpecsenyét,
amelyet el kell rontani?
Közömbös, tengő porszemek,
mint a tenger planktonjai?
Tud-e még fölkiáltani,
ahogy az orkán fölkiált:
«Mit érnek égi vággyaid?
Krisztus, mit ér a Bibliád?
Népek felhője zúg körül,
ereinkből ömlik a vér!
Ágyú, gépfegyver kell ide,
gépfegyver és csataszekér!»
S tudja-e még kibontani
a testet, mely köd, pára, hő?
Tud-e még halni, és, ha kell,
ölni van benne még erő?
Vagy már erőtlen árnyasereg,
amely futtában elbotol?
Felhők fölé repülni kész
madár, amelyben nincs motor?

GÖMBÖK.

Mint rozsdás, megfakult sinek,
miket benőttek a füvek,
és itt hevernek mint a lárva
s nem visznek többé messze tájra:

hol csillog a hó,
hol zúg a patak,
hol alszik a só,
hol a fenyvek alatt
tarkáll a toboz
s a mókus oroz . . .

Mint rozsdás, megfakult sinek,
úgy bámulom szemeidet,
úgy nézem két csöpp tiszta gömbjét,
amelybe kört rajzolt a nemlét,
kört irt belé, hogy e körön
belül táncoljon az öröm:

a tarkaruhás,
csengettyűszavú,
pásztorfurulyás,
ringó derekú,
aranyosfonatú, szabadon
lebegő gyönyörű hajadon !

Mint rozsdás, megfakult sinek,
úgy bámulom szemeidet !
Rajtam nem visz már semmi út,
az én világom kialudt !
Én itt vagyok már félrevetve
s csak bámulok a fellegekre,
amelyek csillogón vonulnak
S minden darab ruhájuk új nap !
A fellegekre bámulok
s két szemeden elámulok:
honnán merült fel gömbalakja,
mely a forgó világ alapja?
Ily tarka, zsenge gömbökön
táncol az illanó öröm !
E két gömb, mint a gyermekek
léggömbje, szinte úgy lebeg !
S ha elszakadna gyenge szála:
ki tudja, merre, merre szállna?

A LÍRA HALÁLA.

TÖRTÉNETI korszakokat legélesebben az ízlésformák különbözősége választ el. A világnézeti változásokkal együttjár az ízlés átalakulása; kettős hatásuk teszi azután lehetővé a nyersebb és erőszakosabb politikai változásokat. Ismeretes, hogy a 18. század utolsó negyedében a polgári ízlés már fokozatosan átítatta a lelkeket és a francia forradalom ezt a lappangó folyamatot fejezte be, politikai hatóerőkké alakítva a tetszetős új eszméket és hangulatokat. Azóta, mondhatnók a világháború végéig, a polgári szellem és ízlés szuggesztíója érvényesült a kultúra minden megnyilvánulásában. Magasabb és alacsonyabb osztályok egyaránt hatalmába kerültek. Az arisztokráciával elfeledtette régibb ideáljait, feláldoztatta társadalmi súlyát, megzavarta benne a természetes különállás hajlamát. Elérte, hogy irányadó szerep helyett ízlés- és életformákban az átlaghoz hasonult, szabadulni próbált osztálytulajdonosságaitól és magáévá fogadta a lelkületétől idegen polgári szentimentalizmust. Az arisztokrácia elpolgáriasodott; ez okozta hanyatlását és válságát. A munkást a polgárszemlélet és idegzet érezte szükségszerűen lázadónak; a parasztot a polgárlélek vetkőztette ki eredeti realitásából és tette meg mithikus hősnék. Rousseautól az őserőt hirdetőig a parasztért és egyszerű életéért rajongók hosszú sora egy dologról tett feltétlen bizonyosságot: ők ismerik legkevésbé bálványukat. Exotikus érdeklődés és nosztalgia szülte elveiket, nem a szerető megértés. Közben a szentimentális, demokratikus, humanitárius ábrándok ködében ijesztő tökéletességüvé fejlődött a kapitalizmus szervezete, hogy napjainkban mint amerikanizmus végső pusztulással fenyegetse az európai kultúrát és ízlést.

A polgári világnézet ma válságba jutott; változatlanok hitt elvei üresen, tartalmatlanul úszkálnak lelkünkben, szavak csupán, értelmüket veszített, szikkadt hangulatú, kihűlt szavak. És velük hülnek, korhadnak, válnak pusztá konvenciókká ízlésformuláink is.

A múlt század mint politikában, úgy ízlésben is a polgáriság korszaka volt. A romanticizmusban fejeződött ki leghívebben a polgári szellem és a romantikus ízlés minden látszólagos változás ellenére töretlenül uralkodott napjainkig. Árnyalatok változhattak, az ízlésbázis ugyanaz maradt. Ma már tisztán látjuk a realizmus és naturalizmus és a századvégi romantikaellenes költőiskolák alapján romantikus jellegét. A romantikus teóriák egy évszázad iskolázottságán keresztül vérünkbe szívódtak fel, ösztönös érzésekké, közvetlen tetszésé, spontán reagálássá finomodtak. Esztétikai értékeléseink és ítéleteink, de már kiválólagó szempontjaink is, az, hogy magában az irodalomban és egy-egy munkában mit érzünk fontosnak, becsesnek, akaratlan magunkátadása egyes élményeknek, másoknak közömbös elutasítása, érdeklődésbeállítottságunk, látásunk és színvakságunk mind romantikus alapérzésen nyugszik, amely már természetünké vált. Ám a romantikus ízlésforma minden megszokottsága ellenére nem abszolút és nem örök lelki habitus. Az ízlés változhat, az ízlés

változtatható. Azt szokták mondani, az elméletek nem érintik a tetszés mozzanatát, amelyet az örökérvényű szép szinte akaratum ellenére és tudatum alatt, mindig egyformán vált ki belőlünk. Valójában tetszésünk szétporladt és magunkba szívott gondolatsoroknak engedelmeskedik, régi teóriák foszlányaiból táplálkozik; önkéntelen irányzódásunk hajdani keresések eredménye. Közvetlen odafordulásunk régi tudatos kiválasztások emléket őrzi, legöszönősebben látszó élményünk is intellektuális megfontolások üledéke. Idegrendszerünk csak az iránt érzékeny, amire évtizedes szoktatás a figyelmünket ráirányította. Az izlés megszokottá vált felfedezés, mindennapossá lett csoda; változása az értékelés hangsúlyának eltolódásán alapul. Ami az egyik korszakban homályban volt, a következőben éles megvilágításba kerülhet, egy nemzedék jelentéktelen művészeti problémája utódaikban stílussteremtő erőre kaphat. Szépségek, amelyek beragyogták a lelkeket, közömbösekké fakulnak, üresnek, szintelennek, vagy mesterkéltnek, torznak, dagályosnak érzett formák egyszerre megneimesednek, rejtett varázsuk magátólértetőően és természetesen ömlik át a lelkekbe. A kiapadt régiek helyett új képzetek termik az ihletadó ért.

Az izléshullámvás jellemző példája az antik kor szerepe az európai szellem történetében. Bágyadt távoli emlékből olykor képzet- és gondolatnyűgöző hatalomná született újra, diadalmas és eleven hagyományá, és nemzetek mámorosodtak kinceitől. Majd a láng kilobbant, a rajongott költők tisztelt nevekként maradtak vissza. Nem a nagyságuk, csupán izlést irányító hatásuk változott; az életről visszatértek a könyvtárakba. Ma is valahogy így vagyunk a klasszikus ókor íróival; szobrok számunkra és nem jóbarátok többé.

Az izlésváltás periodusa mindig izgalmasan érdekes. Lelkünk hasztalan próbál melegedni kihűlő érzelmeknél. Gondolatok, amelyek lázba hozták, elkopnak, az izlés biztos alapja meginog. Tanácstalan, kapkodó, céltalan a tetszésünk; nem merünk ítélni és nincsenek tételeink. Kényelmesen és ijedten ragaszkodunk a megszokotthoz, amelynek elmúlását pedig semmi sem akadályozhatja meg. Válságérzés szorongatja a torkunkat, de halasztgatjuk a leszámolást. Így őrizzük ma görcsösen a romantika sorvadó izlésfogalmait, elmúlt gyönyörök emléket, amelyek holt teherként bénítják már csak a lemető lendületet. Korunk szellemi válságát a romantikus izlés, hangulat, ítékezés, világnézet haldoklása okozza minden területen. Vegyük szemügyre most a romantika legsajátosabbnak és legerősebbnek vélt műfaját: a lírát.

A líra meghal — gyakran merült fel ez a panasz az utóbbi időkben és az elparentálók korunk anyagiasságát, technicizmusát, vágtható élettémpóját emgették magyarázatul. Máskép áll a helyzet. Ami meghal, nem a líra, csak amit ma lírának érzünk, azok a képzetek pusztulnak lassan el, amelyeket a romantikus elmélet és költők szuggesztív hatása alatt a költészethez fűzünk. A versélmények egyoldalú romantikus izlésformából sarjadtak a tizenkilencedik század folyamán egész a legújabb időkig. Ezért volt, hogy a legfogékonyabb lelkek is érdektelenül, csupán irodalomtörténeti kíváncsisággal, a belelés minden lehetősége nélkül állottak szemben századok lírai termésével, amely nem felett meg a romantikus követelményeknek. A humanista költészetet, vagy a 17. és 18. század didaktikus és bukolikus líráját elkerülhetetlenül mesterkéltnek, hazugnak érezték és érezzük mi is, a romanticizmus önkéntelen foglyai. Grotosz talányként merült fel a tény, hogy ezek a számunkra oly unalmas és élvezhetetlen darabok valamikor a legközvetlenebb lírai emóciókat adták meg a kortársaknak, titokzatos hatások áradtak belőlük, melyeket még megsejteni is

alig tudunk. Az irodalomtörténet úgy segített magán, hogy kitért a probléma elől. A líraiság diadalra jutott új formáját megtette egyetlennek, a multban megkereste a sohasem hiányzó előzőket, a rokonszendüléseket és azt tanította, hogy a líra tisztavízű patakját el-elyelte ugyan és néha hosszú időre a szirtes, kopár föld, de a mélyben is biztosan sietett a romantika széles folyóágya felé. «Igazi» költészet csak egyféle volt, a többi eltévelyedés, az ízlés kisiklása, hanyatlás. Minden irodalomnak megvolt a maga sokáig mellőzött és végre elégtételt kapott Ronsard-ja; és amíg a kézikönyvek méltatlankodva panasztáltak a «ferde ízlésű» korok vakságát, közönyét a nagy tehetségek iránt, alig vette észre valaki a jelen igazságtalanságát a másfajta tehetségekkel szemben. A romantikus irodalomtudomány büszke programja, a mindent megértés így tört meg a stílusbéklyó terhe alatt.

A romanticizmus stíluskényszerével uralomra juttatott egy sereg lírai értéket, amelyek gyakran szöges ellentétben állottak megelőző ízlésirányok eszményeivel. Ilyen elsősorban a költő feltétlen előtérbehelyezése. A romantikus versben mindig a versíró, az én, a szubjektum a fontos, akiben a világ tükröződik, aki önmagát feltárja. A líra mult századi egész fejlődésén végigfut ez a motívum. A szorosabb értelemben vett romantikus periodusban a költő = vátesz, nemzetének a kinyilatkoztatást nyújtó politikai tanítója, magasabbrendű vezér, aki isteni hivatást tölt be népe életében. Ettől a demokratikus-romantikus képzettől egyenesen halad az út a legszemélyesebb élményeit naiv büszkeséggel versbe öntő, majd az énjében a különöst, a kiváltságos érzéseket, a ritkát felkutató és végül önmagában a kozmoszt felfedező költőig. A Költő egyre jobban magába gubózik, lelke titokzatos, fájó virág, amit csak megtéphet az élet. Magasabbrendű és így sorsa a mártíromság, a szenvedés. Mindent önmagából merít, ismeretlen mélységekből felhozott kincsei kiapadhatatlanok.

A költői én nagyranövésével kapcsolatos volt a költői téma fokozatos szubjektíválódása. A költőt a valóságból csak önmaga érdekelte és önmagából csak az érzelmek. A válogatás és erőfeszítés nélküli megnyilatkozás lett az ideál, a «gyónás», a «vallomás», a magafeltépés, az ösztönélet leplezetlen bemutatása, az «őszinteség». Kialakult a gondolati és érzelmi líra mesterkéltné megkülönböztetése, a gondolatot menthetetlenül nehézkesnek, költőietlennek érezték, az érzéseket érdekesnek, elevennek és par excellence lírainak. Az érzelmek köre azonban a közhit ellenére nagyon szűk és a szubjektív lírának szükség-szerűen rövid idő alatt ki kellett futnia pályáját. Egy évszázad elég volt, hogy a romantikus lírai forma önmaga karrikaturájához és csődjéhez jusson el, az eredetiséget felváltsa az eredetieskedés, az egyéniségkultuszt az egyéniségimádat, a formai szabadságot az anarchia. Az érzelmek elaprózódtak, a vers belső méretei összezsugorodtak, a költőknek nincsen mondanivalójuk; a magamemutatás bátor gesztusa a régi, de milyen szegényes, érdektelen lelkivilágot tárnak fel vele. Nálunk Ady volt az utolsó, aki hallatlan egyéni tehetségével egy hanyatló irodalmi tradíciót a kezdet magasába, Vörösmarty mellé emelt; de az egyes versek mámorító illatán keresztül lehetetlen nem éreznünk a műfaj rothadását. Az Ady elleni szűklátókörű támadások különben ennek a romlásnak megérzéséből és persze teljes félreértéséből keletkeztek; egyéni amoralitásról, nemzetietlenségről és más meg nem érdemelt vádakról beszéltek és Petőfit állították oda egészséges ellenképnek, akinek költészetében pedig először ütköztek ki világosan az ízlésválság jelei. A ma költészete az egyéni élményeket végsőkig kifacsarta; új hatás ezekből már alig buggyanhat. Az úgynevezett

kollektív lírának sincs semmi köze a kollektivitáshoz (amely különben teljesen határozatlan fogalom), benne is csak az én ágaskodik nevetségesen és tehetetlenül, szárnyaszegetten próbálgatva a régi repülést. Az új egyszerűség és népiesség nálunk feltűnő verselői meg-megüthetnek egy hűrt a lelkünkben; a líra sorsában alig van szerepük.

Az én hypertrophiájából magyarázható a versformák széthullása is, amely a líra mult századi fejlődésének végső állomása volt. A romantikus ízlés ugyan megteremtette a maga formaelméletét és újabb irányiban a «hogyan»-nak egyenesen döntő jelentőséget adott a «mit» fölött; de öntudatlan törekvéseivel és ösztöneivel mégis csak formaörlő munkát végzett. A formai motívumok, amelyeket lírateremtőkként kiemelt, másodlagosak voltak, a vers ornamentikájához és nem struktúrájához tartoztak. Gazdag és friss képek, újcsgengésű szavak, frappáló jelzők, a szavak muzsikája számunkra is ez ízlés hatása alatt a jó vers követelményei. A klasszikus, a humanista, a barokk líra képsablónokat használt fel, nem a szavak, hanem a syntaxis eredetiségét, merészségét kereste. A sok mithologikus utalás értelme a szavakat közös, ismert alakra hozni. Az ismertség adta meg a szóhatást, a ráemlékezés megkeletése, a feltámadó asszociatív játék gyönyörködtetett. S megadta a régiek szemében a vers elengedhetetlen kellékét: a leküzdendő nehézséget. Könnyű a váratlan jelzővel megbolygatni az olvasó idegzetét, nehéz a megszokott szavakból kirobbantani a költői hatást. Muzsika helyett fogalmi játék idézte a gráciákat, súlyos gondolatok lebegtek pehelykönnyűen a rátalált kifejezésben. A nagy versek egy-egy zsúfolt sorában több energia lappangott, mint terjedelmes romantikus tirádákban.

A formaakcidentiák tisztelete csak azért volt lehetséges, mert a romantikus költő jelentékenyebbnek érezte magát, mint művét, érzelmi életének átélt hullámzását fontosabbnak, mint a kész alkotást, az ihletet szebbnek, mint a verset. «Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál» — büszkélkedett Ady. A költő titáni (de sajnos, legtöbbször csak titánkodó) lelke nem ismerhetett el külső formai kényszert, indulatait nyersen öntötte szavakba, a megnyilatkozás őrvölgő vágyának minden más célt alárendelt, hogy magát megmutassa, eldobálta, amit akadálynak, feleslegesnek érzett és ami a lényeg volt. Mert a költő nem ott kezdődik, ahol érez és nem ott, ahol jól-rosszul kifejezi magát, hanem ahol az egyetlen lehetséges kifejezést találja meg, válogatva és tudatos gátat emelve lelke túláradásának. A költészet techné, mesterség. A költőt a vers teszi költővé, nem a költőisége. Baudelaire nagyobb költő, mint a vele eléggé rokon lelkületű Verlaine; mert volt ereje határozott konturokba szorítani élménygazdagságát, amely a verlainei versekben sejtelmes hangulatokban olvad fel. Erő, bátorság és biztos művészi érzék kellett ehhez a diadalmas áldozathoz.

A romantikus század költője önmagát tisztelte, a régi költő a témáját. Szubjektív és objektív líra — így jellemezhetnők a kétféle beállítottságból születő költészetet.¹ A szubjektív lírikus belső kényszerből írt, élményei sodrának engedett, az objektív lírikus nagyon gyakran külső kényszerből, felszólításra, az alkalomszerűséghez alkalmazkodva. Az ódák, alkalmi költemények, didaktikus versek stb. nagy tömege típikusan jellemző a régi költészetre. A költő

¹ Természetes, hogy mindezekben a megkülönböztetésekben *típusok* szembenállásáról van szó, amelyek történetileg nem mindig valósultak meg a legbiztosabbban. Választóvonalnak a polgári szellem végső diadalát vesszük a francia forradalomban, bár a tizenkilencedik századot megelőzően épen úgy találhatunk romantikus szubjektív hajlandóságú, mint a tizenkilencedik században klasszikus

magától értetődőnek tartotta, hogy feladatot vállal, hogy megrendelést teljesít, akár valóságos megrendelők, akár az események aktualitása készítette az írásra, hogy valósággal pensumot old meg. (Az iskolai versírás általános szokása ugyanebből a lelkiiségből fakadt.) Mint a nagy képzőművészek egyszerre engedelmessékedtek megbízóik ízlésének, a mesteriskolák tradícióinak és a bennük élő ideális képnek, ők is egyforma áhitattal iparkodtak megfelelni alkotásaikban időleges és örök követelményeknek. A subjektív költő számára a lényeges az átélés mozzanata; ez az ő költői munkásságának alphája és omegája. Innen indul ki, a téma csak onnan kezdve és annyiból érdekli, hogy hatott rá. A belső történést akarja kivetíteni a szavakkal és elcsüggedve panasolja a kifejezés szürkességét a kifejezendő lelkiállapottal szemben. Az objektív költő kiinduló pontja az egyéniségétől független verstárgy; lelkét ehhez igyekszik felemelni, iparkodik hozzá hasonulni, érdemessé válni a szolgálatára. Lelkével és szavaival egyaránt szolgál, főpap, aki áldozatot mutat be egy nála magasabbrendű valóságnak. A szolgálat nemcsak a lényegében nagyszerű tárgynak szól, pl. a vallásos áhitatnak, hanem minden tárgynak. Témavoltában rejlik a magasabb principium, amelyet az objektív költő ösztönösen elismer és egy ünnepelt szépségről szóló impromptu-t képességeinek ugyanolyan megfeszítésével, mondanivalójának ugyanolyan komolyan vevésével ír meg, mint egy heroikus ódát. Panaszait sohasem a magakifejezés, mindig a témavisszaadás hiányérzete hívja elő. Nem az élményeit hiszi kimeríthetetlen gazdagnak, hanem az élményeket fakasztó külső valóságot.

Tématisztele a jellemzője az objektív költői beállítottságnak abban az értelemben is, hogy nincs mellőzött, vagy «költőietlen» téma számára. A legszárazabb dologból is szépségeket tud kifacsarni a költő, ha költő; erejét épen a feladat nehézsége méri. Mai érzékünknek egészen szokatlan tárgyak körül születnek hosszú poémák; a költő becsületesen «kidolgozza» anyagát. Témájának szuggesztiója alatt áll és lépten-nyomon fölébekerelkedik a költői mesterség fogásaival. Tudja, hogy a maniere-n fordul meg minden, épít és ékesít, újjáteremt és tökéletesít. Formál a szó legteljesebb értelmében, módosítja, nemesíti a természetet. Nem a felszabadulás kedvéért ír, az ihlet parancsára, hanem tudatos művészi célzattal, az egyéni szeszélytől független műalkotást akarja megvalósítani, amelynek önálló élete van. A kész alkotást épenúgy magánál magasabbrendűnek fogadja el, mint a témát; nem életének egy darabját, nem személyes emlékét jelenti. A klasszikus költő régebbi munkáit csak abból a szemszögből ítéli meg, mennyire közelítették meg a kifejezés ideálját és eszébe sem jut kutatni, mennyiben változtatták, gazdagították az ő lelkivilágát. Nem beszél a maga fejlődéséről, csak műveinek jobb-rosszabb voltáról. A romantikus költőnek mindig a maga sorsa fontos; ezért sohasem tudja munkáit helyesen megítélni. Azt a darabot, amely legerősebben felkavarta lelkét írás közben, amely «fördernd» volt, abszolút értékesnek tartja, bármilyen gyenge is.

A témaadta nehézségeket tetézi mindaz a megkötöttség, amit a külső-belső formával vállal az objektív lírikus. Közvetett hatást keres, «transponálja» az érzéseit, mintegy második hatványon hozza elének bonyolult mondatképletek, hasonlatok, précieux diszítések, fogalmi sűrítések útján. Az indulat nem áradhat közvetlenül és kényelmesen szavakba, lombikokon vonul át,

objektív típusú költőt. Az ő költészetük azonban az *uralkodó* arisztokratikus, illetőleg polgári ízlésforma tagadásából született. Az ellenzékiesség egy formája a hatás alatt állásnak. Hogy a szembehelyeződés milyen eredeti vonásokkal árnyalta költői természetüket, az külön, részletes analízist kívánna.

amelyek tisztítják és felfokozzák erejét. A babonás tiszteletben tartott versszerkezet újabb formáló korlátozója a költői mondanivalónak. A gondolat nemcsak belső dinamikáját követi, hanem kénytelen alkalmazkodni külső tagoláshoz, a ritmus, a rím kényszeréhez. Minden akadály nem sejtett energiaforrás lehet, a szavak váratlan értelmét villanthatja elő, új fényt adhat régi lírai hangulatoknak. Forma és tartalom egybeolvadnak, egymást szolgálják. A költői pátoz megerősödik a formával vállalt küzdelemben; a kürt hangja is szűk csavarmeneten préselődik át, hogy zengővé teljedjen. Az objektív típusú költő, mint Berzsenyi, sohasem érzi a legsúlyosabb versformát sem tehernek vagy a megnyilatkozást gátló külsőségnek, a vers lényegéhez nem tartozónak. A szubjektív lírikusban tudatosan vagy öntudatlanul munkál a verlainéi kérdés: «Oh! qui dira les torts de la Rime?» «felszabadulni» kíván, az eredetiséget a tradicionális formák széttördelésében és nem felhasználásában keresi. Lehántja a vers testéről mindazt, amit hiú disznek érez, nyers szöcsomókban dobja elének élményeit. Így lesz a Költő ízlésének legbelsőbb tendenciáját követve lassankint a Vers gyilkosa.

A nem-romantikus költészettől elválaszthatatlan a virtuozitás, a bravúr fogalma. A költő nem csupán hős, aki küzd a témájával és a kifejezéssel, de főlényes játékos is, aki újra meg újra fölébe kerül minden korlátozásnak. Precízes hajlandóságában, a komplikáltban az egyszerű elbujtató írásmódozárban, körmondatos vagy pointe-s stílusában a játékos kedv szerencsésen ellensúlyozza tárgyának és pátozának komolyságát. A nagy vers épannyira játékos, mint egy kis epigramma; váratlan meglepetéseket rejtenek a sorok, sűrű hasonlatok közt bújócskáznak a mondatok. A romantikus költő mindig kicsit dupe-je a saját szavainak, megittasodik a maga hangjától, könnyen rétorikussá válik. Tulajdonképen gyámoltalan az érzéseivel szemben és vakon bíz az indulatai igazságában. Hiányzik belőle a formai cinizmus, amely oly jellemző társára, aki a legszomorúbb vagy legörvendetesebb hangulat hatása alatt is értékelné tudja a formai szépség követelményeit, válogat a szívhangok között, ellenőrzi az érzelmeit. Mert a formai játék is végeredményben a nagy alapötökrekvés: az énkorlátozás egyik mozzanata és az énhívők riadtan utasítják el maguktól.

Mondottuk, érzületünkbe felszivódott a romantikus költészet-elmélet és természetünkbe vált a romantikus látás. Ám ma már világos jelek mutatják az izlés lassú változását. Egyik érdekes tünete a költőideálok helycseréje. (Nagyon jellemző reánk, kit érzünk magunkhoz közelállónak.) A század elejének fiatalága számára a szimbolizmus Verlaine vagy akár Samain muzsikáját jelentette, ma elsősorban Mallarmé kristályos költészetét, nehéz verseit, amely megannyi intellektuális teherpróba az olvasó számára is. Egy negyedszázaddal előbb elképzelhetetlen lett volna az absztrakt magasságokban járó Valéry nagy népszerűsége. Nem véletlen, hogy az érdeklődés és rokonérzés fókuszába a formaművész és gondolkodó Baudelaire került (és nem a perverz-lélek Baudelaire, akiben még egy nemzedékkel előbb gyönyörködtek) és Rilke mellett Stefan George, Ady mellett Babits. Midőn nemrégiben Spanyolország Gongora halálának háromszázados évfordulóját ünnepelte, esztétikusok és lírikusok lelkesedtek a megvetett «conceptismo» meg a «cultismo» szépségeiért. Modernnek, korszerűnek elevennek vallották ezt a végkép halottnak hitt költészetformát, amelyhez mint ihletforráshoz minden új költőnek vissza kell térnie. Másik tünete és egyben egyik legbiztosabb tényezője az izlésváltásnak: az új irányú irodalomtörténeti és történeti érdeklődés. Olyan korszakok válnak

izgalmasan problematikus, amelyeknek arisztokratikus lelkiségével eddig idegenül és értetlenül állottunk szemben, például a spanyol virágkor, az Edad de Oro, a barokk, a restauráció Angolországa, a francia grand siècle. A főleg német szellemtörténeti kutatások különösen a barokk kultúra értékelésében érték el nagy hatást. Ezekben a vizsgálódásokban nem annyira az eddigi eredmények fontosak, hiszen gyakran csak áleredmények, hanem a problémafelvetés, az «Einstellung», esztétikai érzékünk szoktatása a maitól eltérő izlésformához. Megdolgozzák a módszerükkel vagy frazeológiájukkal egyet nem értő lelket is, fontossá, gondolkodásra érdemessé téve számára addig figyelembe nem vett dolgokat. A fogékonyra tett lélekben azután újfajta szépségkívánságok, új meggyőződések és hangulatok hajtanak ki, nyugtalan vágyak új ideálok után.

Az izlésválság mindig a világnézetsválság kísérője. Ma a romantikus csömör együttjár az arisztokratikus izlés újjáéledésével. Mert a korlátok vállalása, a formatisztelet, a játék, az érzelmi túláradástól, minden szentimentalizmustól irtózás, a mértéktartás, a szolgálat tudata, a tradíciókra ügyelés, az én háttérbeszorítása arisztokratikus vonások életformában és költészetben egyaránt. A kialakuló új líra nagyon valószínűen arisztokratikus lesz ebben a tárgyi értelemben és abban is, hogy egész kevesekhez fog szólni; kiválasztottak szellemi fényűzését szolgálja majd intellektuális szépségeivel. Bár alaptörekvéseiben hasonlítani fog klasszikus elődeihez, mégis megjósolhatatlanul újat és eredetit hoz. Lelki strukturák pontosan sohasem ismétlődnek, megnyilatkozási formák még kevésbé. Talán raffinált egyszerűség, talán soha sem látott pompa fog kivirulni a versben, a romantikus hatások emléke is kiirthatatlanul vibrál majd benne. Rövid jegyzeteinkben nem ezt az ismeretlen arcú új verset fürkészttük (költők dolga életbe hívni), hanem a logikailag megközelíthető régi izlésformát, amely ma friss erővel aktualizálódik és a mult analógiájára a romantikus énlíránál magasabbrendű, értékesebb költészetet ígér.

Halász Gábor.

MÁRCIUSI VONATON.

*Talán csak a nagyváros üzte,
vagy tavaszvárón lángolt fel üszke,
vagy sóvárgásom lökte, cibálta
ki ki a tágas éjtszakába:
hajrá! a gőzös szállt röpült,
zöld fények lengtek örökül.
Érckigyók sziszegve útját állták
s eléje szórták mérgük nyálát,
de fészükét a vállóknál széltaposta
s elringott felettük mint égi posta,
hídcsapdák odván állalsurrant,
messze hagyta a pályaudvart,
hajrá! a gőzös szállt, röpült,
csillagok lengtek örökül.*

Szabad rónákra, hogy kiért
 zengve róltta az éji tért,
 szikrasörényét lengette rázta:
 éjsötét Sorson csillag-násfa.
 Űzve rohant, mert lába nyomába
 szilajult a sinebek csaholása,
 előtte szélvész jajgatott:
 az éj halott, a tél halott,
 a jég halott, az ég halott,
 Nem ébred, holt még Hófehérke,
 szemfödője a hó fehérje,
 dermedten fénylik a patak:
 üvegkoporsó, hallgatag,
 fejénél a szakállas törpék:
 tar fűzfák csontos kezeiket törték . . .

Hát amott az a gyérhajú erdő
 kitárt karokkal mért zokog esdőn?
 Tán, mert egy jámbor jávorfában
 alszik a mesék királyleánya,
 s zengő sípszóval álombólköltő,
 nem jött el még a tavasz: a költő,
 vagy mert süket még a kolomp,
 s hol fészek ringjon nincs falomb,
 vagy . . ., mert a perc, ha perg, ha száll:
 közelg-közleg az állomás
 hol Ő tart rajtunk áldomást:
 a Halál.

Így esett:
 hōgy egy márciusi éjtszakán,
 mikor a városi zajból messze vágyva
 lobogva vitt a lélek vágya:
 a száguldó kocsi ablakán
 egy titkos bánat belesett.
 Talán, mert éj volt, talán, mert félholt
 erdők ritkásán nem sippant madárdal,
 iramló fények s zengő sinének sodrán:
 (felhőlovon kocogott mogorván)
 találkoztam a Halállal.

RÖGESZMÉK.

Jobb soha, mint későn. Ezt a furcsa mondatot rágta, gyúrta, formázta már napok óta s azt hitte, van valami értelem abban, hogy elismétli reggel, délben, este. Sokszor mosolygott is hozzá, félszeg, úgy-ahogy vidámsággal; a szája izmai megtették, amit ilyenkor tenniök kellett, de a szeme nem engedelmeskedett: folytatta a maga külön rebbenő szomorúságát, komolyan mélézött a buta mondás felett s nem derült fel semmiféle nógatasra...

— Jobb soha, mint későn — mormolta most is, villanyfényes, színes, édes estén s a felesége fekete haját nézegette. A lámpafény átsuhant az asszony feje felett s ezüstös sávot lopott reá; nyomában szinte ősznek látszott a mélytüzű haj... Ó, nem ősz. Fiatal, könnyörtelenül, kétségbeejtően fiatal... A férfi szívébe belemarkolt valami véresujjú, sóvár szomorúság: sírni szeretett volna, ahogy ott szípkarkázott előtte ez a tőle idegen gazdagság, ez az életbekívánczó, vadakarású hajzapor...

— Fiam, utazzék el — mondta hirtelen. — Menjen valahová, új emberek közé, szórakozzék; magának kell még az élet, szent joga van hozzá. Ha így együtt maradunk még sokáig, megbolondulunk mind a ketten. Látom, hogy napról-napra kevésbbé bír elviselni engem.

Az asszony félrenézett. Egy álmos légy mászkált a falon, annak a dolgát figyelte erőszakosan. Vigyázott, nehogy feleljen. Tudta, hogy borzasztó, mérges, gyűlöletes szavak fognak előbugyogni a torkából, mihelyt az urához fordul. Pedig nem akarta megbántani. Tehát hallgatott.

— Nekem is jobb lesz — folytatta a férfi monoton hangján — végre dolgozni fogok. Ó, olyan régóta nem csináltam semmit.

— Hisz folyton fest — mormolta az asszony megfontoltan. A férfi rekedten nevetett:

— Igen, festek. Festek! Felőrölte az erőmet ez, ez a... De most, most majd sikerül. Érzem! Csak menjen, menjen, még holnap.

— Hová menjek?

— Ahová akar. Messzire, ahol nem éri utól a háznak emléke! Ahol eszébe sem juthatok.

Az asszony lesütötte a szemét.

— Nem lesz szüksége reám? — kérdezte halkán. A férfi nevetett megint:

— Nem! A művészet az én igazi szerelmem... nem maga — mondta volna, de ezt mégsem lehetett.

— Mulasson jól! Két hónapig nem látjuk egymást, aztán . . .

Legyintett. Kinek játszanak? Kinek telik kedve ebben a meddő komédiában, ami a kettőjük életére megy? Elég sokáig vesztegelték egy örületes tévedés zátonyán, amit úgy hívnak: közös élet. Nos, legyen szünet. És azután . . .

— Jobb soha, mint későn — ütött a fejébe az a kéretlen, sehonnai hang, akit az utóbbi időben már egészen jól megértett. Későn? Nem, az Istenre, nem! Igaz, megviselte ez a négy esztendő, megviselte az idegzetét, a szívét, a gyomrát, sőt a tehetségét is. De hiszen annyi hit van még benne az önmaga erejében; csak akarni kell s mindent jóvátehet.

Késő: kegyetlen, ostoba szó, szűkmarkúbb és halálszagúbb még annál a másiknál is, hogy soha . . . Szó, talán csak röpke rezdülés, de néha testtel bíró valóságos rémület is: sokszor úgy érezte, hogy megfogható keze és érinthető vállalai vannak: látta, ismerte, mint egy valakit, embert . . . Nem hiába melengette maga mellett oly hosszú idő óta, vezette az utcán, mint egy utált idegen gyermeket, etette az asztalánál s szorongatta, mikor álmotváró szemekkel reménykedett a reménytelen virradatban . . . Azóta ismeri, mióta ötvenéves szívével magáévá szerette ezt a halványképű, fiatal nőt . . . Azelőtt reá sem gondolt az időre. Szerelmei, diadalos művészi útja, dicsősége, híre, genieje nem hallották ilyen durva káromlását az örökbevágó embernek. Akkoriban még vidám harsonák regették hullámaikon az örökkébizás csónakát . . . Bizony, letört ebben a szégyenteljes szerelmi futamban. Hogy megcsalták ezen a hitvány vásáron, hogy kifosztották, milyen nehéz aranyakat adott egy pár csókért, amely csak azért kerülhetett annyiba, mert későn jutott eszébe, hogy kérje. Most felviharzott benne az élni-akarás dühe. Levegő és mozgás után őrjöngött minden atómja, minden agysejtje külön-külön. Az ember ezer életre születik mindennap s minden másnapra ezer új támad benne. Minden gondolat, amit az agyunk kitermel, egy önálló, cselekvésre képes élet, de kevesen tudják ezt! Csak a művész érzi, aki be is tudja teljesíteni . . .

Az asszony elment. Egy kis illat maradt utána, más semmi. Az illat pedig, az a gyenge fátyol, óráról-órára szélesebbé foszlott s mind kevésbbé takarta el a mögötte levő dolgok látszatát. A férfi kinyitotta az ablakokat, kiszellőztette a házat és a szívét. Aztán nekigyürkőzött, hogy végre — végre! — dolgozzék.

— Jöhet a harc, most lássa a világ! — adta a győzelemre indulót. Harc? Nem volt kivel harcolnia. A munka nem jött. Nem jött a felzabádító láz, a halottébredtő hozsanna, nem jött a csoda. Tompa agyát kietlen lustaság gazja verte fel. Nem találta a vonalat, amellyel elindíhatta volna eszméjét az örök Forma felé. Csak pepecselt, kontárkodott naphosszat, a kezéből kiesett minden.

— Megrokkantam? — dadogta s a tükörbe pillantott. A haja fehér, de szemében a titokzatos lámpa még végtelenbemenő utakat jelez. Letekintett maga elé a földre. Ekkor érezte, hogy szédül.

— Még csak ez hiányzott — vacogta gyáván. Eltakarta a szemét. Egyedül volt. Mi lesz ebből? Az egész mű, ahogy eltervezte, most semmitmondó, üres fantazmagóriának tetszett. Biblikus kompozíció, mi az? Még ha valami újlatású, merész nekilendülés lenne valami ellen, mind egy, akármi ellen, csak vívás legyen, az az igazi — de ilyen minden napivá taposott mese! Hát a banalitások sarába feneklett már ő is, örök haláláig?

Félredohta az ecsetet, megmosdott, felöltözködött s elment hazulról. Késő éjtszaka tért haza, elcsigázva, megcsömörölve; pár órát aludt s másnap megint ott ült a műterem kongó falai között s a megihlető látomásra várt. Egyszerre összerezzen.

Jól hallotta? Igen. A koppanás, mely így magára ijesztette, ismétlődött. Mintegy védelemül az ecsethez kapott s lázasan dolgozni kezdett. A feje körül megsuhogott a levegő, intően, sejtelmesen. Nem lepődött meg, nem. Várta, tudta, hogy jön, mostanában mindig várja és mégis...

Megint ő. Megint az a valaki. Az ajtón jön be nesztelenül, a lépése nem mozdít meg egy porszemet sem, csak a pálcája koppanása figyelmezteti az embert, hogy közeledik. Olyan öregesen totyog görcsös botja oldalán, mint egy valóságos, jámbor koldus, aki nem veti meg az alamizsnát. Ám jaj lenne annak, aki adni merészelne neki...

Hogyan is kezdődött? Először csak az eszébe ötlött, hogy mi lenne, ha... Mi lenne, ha most, miközben a keze a vásznat szántja s egy megálmodott téma útját építi járhatóvá nehéz kövekkel, most belépne az ajtón egy ilyen és ilyen valaki, körülnézne, megállna, aztán odajönne hozzá s vállára tenné a kezét. Hogy hogyan ébredt erre a gondolatra, az agyának melyik nyitvafelejtett ajtójából sompolygott elé ez az alak, azt sohasem tudta meg. Tehát jönne; széles, gyűrött kalapja sötétre nyomná árkos szemét, rajta bő, bokájába botló felöltő s az arca? Azt még sohasem látta, csak sejtette, hogy ott van a nyitja az egésznek s remegő félelemmel kerülte, hogy megpillantsa.

Legelőször egy magányos estén találkozott vele. Későn tért haza akkor is, az asszony már aludt; nesztelenül tett-vett a hálószobájában, ami az övé mellett van, hogy fel ne ébressze. Haragban is voltak, mint rendszeren.

Felhúzta az óráját s elhelyezte szokott helyén az éjjeli szekrényen. Amint ott álldogált, háttal az ajtónak s a nyakát igyekezett kiszabadítani a nyakkendője szorításából, akkor ötlött eszébe először Ő. Mosolygott rajta. Ahogy később újra és újra visszagondolta, még akkor is csak árnyék volt, átmeneti, bizonytalan látomás, még a kalapja formájában sem állapodott meg véglegesen; a botjára csak félszeggel gondolt, a többi részlet pedig teljesen elmosódott a figyelme szélesre lapuló lemezén. De visszatért másnap, harmadnap megint, kéretlenül s hovatovább olyan tolakodó otthonossággal, hogy már nem küldhette el.

Nem tudta követni az átalakulások útját, ahogy lassankint testesebbé, megfoghatóbbá vált. Egyre határozottabb körvonalakat öltött magára s ekkor már borzongató, különös érzésekkel is társult: legtöbbször dühöngött ellene, mert hiszen tudta, tisztában volt vele, hogy az egész csak badarság s ilyen ember sohasem járt nála, az ajtó zárva van és nem áll mögötte senki. Olyan egyszerű volt megfordulni s megállapítani, hogy a szoba üres! És tudni ezt akkor is, ha megint az előbbi helyzetébe merevedett vissza... Olyan könnyű lett volna nem félni tőle, hiszen biztos volt, hogy csak agyém! De mégis, gondolnia kellett reá, arra a lehetetlen, kétségbeejtő örületre, hogy mi lenne, ha — valóban megjelenne mögötte ez a nevetséges fantom. Mi lenne? Semmi. Hát ugyan mi történhetne, hisz ebben az egészben legfennebb az az izgató, hogy a kérdés mindig kérdés marad...

— Nem, már nem fogok megbolondulni — dühöngött — mert máris megbolondultam. — És ekkor megrázkódott és kiejtette kezéből a fejét, melyet eddig aggódva szorongatott. A fantom ott állt mellette, hosszú ujjával megérintette hátulról a nyakát, valami szagot is hozott magával s neki rá kellett tekintenie.

Most elébe tartotta az arcát is, a soha nem mutatott arcát s üres szemeit a szemébe meresztette.

— Jaj — suttogta s megfogta megint erősen a két halántékát — most, csak most ne...

A jövevény nem tágitott. Valamit akarhatott tőle, mert erősen nézte. A festő remegve tapogatózott egy mentőtárgy után s úgy érezte, hogy a vére elhagyja kihülő testét. Percről-percre gyöngébb lett. A vére ott patakszik a padlón előtte, meg kellene nézni, szép lehet, piros, dús, meleg folyam, élettenger... Nem lehet, nem láthatja soha, el fog ömleni s mindennek vége lesz...

— Edit — suttogta a felesége nevét, aki nem segíthetett rajta. Itt hagyta, elment. Ki tudja, milyen idegen réteken sétál most s miféle áruló szándék csillog a szeme mélyében... Reá akart gondolni és egyebekre, össze-vissza, de nem felejtkezhetett meg egy percig sem arról, aki mellette állt és őt nézte...

Ekkor egyszerre úgy érezte, hogy ettől a nézéstől kitágul az agya, friss levegő ömlik át rajta s elfújja minden multból maradt gondolatát. Felugrott.

Nem is tudta, mit csinál, de cselekednie kellett. Egy széket ragadott fel s a pódiumra lökte, ahol a modell szokott állni. Spanyolfalat cipelt melléje s megigazgatta az ablakon a függönyöket. Viharosan rendezkedett: ecseteket válogatott; a palettát mint egy pajszt döfte maga elé; dültan, öntudatlanul, de a megszállottság babonás biztonságával.

— Oda tessék állni, oda fel. Értette? Nincs időnk késlekedni, még rövidke a napok. Egyenesen, kérem. Jól van.

Az arcán az egyik felétől a másikkal ügetett a felajzott nevetés.

— Jó lesz, lelkem . . . Most megfogtalak! A csontodat töröm össze, ha nem engedelmeskedel. Ne merj mozdulni! Jössz még utánam, te sanda lélek? Vigyázz . . .

A fejet kicsit balra, fennebb. Néhány perc alatt felvázolta a képet s lázasan loholt a színekkel előre. Mágikus erővel csapkodta a vászonra a megragadott kép konturokba rögződő foltjait; pár óra telt el s már kibontakozott belőlük a vezérlő értelem. Ahogy az idő ment, a műterembe belopózott az este s hozzálátott, hogy elvégezze szokott teendőit. Eltakarította a kulisszákat, a falakat félrehúzta, hogy a megnyíló réseken befolyhasson a minden oldalról feltámadó sötétség . . . Csak az üvegfal zárult még torlasz gyanánt a hömpölygő folyam elé: ott még lengett egy darabig a világosság megmaradt függőnye, míg egy maniatikus rendező keze letépte azt is . . . A festő lihegve állt meg, letette az ecsetet. Blúza ujjával végigtörölte elázott homlokát. Éhes volt, szédült. Kitámolygott a fürdőszobába, megmosakodott, átöltözött s lesietett az utcára. Autóba vágta magát s a barátjához robogott.

— Nem maradhatok otthon, öregem, valaki van a lakásban — mondta, tréfára erőlködve. — Adj szállást reggelig.

— Szívesen.

Ott maradt. Másnap a barátjával együtt tért haza a műterembe. Félt.

Magára hagyta a lakásában Őt. Vajjon mit művelhetett? Őrülség, de az ember sohasem tudhatja, mikor éri valami, amiről azt híresztelik, hogy lehetetlenség. Az árnyak bosszúállók, az az egy bizonyos . . .

Önmagára csak épen kíváncsi volt, hogy hogyan fog majd szembenézni Vele? Mit fog érezni, ha meglátja a nap világánál, a saját kezétől megfoghatóvá rögzítve azt, aki eddig csak szétfoszló árny s tagadva tagadott félelme volt? Vajjon ott maradt-e? Vajjon valóban lefestette-e? Hátha . . .

A műteremben megbotlott a kép előtt. Felcsuklott; a hátán végigszaladt valami. Nem nézett fel; valahonnan a távolból hallotta a barátja hangját:

— Csodálatos. Ez túlhaladja minden eddigi művedet. Óriási.

A festő kinyitotta a látóbb szemeit. Egy kép magasodott fel előtte az állványon. Ő festette.

Szürke, ködlő foltok között valaki megy. Háttér semmi. Az alak önmagáért való, alatta ugyan hírlík valami: házak és emberek, zürzavar, de nem tartozik hozzá: ő egyedül áll a dolgok és a látszatok felett. Nyútt kalapja mélyen a szemében, a kopott kabát ráncain átrajzolódik sovány teste. Egy percre megpihent, görcsös botját szorongatja . . . Ime, ennyi.

— Gratulálok. Mikor festetted? Tegnapelőtt még nem láttam nálad. Persze, rejtegetted, meg akartál lepni vele. Nagyszerű, mondhatom, nagyszerű.

A festő ott állt egy helyben a műve előtt s reszkető pillái széléről

mély forróság égette a szeme belsejét. Karjait gyenge fáradság zsibbasztotta, a feléje futó szavakat nem bírta megfogni, leejtette őket. Mosolygott, mormogott is valamit, de nem a másinak, aki hozzá beszélt, hanem csak úgy a saját gondolatai után s szívéből tétova kérdések repesnek a kép felé, aki éppen szembenézett vele.

— Én vagyok — sóhajtotta végre tisztuló felismeréssel. — Ó, hogy nem tudtam eddig. Milyen kopott, együgyű kis emberke, hiszen én magam vagyok ez. Milyen ártalmatlan, réveteg kis kopasz útonálló. Szegényke. Öreg.

Az ablakon keresztül aranykezü napsugár integetett befelé s játszadozva emelgette tenyerén a porszemeket. Ezek a porszemek sorba rajzoltak s megindultak az asztalhoz, az Edit asszony ezüstrámás fényképe felé. Éppen odáig értek, mint vasárnapiruhás iskolásleányok menete; a napsugárnéni tapsolására ritmikusan lépkedtek, odasereglettek az asszony feje köré s nesztelen, lágy hangon énekelni kezdtek.

— Mennyi friss erő, mennyi szív, mennyi szín! Most vagy fejlődésed tetőpontján — buzgólkodott a fáradhatatlan barát. Ő leült a kép elé a háromlábú székre s nem fordította félre róla a tekintetét.

— Én vagyok, én vagyok — suttogta s nagy könnyek érzése égett a bőre felett. — Bizony, én vagyok, ilyen öreg vagyok.

Végre egyedül maradt. Az ajtó becsukódott a távozó után, a légáramlat megzavarta az ünnepélyes zsolozsmát zengő porszemeket. A férfi még mindig nem mozdult; állát kezébe támasztotta s lehúnyta a szemét.

— Féltem tőled — suttogta — nem akartalak látni téged. Azért üldöztél. Bocsáss meg. Most már együtt maradunk, úgy? Majd meglátod, nem lesz panaszod ellenem. Csak ne légy szomorú. Kérlek, ne szomoríts meg engem. Úgye, nem teszed?

A napsugárleány visszahúzta a kezét az Edit asszony fejéről s lassan, kedvesen a képállvány felé nyujtotta. A festett alak vállán keresztül a homloka felé tapogatózott s megsimogatta a szemét. Aztán maga mellé intette elkalandozó porszemecskéit, szép rendbe állította s maga előtt terelve őket az ablak felé, puhán, csendesen kiment...

Nagy Berta.

TÁVCSŐVEL.

*Távcsővel nézek át a messze partra,
Hajóm alatt a rengő óceán.
Lánykát látok virágos ablakában,
Ki távcsővével visszanéz reám.*

*Csónak lebeg a hajó és a part közt,
Utasa tán e lányról álmodik...
Mily rossz annak, kit messze visz nagy hajója,
S mily jó annak, kit itt hagy egy ladik.*

Falu Tamás.

VALENTINÓ.

LUIGI Zanini, egyik erdei üzememnek a vezetője, egyszer szokatlan kéréssel fordult hozzám : Adjak neki könyveket. Német, vagy olasz könyvet, újságot, folyóiratot vagy fegyverkereskedések árjegyzékét. Minden, minden megfelel, csak minél több legyen.

Minek a sok papír? Talán be akarnak csomagolni valamit? Vagy a fenyőtörzsekből összerakott munkásbarakkok réseit papírral akarják betömni, hogy a szél ne füttyüljön keresztül rajtuk? Ennek a célnak sokkal jobban megfelelne a moha.

Nem : a sok nyomtatott papír egy ember olvasási vágyát akarja kielégíteni. Van egy igen jó munkás, aki a betűnek a bolondja. Valentinó már mindent kiolvasott, amit az erdei élmezési raktárban talált. Régi újságokat, naptárakat, mesekönyveket, árjegyzékeket. Ha nincs olvasni-valója, megszökik az erdőből, Lupénybe megy és valamelyik korcsmában leissza magát. Pedig őt ép most, a csuszornya-építkezés idején, nem lehet nélkülözni. A fatörzs, melyet megbárdolt, oly egyenes és oly síma, mintha a keretfűrészsel való szegélyezés után még meg is gyalulták volna. A legveszélyesebb helyeken, szédületes magasságban és tátongó mélységek felett, nyugodtan dolgozik, mert nem szédül. A faúsztatásnál a legnagyobb árvíznél mindenütt ott van, ahol szükséges. Úgy úszik, mint a vidra és azért nem is fél a víztől.

Egész hátizsákot töltöttem meg a Neue Freie Presse és a Pester Lloyd régi és újabb számaival, néhány német naptárt tettem hozzá és az egész irodalmi gyűjteményt Giacomo Leopardi egy verskötetével egészítettem ki.

Luigi Zanini meglegedetten szemlélte a küldeményt és azt mondta, hogy Valentinó most legalább két hétig nyugodtan fog dolgozni.

Az erdőben, a fadöntési munka színhelyén, megnéztem ezt az embert. A nagy munkásbarakk ajtó melletti fekhely volt részére kijelölve. A falat a barakk mestergerendájáig illusztrált lapokból vett képek ékesítették. Többnyire a pár évvel ezelőtt lefolytatott abessziniai háború hátborzongató epizódjait ábrázolták. Az események időbeli sorrendje a falmagasság szerinti felfüggesztésben jutott kifejezésre. Valamivel magasabban sorakoztak a kubai fölkelésre és spanyol-amerikai háborúra, még feljebb délafrikai harcokra és a Hereró-lázadásra vonatkozó képek.

Valentinó javakorabeli, déltiroli olasz ember volt, aki valamikor a császárvadászoknál szolgált és a boszniai okkupációt végigharcolta.

Vörös szakálla fölé, melybe már igen sok ősz szál fonódott, hatalmas, kifejezésteljes sasorr emelkedett. Egész megjelenése az izomember benyomását tette, de természetének arányossága és ruganyossága inkább sportra, mint súlyos kereseti munkára utalt. Az utolsó csapattal Észak-Olaszországból jött, hol akkor az egész európai kontinenst ellátó erdőmunkás-tőzsde működött.

A küldött könyvekért és hírlapokért roppant hálásnak mutatkozott. Beszélgetésbe elegyedtem vele és azon voltam, hogy irodalmi ízlésére vonatkozólag tájékozódást szerezzek. Tartalmuk szerint a sajtó termékei a következő sorrendben nyerték meg tetszését: Csaták és ütközetek leírása, bűnügyi krónika, árvizek, égési-, vasúti-szerencsétlenségek, hajókatasztrófák, fegyverkereskedések illusztrált árjegyzékei, szerelmi vonatkozású elbeszélések.

Az utóbbiak szerzőire valósággal dühös volt: *Fiol d'un can!* kutya fia! (már t. i. a szerző), hogy lehet ilyen unalmas asszonyi dologról írni. Az olvasmány akkor szép, ha az emberek agyba-főbe verik egymást benne!

Becsületére legyen mondva, a legdurvább erotika sem érdekelte.

A szocialista lapokat és folyóiratokat egy tekintetre sem méltatta.

Az időnkint küldött és az említett szempontok tekintetbevételével megválogatott olvasmányok megfeleltek annak a célnak, hogy Valentinót a pálinka ördögétől távol tartsák.

Az idénymunka-befejezés után, az erdei munkások több havi távollét után, mely idő alatt, a civilizáció összes örömeitől elvágva, valóságos aszkétaéletet éltek, lejöttek a faluba, hol a fűrészgár tág udvarán gyülekeztek és a munkabérösszegeket átvették.

Az olaszok közül sokan egész keresetüket azonnal elküldték hazájukban maradt családjuknak. Mások egy bizonyos összeget visszatartottak, mellyel annyi nélkülözés után, a maguk felfogásának megfelelő mondain életet éltek, mely többnyire abban állott, hogy pár napig a dőzsölések Vulkánban és Lupényben megszerezhető összes válfajait végig élvezték. Voltak néhányan, kik, miután az elszámolás alkalmával kapott utolsó fillért eldorbézolták, teljesen üres zsebekkel tértek vissza az erdőbe.

A vörös szakállú Segelstein Nuchem, kit az olaszok «Barba-Sporca»-nak, azaz «Piszokszakáll»-nak neveztek és akinek Vulkánban, a Zsíl folyó partján, egy «női» kiszolgálással üzemben tartott «mulatója» volt, a munkások szórakoztatásának kérdését pénzügyi szempontból igen eredeti ötlettel oldotta meg. Előre megállapított összegért egy, két vagy több napot lehetett venni, mely idő alatt a lefizető a hetedik mennyország összes örömeit végigélvezhette. Ennek letelte után a vendéget rendesen teljesen eszméletlen állapotban fektették a partmenti füzes alá. Miután az illető mámorát a friss levegőn kialudta és sajtó fejét a hideg vízbe dugta, némileg feleszmélt és a szép napok emlékét magával vitte a vadonba, ahol aztán ismét eltöltött pár hónapot, a civilizáció mérgeitől távol, a szabad természet ölében.

Egy ilyen leszámolási periodus alkalmával szürke paripámon a Segelstein-féle «établissement» mellett ellovagolva, épületes jelenetnek voltam tanuja. Az atléta termetű Valentinó-t «Barba-Sporca»-nak öt háziszolgája alig tudta az utcára kitenni. Mikor ez végre sikerült, mind az öten többé-kevésbé bevart orral, vérrel aláfutott szemekkel vonultak vissza a házba s az ajtót belülről gondosan beretesztették.

Valentinó élém vetette magát.

— Signor Vittorió, voglio avere giustizia!

— Viktor úr! teremtsen igazságot!

— Mi baj van Valentinó?

— Barba-Sporca megcsalt! Öt napot vásároltam. Ma, három nap után, már kidobtak. Igazságot!

Az eset gondolkodóba ejtett. Ez a bünbarlang, melynek gazdája abból gazdagodik meg, hogy szegény munkásemberek legprimitívebb ösztöneivel visszaélve, keserves munkával megszerzett filléreiket összeharácsolja, megérdemelné, hogy Sodoma és Gomorrá sorsára jusson.

Időközben beesteledett.

«Barba-Sporca» faházának első emeletén lévő tornácára lépett és ott egy vörös üveglap mögött elhelyezett villanykörtét akart felcsavarni. A dolog sehogy sem ment. Megfordult és pár pillanat múlva égő gyertyával tért vissza s azt a villanykörte helyére tette.

Megszólítottam.

A villanyos társaság megbizhatatlanságáról beszéltünk, azután a Valentinó által emelt vád ellen védekezett s amint látta, hogy a feldühödött déltiroli egy köért hajolt le, gyorsan visszavonult fából készült várába, melyből harmonika szóval kísért olasz énekek dallama volt hallható.

Tovább lovagoltam. Félig monológyszerűen a következő megjegyzést tettem:

— Ezt a bódét sem lenne kár felgyujtani.

— Che Idea!

— Mily gondolat!

E szavak mintegy válaszként ütötték meg a fületem.

És Valentinó már át is ugrott a kerítésen, honnét jó köteg száraz szénával tért vissza s azt a faház fala mellé helyezte. Míg én szárba kaptam a lovam, a stakétakerítés lécei már ropogtak, a feldühödött Teuton-ivadék azzal a szándékkal törte össze, hogy alágyujtásra használja fel.

Attól mindig irtóztam, hogy a bíróságok előtt tanuként szerepeljek. Ezért erről a vidékről, mely előreláthatólag egy törvényszéki tárgyalás színhelyét fogja képezni, igyekeztem minél gyorsabban eltávozni. A hídig sem lovagoltam, hanem egyenesen a folyóba gázoltam s túlsó partját elérve, egy sikátoron keresztül a templom előtti térig jutottam, honnét a Zsil partján felépült «Segelstein-mulatóra» jó kilátás nyílt.

Itt a gyógyszerésszel találkoztam. Mint legtöbb kartársa, ő is az örökké vadászó, de soha semmit sem lövő Nimródok közé tartozott. Alighogy a ma este lőtt, de meg nem talált szalonka történetét elmondta, a vulkáni templomok összes harangjai megkondultak és a bánya gőzkürtje dudálni kezdett. A Zsil partján kigyulladt egy óriási fáklya s ég felé szökő lángja az egész kis bányavárost vörös fénybe mártotta.

A kivonult önkéntes tűzoltók, kiknek fecskendője csak parádék alkalmával működött, tüzesetknél azonban csökönnyösen felmondta a szolgálatot, fűlsiketítő ordítással szaladgáltak az égő fabódé körül. A tulajdonos és a vendégek, többé-kevésbbé lenge öltözetben, mint a patkányok menekültek.

Másnap a tüzesetet letárgyaló bizottság nálam ebédelt. A vizsgálat kisütötte, hogy közvetlenül senkit sem terhelt felelősség. Leginkább a villanyossági társaságot okolták, melynek folytonos rövidzárlatai miatt a mulatóban gyertyákkal kellett világítani. A fő vesztes különben a biztosítótársaság volt.

Délután Zanini és Valentinó jelentkezett. Az utóbbi teljes utazóöltözetben. A fején két kalap, alul az új, felette a régi. Vállán a famunkás nélkülözhetetlen szerszámai: szapin (csáklya), két fejsze, a nagy fűrő, a szíjakra fűzött vasmacska, melyet a munkás a sima tönkökön való mászkálás alkalmával a lábára csatol. A megtömött hátizsák a szapin nyelén lógott.

— Mit akartok?

Zaninin vitte a szót.

— Valentinó Barba Sporca miatt el akar menni. Fél, hogy a dolog kisül és nem akar a tömlöcbe kerülni.

Én erre a szolgabírótól hallottak alapján tökéletesen megnyugtató felvilágosításokat szolgáltathattam. Tudtam, hogy Valentinóra senki sem gyanakszik.

Zanini erre azt válaszolta, hogy az ügy eddig teljesen rendben volna, de a veszély még nincs elhárítva. Valentinónak ugyanis megvan az a rossz szokása, hogy részeg állapotban cseppet sem vigyáz a nyelvére és olyankor mindent kifecseg. Attól kell tartani, hogy a gyujtogatási eset is ilyenformán fog kipattanni.

Erre megszólalt Valentinó és biztosított róla, hogy többé egyáltalán nem fog inni, ha elegendő olvasmányt kap.

Végeredményben abban állapotunk meg, hogy Valentinó, néhány német reklámkötettel felszerelve, a munkásbarakkba megy, holnap reggel azonnal visszatér az erdőbe s a legközelebbi leszámolásig nem fog lejönni.

De ha szegény munkásemberek egyszerre nagyobb pénzösszeg birtokába jutnak, az ördög abból mindig megköveteli a maga részét. Az oláh munkások is a «Tri-paduty» — «Három tetű» — nevű korcsmában mulattak. A mulatság késsel végződött, melynek Gyorgye Zsirna,

egy nagybaari ember esett áldozatul. Teljesen szegény legény létére egy gazdag családba házasodott bele és özvegye a temetésen, vagyoni állapotának megfelelő számú sirató asszonnyal jelent meg. Miután fájdalmát ilymódon megfelelően kifejezésre juttatta, — a szomszédok és jóbarátok ezért kellően meg is dicsérték — a köteles kegyelet követelményeinek teljesen eleget tett. Életének a Gyorgye Zsinával kapcsolatos epizódját lezártnak tekintette és házába másnap már Valentinó társaságában tért vissza.

A házas-, jobban mondva vadházas-élet Valentinónak határozottan előnyére vált. A gyujtogatási ügy Demokles kardjától félve, a pálinkaivást teljesen abbahagyta. Szorgalmasan dolgozott az erdőben és leszámolások alkalmával feleségének kis gazdaságában igyekezett a legszükségesebb munkákat elvégezni. Kaszált, fát vágott, a faházat ízlésének megfelelőleg modernné tette és átépítette és rövid pár év alatt annyira vitte, hogy szaporodásnak induló kis családja Nagybaarban a legirigyeltbek közé tartozott. Előfizetője lett a «Neues Politisches Volksblatt»-nak és az «Interessantes Blatt»-nak és a hézagokat a tőlem kölcsönvett könyvekből és folyóiratokból pótolta.

Az 1916-os oláh hadjárat alatt az egyesült magyar-német rajvonalon ép Nagybaar községét szelte ketté. Az oláhok tüzésége a falut állandóan lőtte, anélkül, hogy a mi csapatainknak veszteségeket okozott volna. Annál többet szenvedett a szegény lakosság, melynek gyümölcsfák közé épített, szalmával és zsindellyel fedett faházai porrá égtek. Ily körülmények között a polgári lakosság kilakoltatása elkerülhetetlen volt.

A többnyire asszonyokból, gyermekekből és aggastyánokból álló nép kis holmiját ökrösszekerekre rakva, hosszú kocsisorban hagyta el a falut és az országúton nyugat felé, a háború fúriái által kevésbé fenyegetett falvak irányában vette útját. A menet oltalmára hatalmas vörös kereszt zászlót vittek.

Ezeket a szerencsétleneket vették az oláhok a leghevesebb ágyútűz alá. Majdnem minden shrapnell a legborzalmasabb pusztításokat vitte véghez a mezőkön szanaszét menekülő asszonyok és gyermekek között. A megvadult ökrök az út árkába borították a szekereket, ahol azután egy csomó tehetetlen embert és kisedet részben összetapostak, részben a menekülők lim-lomja alá temettek. Végre estefelé a bányász-zászlóalj emberei némi rendet tudtak teremteni és az életben maradt menekülőket a tűz alá nem kerülő falvakban helyezték el.

Én aznap éjjel csapatommal, a hegyidándárhoz beosztott vadászkülönítménnyel, Nagybaar községén meneteltem keresztül, honnét a Szászváros-vidéki hegyek felé igyekeztem, hogy egy rám bízott feladatot végrehajtsak. Valentinó leégett házának udvarán egy nagy kövön ült. Mereven a még mindig égő zsarátnokot nézte és csak akkor eszmélt fel, mikor megszólítottam. A hatvanéves ember, akit a háború kitörése óta nem láttam, annyira megváltozott, hogy ezt a pislogó tűz gyenge fényénél is azonnal észrevettem. Rőt szakálla teljesen megfehéredett. Lesóványo-

dott arcából a sasorr kiugrása még feltűnőbb volt s ez kifejezését ragadozó madáréhoz tette hasonlónvá. Mélyen beesett szeme nyugtalan fényben villogott. A beszédes, kedélyes, sokat olvasott és olvasottságával bizonyos tekintetben kérkedő Valentinóból szófukar, magabazárkózott, meghasonlott ember lett.

Az egész változáson a tegnapi nap folyamán esett át, amikor az oláh shrapnelek élete társát és két gyermekét megölték, háza pedig porrá égett. Az elhagyatott ember, aki későn alapított családi tűzhelyét és hozzátartozóit egy csapásra elvesztette, mint önkéntes csatlakozott különítményemhez. Egy elesett népfelkelő sapkáját ősz fejére csapta, zubbonyát magára öltötte, derékszíját és tölténytáskáját felcsatolta, a Manlichert a vállára vette. A különítmény legvénebb katonája fel volt szerelve.

Valentinó nagyszerűen bevált. Mind felderítő szolgálatban, mind harc közben utólérhetetlen volt. A Retyezát-vidék minden követ és fáját ismerte, így a legmegbízhatóbb és leggyorsabb hírszerzőnek bizonyult. Mint sohasem hibázó lövő, szinte pótolhatatlannak bizonyult, de valódi eleme a kézítusa volt, amikor életének megrontóival a legközvetlenebbül került szemtől-szembe.

Gábor Mózes vén népfelkelő huszár kivételével senkivel sem barátkozott. Ezzel az elkeseredett székellyel, ki családját szintén az oláh betörés alkalmával veszítette el, bár egyik sem értette a másik nyelvét, a közös balsors látszólag elválaszthatatlanul kapcsolta össze. Ha a különítmény lóháton sorakozott, Valentinó a második sorban Gáborra fedezett. Menetközben mellette lovagolt. De mást nem is tehetett volna. A tirolinak kis mokány lova Gábor nagy szürkéjétől egyáltalában nem volt elválasztható. A székely mindkét lovat ápolta, az olasz főzött és a táborozások alkalmával a tűz élesztéséhez szükséges fát gyűjtötte, mert fejszéjét katonalétére sem hagyta el. A bosnyákok nagy tiszteletben részesítették. Ő volt a csapat egyedüli «Akszakal»-ja, azaz «fehérszakal»-ja, ami a mohamedánok szemében magában véve elég ok arra, hogy az illetőnek a patriárkális hagyományoknak megfelelő tekintélyt adják.

De ettől eltekintve is Valentinót a titokzatosság bizonyos nimbusza vette körül. Ha valamely megbízatást végrehajtva egy-egy felderítő útjára egyedül indult el, melyről néha csak napok mulva tért vissza, ruháján mindig többé-kevésbé friss vérfoltokat lehetett látni. Kenyérzsákja mellett pedig egy külön zacskó lógott, melynek tartalmát senki sem mutatta meg. A különítmény katonái azt rebesgették, hogy abban az általa megölt ellenséges katonák füleit gyűjti. A jelentésen kívül élményeiről és kalandjairól senkivel egy szót sem váltott.

A «Betű» Valentinót már nem érdekelte. Pihenők alkalmával szótlanul, mereven nézte a tábori tüzet.

Utoljára a Tirgujuji elfoglalásánál vívott harcok alkalmával láttam, hol a túlerős ellenséggel ismételten kézítésába elegyedtünk.

A város a szilvapálinka-kereskedelem központja volt.

A visszavonuló ellenség a hordókat kifolyatta, az utcán pálinkasár keletkezett és tócsák gyűltek össze, melyekbe bizony sok helyütt az elesettek vére is belekeveredett.

Mikor a vadászkülönítmény gyülekezett, Gábor Mózes és Valentinó hiányzott. Gábor lován Omere Dencsics, bosnyák szakaszvezető ült, az olaszéra pedig zsákmányolt baromfi volt felmálházva.

A székely elesett. Mellette holt-részezen hevert Valentinó s szalmaszálon szopogatta a pocsolýából a vérrel kevert pálinkát.

A visszavonuló ellenséget üldözve elindultunk. A részeg olaszt nem lehetett fölkelteni. Valentinót sohasem láttam többé.

Maderspach Viktor.

ÉGNEK A SUGARAK!

*Égnek a sugarak,
jönnek a madarak,
lent a hó süllyed,
bújnak a füvek!
Kivírt udvarunk,
messzire ballagunk,
zord falak rabja,
messze szabadba.
S távol a légben
mennyi veszély leng!
Fent az akácsorok
zászlaja ránk lobog!
Feljele szállunk,
ég veri vállunk,
s lefele, lefele
húz a föld kötele!
Zenitbe-nadírba
lesz sorsunk beírva!
Égnek a sugarak,
jönnek a madarak,
lent a hó süllyed,
bújnak a füvek!*

Gulyás Pál.

PÉCS ÉS A RENAISSANCE.

Pécs és a renaissance. Ez a két szó így egymás mellett két külön világot jelent. Képzeljünk el egy kis várost, amelynek hepe hupás talaján, girbe-görbe utcákon szüntelenül csobog alá a víz, mert észak felől magas domb forrásai s az esővizek állandóan locsolják s leérve a síkságba, amelyen a Siklós felé vezető út kezdődik, szélesen gőzölgő nádas és zombékos mocsarakat alkotnak, amelyekben kitűnő vizivadászat örömeit találja a sok apró oligarcha, aki a város körül lakik. Az egész vármegyét, amely pedig egyike a legnagyobbaknak, alig százezer ember lakja; elgondolhatjuk, hogy ebből mily kevés esett magára Pécs városára, amely tulajdonképen nem is egyéb, mint a pécsi püspök vára, körülvéve a kanonokok lakásával, néhány templommal, ferencesek és apácák zárdájával, valóságos papi kolónia püspöki kormányzat alatt, kicsiny birodalom, kézművesekkel, iparművész mesteremberekkel, kapásokkal és uradalmi cselédekkel s némi katonasággal, a püspök puskáisaival és huszáraival s egy elemi iskolával, amelyben több dolga akad a nád-pálcának, mint a rendszeres oktatásnak. Középkor ez? Nem. Egy darab magyar világ, zömök, testes, sűrű vérmérsékletű, hadakozó és vadászó magyarok világa, az urak közül minden második ember pap, a jobbágyok közül minden második ember katona, semmi városias színezet, az utcák burkolatlanok, a házak vályogból valók és szalmával fedettek; úgy lehet tekinteni az egészet, mint néhány tucat majorságot sűrű egymás mellett, amelyekből itt-ott egy magasabb kőház vagy néhány primitív templom égremutató tornya rajzolódik ki a horizontra. Öreg, rozoga templomoké, amelyek a következő században már csak porladó romok. Az elemi iskolán meg a hittudományi intézetén kívül, amely nyilván a püspökvárban van, a tudománynak más temploma nincs is itt abban a korban, amelyet a tudományok újjászületésének, az új kor kezdetének, az emberi szellem felszabadulásának, renaissancenak hívnak. Az az idő elmúlt, amikor Pécs mint egyetemi város büszkélkedett az ország többi városai között. Ma már sejtelmünk sincs arról, hogy Nagy Lajos király pécsi egyeteme mikor és miért szüntette be előadásait. Bizonyos csak annyi, hogy a magyar renaissance korában már nem volt.

És most képzeljük ehhez azt, amit a renaissanceról tudunk. Nem lehet szebben beszélni a renaissance-ról, mint ahogy azt Riedl Frigyes teszi. A XV. század — mondja Riedl — mely nálunk a Hunyadiak százada, egész Európában a nagy átmenet korszaka a közép- és újkor között. Rohamosan tágul ebben a dicső században az emberiség fizikai látköre. A nagy fölfedezők merészsége, szívóssága, az ismeretlennek szenvedélye földeríti a mesék távol országait. Portugálok, spanyolok és olaszok mintegy hősiek sportot űznek földrajzi fölfedezésekkel, különösen a XV. század kezdete óta. Húsz év alatt többet fedeznek föl, mint azelőtt húsz század alatt. 1486-ban már körülhajózza Diaz Bertalan Afrikát (a Jöreménység-fokát). Hat évvel később szembeszáll Columbus egy ismeretlen óceán rejtelseivel és fölfedezi az amerikai utat és később Dél-

Amerikát (vagy amint ő hitte : a paradicsomot). Ismét hat év múlva Vasco di Gama, a mesés India partján köt ki, Cabral pedig két évvel utóbb Brazília pálmakoszorúzza partján tűzi ki a világhódító portugál zászlót. A világ nem oly nagy, mondják ekkor már az olaszok : Il mondo e poco !

A föld kerekességéről kisült, hogy alapjában véve nem is olyan nagy, de Baranyában ezt bizonyára nem hitték el a XV. század magyarjai, akiknek a vármegye is mérhetetlen távolságokat jelentett, olyan mérhetetleneket, amilyeneket csak a kultúrátlanság és a közlekedési viszonyok ázsiai primitívsége tud produkálni. Az egész vármegyében csak két kultúrhely volt : az egyik Pécs, a pécsi püspök vára, a másik Pécsvárad, az apátság székhelye. De ezek messzebb estek egymástól, mint Milano Firenzétől, mert a régi római út, amely Sopianaeból Aquincumba hajdan itt vezetett keresztül, most elhanyagolt, esőtől, hótól kimosott, gidres-gödrös, pocsolós állapotában majdnem járhatatlan volt. A pécsvárad hiteles hely tudós atyái is lovon közelítették meg zárdájukat. A dombok, amelyek körülvették, sötét, mély, járhatatlan erdők hűvös lehelletét árasztották ki a sivár tájakra. Nagyszakállú, hosszúhajú parasztok rosszul és lustán művelték földjeiket és valóságos rabszolgasorban sínylődtek a földesurak kemény keze alatt. Az országút mentén néhány régi bagolyvár, tatárdúlás alatt elpusztult, leégett templomrom szomorkodott, itt-ott egy szőlőtelep mosolygott ki a durva, vad, míveletlen legelők, bozótos, csalitos ugaron hagyott pusztaságok, félbenmaradt kőbányák és vadludaktól hangos mocsarak közül.

Ez volt Pécs környéke akkor.

És az ember? Az ember lelke még nem szabadult fel. A magyar ember sajátságos keveréke volt az ázsiai barbárnak és a nyugati civilizációt megteremtő középkori kereszténynek s ez a kétlelkűség nem vált mindenben kárára. Fiatal és erős nép volt a magyar, kissé nyers és durva, verekedő és tivornyás, keményfejű és lusta, de becsületes, jóerkölcsű, tisztáéletű, világoseszű, türelmes és olyan tanulékony, a művelődésre olyan hajlamos, hogy ezzel már a XV. században fölénybe került összes keleti és déli szomszédain. A század eleje a törökökkel való folytonos harcokban telt el, a Mátyást megelőző idegen királyok alatt szakadatlan volt a belvillongás, az erkölcsök eldurvultak, a gazdasági élet lehanyatlott, a főúri rend elszegényedett, az egyházak is majd minden vagyonukat háborús célokra felemésztették, — ez a kultúrképesség a kedvetlen atmoszférában csak a lelkek mélyén érő csira maradt s csak olyanoknál tudott kivirágozni, akiket saját anyagi erejük, jószerecséjük, egy bőkezű Mecénás, vagy a saját lángelméjük a magasba vetett. A Mátyás udvarában élő olasz humanisták leírásaiból fölötte tévesen ismertük meg a XV. századbeli magyar főurat, ha csak arra gondolunk, amit a pápai legátusok vagy Bonfini leírásaiból a naphosszat iddogáló Szapolyayakra, vagy a nevüket leírni sem tudó országnagyokra vonatkozólag olvasunk. Ezzel szemben jó volna, ha fellapoznánk a bécsi, párisi, ferrarai, páduai vagy a németországi főiskolák évkönyveit, amelyekben egyre-másra találkozunk magyar nevekkkel a diákok között. Az, hogy mennyi olasz volt Mátyás alatt Magyarországon, csak azt jelenti, hogy a nagy király udvarában volt egy darab olasz humanizmus és egy darab renaissance. Az azonban, hogy a külföld egyetemein egész kis magyar kolóniák voltak, ez magyar renaissanceot jelent és azt, hogy mily közel volt a magyarság lelkéhez az európai kultúra s hogy mennyi kultúrképesség lakozott ezekben a kardforgató, borozgató, vadászó ázsiai tömzsi magyarokban.

Mátyás király jellemében minden benne volt, ami a korai renaissanceot jellemzi. Azok a magyarok pedig, akik őt körülvették, vagy akiket kiemelt a népből és méltóságos pozíciókba helyezett, csak többé-kevésbé hű másolatai voltak a magyar napkirálynak. Féktelen, nagyravágyó és zabolátlan egyéniségek, akikben erő, fantázia és vérmérséklet a művészet és pompa kedvelésével, irodalomban és művészetben a stílus és a forma kultuszával, a kereszténységhez való őszinte ragaszkodás a szellem szabad szárnyalásával, büszke és hiú öntudatosságával járt együtt.

Minket most az érdekel, hogy mi volt ebből Pécssett.

Pécs püspöki város volt s a pécsi élet jellemét és színét a pécsi püspök egyénisége adta meg. Nos, a magyar renaissance alatt, vagyis Mátyás királytól a mohácsi vészig három püspöke volt: Csezmecey János, Ernest Zsigmond és Szathmáry György. Ezek voltak a püspökök. De Pécssett járt vagy többkevesebb időt itt töltött bizonyos Erdődy Tamás prépost, a pécsi Szent András-kápolna rektora, aki nem más, mint a nagyhírű Bakócz Tamás esztergomi érsek, ez a monumentális magyar renaissance-főpap, aki nem is minden alap nélkül még a pápai tiara felé is kinyújtotta hatalmas kezét. Pécssett volt egy darabig Beckenschlager is, a későbbi esztergomi, majd salzburgi érsek és Oláh Miklós primás, Kalocsay György pécsi prépost, hogy ne is említsük azokat, akik emezek barátai voltak és hosszabb-rövidebb időt töltöttek itt a püspöki vár humanista légkörében.

Pécs és a renaissance, — a világ minden kultúrtörténetírója tudja, hogy Pécs városát nem lehet kihagyni a humanisták és a renaissance történetéből. Mindenkinek tudnia kell, hogy Guarinus híres ferrarai iskolájában Vitéz János, Garázda Péter, Kalocsay György hallgatták a humanista tudományokat s ugyanekkor a magyar főurak közül Vingár László, Pálóczy Zsigmond és Perényi Miklós tartózkodtak ott. Nincs egy sem e nevek közül, aki meg ne fordult volna Pécssett, ahol akkoriban az elemi iskolát járja az a kis Csezmecey János, aki később Janus Pannonius név alatt költői hírnevével betölti az akkori egész kultúrvilágot. Tizenhároméves volt ez a Johannes Hungarus, amikor Ferrarába került és megismerkedett Galeotti Marcioval, akit később Magyarországra hoz, egy ideig magánál tart Pécssett, majd beajánlja Mátyás udvarába. Janus Pannoniust, a humanistát mindenki ismeri Magyarországon; e pillanatban minket csak az ő renaissance-alakja érdekel, amely a maga antik szellemével, világius bájával és tragikus életével belerajzolódik Pécs renaissancekori miliójébe. Mindössze egy évtizedet töltött a püspöki várban, amelyben ez alatt az idő alatt bizonyára az apró olasz udvarok hellenizáló, humanista, pazarpompás és művészettel telített levegőjét honosította meg.

Fraknoi írja, hogy ebben az időben a humanista Magyarországnak három központja volt: Mátyás király budai udvara, Vitéz János esztergomi székhelye és Janus Pannonius pécsi rezidenciája. Ebben a három városban három mesés gazdagságú könyvtár hirdette három nagy magyar ember határtalan és szinte mámoros lelkesedését a kéziratok könyvműremekekkel szemben. Sőt Pécs városa kettővel is dicsekedhetett. Az egyik a püspöki könyvtár volt, amelynek javát Janus Pannonius vásárolta össze. Vespasiano, a XV. század jeles embereinek sorozatában írja Janus Pannoniusról, hogy mikor a pécsi püspök 1466-ban, mint Mátyás követségének vezetője II. Pál pápánál járt Rómában, Firenzében, Ferrarában és Velencében összevásárolt minden könyvet, amit talált, görög és latin nyelven írottakat egyaránt, bármilyen tudományokhoz tartoztak, nem gondolva a könyvek árával, mert bőkezű volt határtalanul.

Firenzében többszáz forintnyi összeget hagyott könyvek írására. Ez volt a püspöki könyvtár legjava része, amely hittudomány, bölcsészet, kánoni és római jog körébe tartozó görög és latin kéziratokkal dúsan el volt látva. A másik könyvtár nyilvános könyvtár volt (unicum a maga korában) s ezt a nagy humanista püspök prépostja, Hantó György alapította, akit Kalocsay György néven ismer a magyar történelem, mert később a kalocsai érseki székbe emeltett.

Ezekben a könyvtárakban írta Janus Pannonius halhatatlan latin remekműveit, itt folyt le az ő belső áhitatos lelki élete s itt ültette össze tudósait, úgy, ahogy Olaszországban látta a plátói akadémián. Külső élete annál káprázatosabb és világiasabb volt. A pécsi püspök nem volt az ország leggazdagabb főpapja, de Janus Pannoniusnak volt olyan esztendeje, amely százezer aranyforintnyi jövedelmet tudott kimutatni. Hallatlan összeg ez abban az időben. És az alatt a tíz esztendő alatt, amelyet Pécs város falai közt töltött, valósággal megaranyozta a város életét.

Képzelnék el ezt a várost, amikor Janus Pannonius ferrarai mintára díszfelvonulásokat és történelmi életképeket rendeztetett Galeottival, képzelnék el magát a fiatal püspököt, aki diadalszekerét aranszerszámos, hímezett bársonytakarós, hatalmas agancsú szarvasokkal vonatta, olasz énekeseket és zenészeket szólaltat meg a székesegyházban s olyan embereket tart maga körül titkárok, kanonokok, prépostok és világi tanárok személyében, akikkel Vergilius és Homeros nyelvén tart kedélyes simpozionokat. Vannak itt világi urak is? Talán nem olyan nagyszámmal, mint egyházi férfiak, de a baranyai apró földvárak és kőerősségek alacsony, zömök falai alól kibukkannak várkapitányok, ispánok, oligarchák és egész apró kurtanemesek, akik, ha nem értik is a plátói akadémia fellengős eszméit, de a nyugati kultúrától megmámorosodott ázsiai szívükben oly elragadtatással bámulják azt, hogy például egy Székely Tamás nevű baranyai úr saját költségén egy esztendeig tartja a fiatal Janus Pannoniust Ferrarában s ha másként nem, mint gyermekdeden lelkes Maecenások látják el pénzzel a vármegyében született jeles magyar diákokat s a várakban megforduló olasz humanistákat.

Ez a színes, forró és mámoros élet Pécsre csóditja a környék iparosait és művész mesterembereit. A pécsi posztószövőök és kelmefestők még a királyi udvarnak is kedvelt szállítói. A pécsi oligarcha-püspökök ragyogó ékszereit pécsi ötvösök készítik s amikor Mátyás és Ulászló Pécsen időznek, itt keresik föl az uralkodót külföldi követek, akik pécsi ötvösök remekműveit viszik magukkal mint a magyar vendégszeretet és bőkezűség ajándékait. Pécs mindig híres volt fajborairól, de Pécs polgárai nemcsak a bortermeléshez értettek, hanem a selyemszövéshez, drága prémekek kikészítéséhez, az aranyművességhez, díszkocsik gyártásához, nyergességhez és szerszámkészítéshez és ami a legfelelőbb, mindezek az iparisművészek csaknem kivétel nélkül magyarok voltak, nem úgy, mint Erdélyben vagy a Felvidéken, ahol a városok lakói idegenek.

A második püspök Ernest Zsigmond volt, mérhetetlen vagyon ura, igazi renaissance-alak, aki még püspökkorában is élénk kereskedelmet folytatott Olaszországgal. Ő szállította a velencei mészárosoknak a magyar marhát, amivel csak a legelső modern magyar embert, a világtörténelem egyik legzseniálisabb uralkodóját, Mátyás királyt utánozta, mint aki Bécs felé maga volt az ország legnagyobb marhakereskedője. De ez a püspök, aki mellékesen királyi kincstartó is volt, akit ellenségei a király előtt nagy naivul tízezer forint elsikkasz-

tásával vádoltak meg s ezért négyszázezer forint megfizetésére ítélték, aki sokkal gazdagabb volt, mint maga Ulászló király, aki könnyedén kiállított ezer lovast, abban is renaissance-főpapnak mutatkozik, hogy bőkezűen szórja a pénzt építkezésekre, művészek díjazására, a székesegyház helyreállítására, országgraszoló vigalmak rendezésére. Olaszországból hozat festőt és szobrászokat, miközben olyan politikai tekintélyre tesz szert, amely felülmúlja Ulászló király tekintélyét. Az ő püspöksége alatt Pécs egyik központja az országos politikának, Corvin János herceg hívei itt tartják gyűléseiket a püspök várában, itt rejtegették Szent István koronáját, Ulászló egy hónapot töltött a város falai között, itt fogadta a török követet, majd Miksa császár követeit s ezalatt udvari fénytől ragyogott a város, a vízmosásos utcákat diplomaták s a diplomatáknak tarka-barka kísérete járta. Valóságos renaissancelevegő annak minden fényével és árnyékával, nagyszerű felvonulásokkal és véres verekedésekkel, felemelő jelenetekkel és durva botrányokkal, amelyek után Pécs városa híret a világ minden tája felé elvitték a külföldiek. Közben szép csendesen félrevonulva humanista papok, olasz világhírók, külföldről hazaérkezett magyar magisterek összebújva Plátót magyarázgatták és Janus Pannonius verseit szavalták egymásnak s míg Tamás prépost, a későbbi esztergomi érsek lovagjátékokat rendezett, a székesegyházban felállított könyvtárat bújták, amely György pécsi prépost az előbb említett Kalocsay György Janus Pannoniusnak s a később pápává lett Aeneas Silviusnak olaszországi barátja gyűjtött össze Firenzében. Háromszáz kötetnél több állt itt a rendelkezésükre drága és finom kötésekben, gyönyörű iniciálékkal és keretrajkokkal, egész vagyont érő gyűjtemény, hisz volt olyan év, amikor a prépost háromezer aranyforintot, egy nagy dominium árát költötte könyvekre a Mediciek híres városában.

A harmadik püspök volt Szathmáry György. Van valami renaissance-vonás abban is, hogy milyen sorból jutnak fel Mátyás és Ulászló emberei a legmagasabb méltóságokra. Janus Pannonius, egy drávamenti falucskában látott napvilágot s majdnem a föld porából került Mátyás király barátai közé. Ernest Zsigmond ősei bankárok, szállítók és tőzsérek voltak, mint ahogy régen mondták. Szathmáry Györgynek, a későbbi primásnak is kereskedők voltak a szülei Kassán, első iskoláit szülővárosában, felsőbb tanulmányait a krakkói egyetemen végezte. Ulászló király titkára volt ifjúkorában s később is nem annyira pap, mint inkább államférfiú. Tóth Szabó Pál, a püspök életírója így jellemzi őt:

Klasszikus műveltség, mély értelem, éles ítélőtehetség, erős akarat, fáradhatatlan munkásság, gyakorlati gondolkodás, rendkívüli alkalmazkodó képesség, mégis méltóságos komolyság szavában és fellépésében s megnyerő külső jellemezte. Ezekhez járul a gazdag örökség, melyet maga tetemesen növelt. A szellemi és anyagi javak ily bőséges birtokában méltán vágyakozott vezető állásra. S e vágya teljesült. Annyira mindenható, hogy nem egyszer a király intézkedését is megváltoztatja. Akiről azt hiszi vagy úgy tudja, hogy ellensége, könyörtelenül üldözi; de ha megalázta magát előtte, kegyes lesz hozzá. Nagy-lelkű és bőkezű, ha hírnevet, dicsőséget vél szerezhetni. A pénz szereti, a Fuggerekkal üzleti összeköttetésben áll s pirulás nélkül fizeteti meg meggyőződését. Ha a pápaságot pénzen meg lehetne venni — mondja Massaro Ferenc, Velence követe — ő lenne a pápa. Kedveli a fényt és pompát. A királyi udvarba harsonaszóval, 200 lovas kíséretében érkezik. Lelkesedik a tudományokért, a művészetekért. Az idegen és hazai humanisták Maecenásként ünneplik. Tud áldozatot hozni a vallásért is. Szülővárosában, melynek nagy jótevője, igazi

atyja volt, nagyszerű alapítványt tesz, úgyszintén utolsó székhelyén, Esztergomban. Nem feledkezik meg a hazájáról sem. Bandériuma élén követi a királyt Nándorfehérvár felmentésére; hatvanezer aranyat hagy végrendeletében még a Frigyes császárnak zálogul átadott várak visszaváltására. Korának, a renaissance-kornak igazi fia ő, annak jó és rossz tulajdonaival.

A három renaissancekori pécsi püspök közül ő a legnagyobb építkező. A pécsi belső várat ő tervezi újjá. A püspöki palota az ő fényűző igényeinek felel meg. A püspöki palota ama részét, mely nyugat felé a magas és régi vár délnyugati sarkában álló toronyig nyúlik és magát a tornyot is, mely épületek a jelenlegi palotának mintegy felerészét képezik, ő építtette. Hasonlóképp ő építtette a Tettye nevű forrásnál lévő nyári palotát is, amelynek festői romjai még most is láthatók.

Mindkét épület — mint Pécs krónikása, Németh Béla írja — mint az első tekintetre látható, ugyanegy tervező eszméjére vall. Alul magas boltívek vannak s fölül az úri lakás. A Tettyén levő épület, mely ma mint rom a Tettyetértségnek délnyugati részén áll, keletnyugati hosszúságban: három szárnyra épült; a déli oldalán nyitva lévén, egy belső udvarral bírt. Az épület délkeleti sarkán állott az épület zöméből kiemelkedő torony s közvetlenül mellette a kápolna, melyet egyenlő nagyságú, fölül félívben végződő képekkel díszítettek. E képek nyomai a falakon ma is láthatók.

Az épület főbejárását a keleti részen kell képzelnünk, mert maga a tettyei térség a püspök kertje volt s a népnek csak a forrás körüli rész állott rendelkezésre, valamint a keleti oldal, hol a hegységbe nyílt a járás.

A bejáratól északra néhány helyiség a gazdaság céljait szolgálta. A földszint többi részei a lovasság elhelyezésére szolgáltak. A földszinten lévő belső udvar déli oldala dél felé kissé kinyúlott s hatalmas fal s annak sarkain bástyatornyok állhattak védelmére, de ezeknek semmi nyoma sincs. Az emeleten voltak a püspök tágas és világos termei.

Ugyanílyen modern a régi belső vári palota is.

A Szathmáry-emlékekhez tartozik az oltár, mely a székesegyházban, a Corpus Christi-kápolnában van s előfalán Szathmáry címerével ékeskedik. Eredetileg pastoforium volt, mert a szentséget az időben külön szentségházban tartották. A törökök kiűzése után a földön összedülve találták. 1783-ban előbb főoltárrá alakították, utóbb e kápolnába helyezték.

Bizonyos, hogy Szathmáry püspök sokkal többet építkezett Pécsen, bár e város falai között aránylag nagyon rövid időt töltött. Még bizonyosabb, hogy ez a virágzó kultúrélet s e város anyagi fejlődése nemsokára gyönyörű renaissance-várossá varázsolja Pécsen, ha 1526-ban rá nem szakad Magyarországra a szörnyű mohácsi katasztrófa. Ebben az évben azonban hirtelen elsüllyedt egy ragyogó magyar történelmi korszak, hogy helyet adjon a török hódoltság nyomorúságos másfél századának. És ami azután történt, valósággal letörölte még a nyomát is a nagyszerű kezdeteknek. Seholy világon nincs arra példa, hogy oly tökéletesen megsemmisültek volna a múlt emlékei, mint Magyarországon, a török uralom alatt. Az Akropolis és a Forum Romanum remekeiből sokkal több maradt fenn, mint a másfélezer évvel később épült renaissance-Magyarországból. A renaissance-kori Pécs is erre a sorsra jutott. Janus Pannónius könyvtárából egyetlen kézirat sem maradt fenn s a székesegyház újjáépítése alkalmával a nagy humanista sírja után hiába kutattak.

Surányi Miklós.

Galsworthy Hattyúdala. (Swan song.) (Fordította: Házsongárdy Gábor. Franklin-kiad. Budapest.) A nagy család és társadalmi tabló, a Forsyte-Sage, utolsó esetvonalásait adja meg itt ez a regény. Már melancholikus stílusjellegű idéző címe sejteti, hogy a Forsyte-család, melynek sorsváltásaiban Galsworthy az angol középosztály több mint száz esztendejét tömöríti össze, itt elérkezett életlehetőségeinek, irodalmi szimbolumértékének határához. Nem hal ki a család, — ez nagyon is olcsó és semmitmondó befejezés lett volna — hanem a családot fenntartó elv, a «szerezni és megtartani», szikkad ki és válik semmivé.

Ennek a zárókötetnek a Forsyte-jai már az élet szerepeinek nem művészei, hanem csak műkedvelői. Az élet útján nem járnak, hanem csak lépkednek. Tragédiájuk éppen abban van, hogy több-kevesebb világossággal látják sorsuk lehajlását s meg is próbálnak célokba kapaszkodni, de ezek csak ideig-óráig tartó irányt tudnak jelteni. Kezdve a sztrájkőrők számára kantint nyitó Fleur-ön, férjén, a nyomortanyákat átépítő részvénytársaságot szervező Michaelen át, egészen a költőből gyümölcsstermelővé aktívuskodó Jon Forsyte-ig látjuk a forsyte-i élet-tudat csődbejutását. Látszólag Fleur a főalak, hiszen az ő még korai gyerek-ségéből visszakisértő reménytelen szerelmének szentel Galsworthy legtöbb helyet a regényben, de a regény e mozzanata valójában csak másodlagos, szinte epizód. Olyan epizód azonban, melynek nem is annyira a benne szereplőkre van igazi kihatása, hanem arra, aki már szintén csak kívülről szemléli az életet, Soames Forsyte-ra, Fleur apjára. Az igazi főhős itt is az öreg Soames, rajta keresztül látunk mindent. Az ő véletlen és mégis nagyon megokolt halála végzi be a regényt, még egyszer így hangsúlyozva, hogy a család létét adó szelleme utoljára benne tudott emberi cselekvéssé válni. A család többi tagja életben marad, folytatják látszatéletüket, de életük már jelentőség nélküli, íróra, olvasóra egyaránt.

Kevés regénye van a világirodalomnak, mely oly kevés, sokszor igen szerény eszközzel tudja az élettudat elhaladását éreztetni, mint a Forsyte-Sage s különösen ennek utolsó része. Szindarabjaival ellentétben Galsworthy itt nem áll fel hangos bírónéknál az irodalom pódiumára, hogy szónokoljon, ítéljen, felrázson vagy félemlítsen. Nem találni regényében egyetlen mozzanatot sem, mely kézzelfoghatóan bizonyítaná, hogy tartalma voltaképpen irányzatosság. Könnyen el is lehetne intézni ábrázolómódját, ha azt mondanák, hogy demonstratív. De a demonstrációban is mindig van póz s szinte látjuk a kiáltó karlendítését: Ime, itt látható az angol középosztály tönkremenése! Galsworthy távol áll ettől a póztól. Az élet apró, jelentéktelen dolgai és szavai mögé búvik szuggesztív ereje s ezek a dolgok és szavak nem az írásmesterség elhasznált eszközei segítségével, hanem a mögéjük rejtett elképzelés és elképzelhető erő által lendülnek a regényszerűség magaslataira. Regénye lelkeket leleplező kegyetlensége ezzel enyhül meg s finomodik az előkelő író időnfelüli alkotásává.

Meg kell állnunk egy pillanatra stílusánál is. Modern krónika-stílusnak lehetne előadásmódját nevezni. Rövid, kegyetlen mondatai az északi krónikák sorsszerűségét éreztetik, de egyben a regény alakjainak céltudatlan hajszoltóságát is. Minden olvasója észre fogja venni azt is, hogy Galsworthy beszéde mennyire ígéten. Ez a regénye az életbizonytalanság stílusában van írva. Igen örülünk, hogy Házsongárdy Gábor kitűnő fordítása nem hagyott semmit sem elveszni az eredeti írásmódjából.

Kerecsényi Dezső.

Verseskönyvek. *Vályi Nagy Géza: Földem, népem.* Az ismert katonapoéta legújabb verseskönyve az Országos Jegyző Árvaház Egyesület kiadásában jelent meg. Ebben is arról a forró, rajongó szeretetről tesz tanuságot, amely a magyar földhöz, a magyar néphez köti. Vályi Nagy Géza nemcsak a mondani valójában, de a formában is a régi, nemes hagyományokat követi.

Tájképei frissek és ízesek is. Kár, hogy gyakran ismétli magát és az elhasznált szavaknak, a kopott képeknek, amelyekkel némelyik versét megtömi, nem tud új veretet adni. A minőség rovására termékeny.

Gyula diák: Éjjél után. (Csáthy Ferenc kiadása.) «Gyujtogatás» című kötete országos nevet szerzett Gyula diáknak. Erős sodrú, kemény veretű verseit azóta mindenütt szavalják. Legújabb kötete, az «Éjjél után», túlnyomóan irredenta verseket tartalmaz. A keserű harag, a közönyt ostromozó tüzes lélek és a mindezeken túl való megható bizakodás könyve ez. Bizonyosra vehető, hogy az «Éjjél után» versei ép oly hamar terjednek majd el s válnak országszerte a legsűrűbben szavalt költeményekké, mint Gyula diák első s azóta négy kiadást megért «Gyujtogatás», valamint «Idők sodrában» című kötetének versei.

Nagy Lajos: Egy sziv naplója. Nagy-kőrösi poeta rója rimes sorokba magáns óráiban felgyülemlett érzéseit e füzetkében. A polgári életben mint közgazgatási gyakornok fungál és reménye lehet arra, hogy idővel elnyeri a «városunk aranytollú főjegyzője» titulusát is. Nincsenek problémái, nem jár új utakon, helyenkint elődöket is juttat az olvasó eszébe, de nincsenek nagy igényei sem. Ama buzgó olvasók egyike, akik írnak is, ha a lelkük csordultig megtelik.

Dózsa Dániel: Mimóza asszony. Nem első kötete ez a szerzőnek, aki komoly törekvéssel halmozza verseit Mimóza asszony lába elé. De egy húsz év óta hiteltel vesztett líra elkopott rekvizitumait próbálja versekké galvanizálni. Nála még csak most «csattan el az első csoda-csók», még mindig «álmot kerget», «szívében álmot bont a nap» és «szent lánának gyász a vége». Az álmaj: bánatvirágok, a lelke egy drágamivű szent hárfá, szíve csak felkent rímeket avat és így tovább. Kár, hogy évszámot írt a kötetre. E nélkül a járatlanabb olvasó azt hihette volna, hogy valami régi verseskönyv akadt a kezébe. Mert ez a frazeológia mintegy húsz év előtt élte virágát. Pedig a formai készsége, a lendülete arra mutat, hogy külön eredményekre is képes lenne, ha elmélyülne és nem elégedne meg minden kísérlettel.

Takáts József: Almodó lelkem temploma. Tiszta és széplelkű ember lehet Takáts József, ezt tanúsítják bokrétába kötött versei, amelyeknek makulátlan hangja minden dicséretet megérdemel.

A családi tűzhely, a szülői szeretet, a lelkes hazafiság szent érzése égnek lelke kohójában. Kár, hogy versírásra is készítetik. Mert versei roppant kezdetlegesek és gyöngék. Családi használatra valók. Legföljebb falusi olvasókörök szórakoztatására.

Móra László: Sir egy ország. A szorgalmas és nemes törekvésű író az ifjúság számára írt szavalásra alkalmas verseinek ez már a második, bővített kiadása. Hazafias és alkalmi költemények váltogatják egymást a tartalmas kötetben, amely céljának kiválóan megfelel. Móra László, a «Meseország» szerkesztője, nemcsak verseivel, hanem meséivel is igen jó nevet szerzett magának az ifjúság körében. Könyvének új kiadását is bizonyára nagy szeretettel fogadják olvasói.

Wass Albert: Vénő a hegytetőn. Fiatal költő indulását jelzi a vékony kötet, amely Kolozsvárott került ki a nyomdából. Ha eltekintünk néhány Adyreminiszcenciától, mélyérzésű, gondolkodó költőt ismerünk meg e kötetből, amelynek bevezető sorai, valamint «Meghalt a patak» és «Gátak» című versei többet jelentenek a biztató ígéretnél.

Majthényi György.

Lőrinczy György: Szobrok az éjszakában. Ez a kötet minden darabjával a novella és a visszaemlékezés határan mozog. Nem nagyértékű műfaj ez; koncentrátságot, gondosabb jellemzést, kikerekített mese alig várható tőle. Súlyt csak az író elbeszélőkészsége, egyéni jelentősége, világlátásának mélysége ad neki. Mikszáth anekdotázó zsenije versenytárs nélkül érvényesül benne. Az ő politikai karcolatai lebeghettek Lőrinczy előtt, mikor most arra vállalkozott, hogy a Tisza-korszak többé-kevésbé kiváló alakjai közül elénk vázoljon vagy kéttucatnyit. Úgyes tapintattal hordozza körbe a baráti emlékezés lámpáját, hogy valóban szobroknak lássuk hőseit mai életünk sötétjében. Csak azt mutatja, amit dicséretesnek vél. Így bizonyos egyhangúság támad; mintha az író saját művét is jellemezné egy versenytársztózas rajzában: «Forró felköszöntőkkel üritgettük és koccintgattuk az ősi családi ezüsterleget. Mindenki sorra került. Mindenkiről kisült, hogy nagy, hogy híres, érdemes és kiváló hazafi: önzetlen, lelkes, tudós, áldozatkész és a többi». Még hozzátézi, hogy a lakoma résztvevői, naiv magyarok, «mindent hittek. Amit mondtak is, amit hallottak is».

Bennünk már nem él a Tisza-párt belső embereinek ez a családi hangulata. Nem hiszünk, s Lőrinczy láthatólag nem is törődik vele, hogy belénk oltsa a hitét. Szobrait nem mintázza elég gondval; csaknem minden darabja intim hatásra szánt torzó. Nagy történelmi alakjait sem igen véve ki, sokkal több dicséretet mond hőseiről, mint dicséretet. A miniszterelnök, ki nem is tudja, mi az, amit egy protekciós ifjúnak ad, s a pártember, ki követi vezérét «a pokolba is» — jobb, ha kivész. Mintha valami álomvilágban élének ezek a politikusok. Nem látnak ki a kúriák és klubok ablakain. Vidámak, hűségesek, magabizók, jószándékúak és többnyire vakok. Elfogultságukban az író is osztozik. Az az éjtszaka, mely körülárad alakjain, saját kétségbeesése miatt olyan csillagtalán. Micsoda költői lendületű vezércikkféle a kötet első darabja: *Bayard Imperator*. «Birodalma a virágok birodalma volt, melynek még határai is koszorúk. Népei testvérek, akik aranykertben élnek.» Ki gyaníthatná, hogy itt Ferenc Józsefről van szó? ... Igazán reális jellemző vonás általában kevés van a kötetben.

Legfőbb erénye szép magyar beszéde. Ha hiányzik is belőle az eleven színezés, a mélyrevillanó lélekrajz és az ötletesség adománya, de állandóan valami lírai megindultság harmata reszket szavain. Szélesen kanyargó történetekéi, sok jelentéktelen epizódból egybeillesztett mozaikképei elmosódanak hamarosan, de hol ellágyult, hol dohogó, kedves hangja tartósan a fülünkben marad.

Méltánytalanság volna külön nem említeni izzó magyarságát s a mult minden romja alól föl-fölsugárzó hitét fajunk jövőjében. Leginkább kiválik kötetéből két gyermekkori emlék. (*Amerre a bácsi lép, Fokot neki.*) Tartalmi ismertetésük lehetetlen, hiszen a finom, megindult líraiság a főértékük. Szépen példázza a megszállott magyar falu leбірhatatlan őseréjét *A gutaik* című kis rajz. Elevenek az idősebb Andrássyról szóló anekdoták, különösen a középső. Legplasztikusabb összes portréi közül a Bárony Istváné. Ezek mindenképen méltók a novellista Lőrinczyhez. A többieknek inkább kultúrtörténeti értékük van, az sem jelentős. *Juhász Gézo.*

Bernát István: Adam Smith. A plutokrácia rohamos fejlődése mellett ér-

dekes ismerni a klasszikus közgazdaság tudományos megalapozójának, Smith Ádámnak felfogását a merkantilizmusról és arról a jelentőségről, melyet a közgazdasági tudomány nagymestere a fiziológiáknak tulajdonított. Abban a füzetben, mely különlevonata a Bernát István által a Magyar Tudományos Akadémiában «A nemzetek gazdagsága» című nagy mű megjelenésének 150. évfordulóján felolvasott értekezésnek, sok tekintetben új és meglepő szempontokat talál az olvasó. Anyagot nyújt ez azon való elmélkedésre is, hogyan lehetett az eredeti tanítások félremagyarázásával, egyes igazságok elhallgatásával Smith Ádám tanításait kiindulópontjává tenni annak a gazdasági fejlődésnek, mely a plutokrácia, a kartelek és trösztök uralmához vezetett. —r

Várkonyi Nándor: A modern magyar irodalom. (Danubius-kiadás, Pécs.) A magyar irodalom történetének megírása 1882-től napjainkig csaknem 500 hatalmas oldalon, kb. 900 név fölemlítésével, életrajzi és irodalmi adatokkal s az egyes fejezetek elé illesztett esszé-szerű útbaigazításokkal, külső kerete szerint is akkora munka, hogy szívesen megbocsátjuk egynemely hiányát, különösen, ha tekintetbe vesszük a nemes célt, amely írója előtt lebegett.

Egyik hiánya — kezdjük ezen —, a kritikai irodalom mellőzése.

Másik hibája az irodalom s a politika túl-szoros kapcsolatának hangsúlyozása. Politikai és irodalmi szupponált korszerűség kimutatásának erőltetése. Ideális elgondolásnak is kissé merev, a való helyzetnek meg épen nem felel meg. Le kell számolni azzal az elvvel, hogy az irodalom nem egyéb, mint tükörképe a közállapotoknak. A kapcsolat sokkal komplikáltabb és rejtettebb. Pl. abszurdum kollektív irodalom sürgetése, még akkor is az, ha a politikai kollektivitás igaz és korszerű tünet volna. Egyéniség másképp nem lehet kollektív, mint úgy, hogy összegyűjti magában a látottakat és érzetteket: erre azonban új irodalmi irányt építeni nem lehet. Várkonyi olykor egész hosszú politikai programbeszédet mond s politikai állapotokból akar irodalmi állapotokra következtetni.

Költői portréiben is sokszor elvont. Jellemzései nem igazán jellemzőek.

Aránytalanságai: Móra Ferencről pl. félannyit ír, mint Ferenczy Sáriról.

Thury Zsuzsáról szól, de Thury Lajosról megféledekzik. Maróthy Jenő sem érdemi meg a teljes mellőzést. Juhász Géza sem. Nagyobb hiba az erdélyi irodalom legkisebb alakjainak is túlzott ismertetése. Ennek bizony Erdély sem örülhet. Délvidéki, pécsi írók is túltengenek. Ok: bizonyos lokálpatriotizmus. Nehéz lesz azoknak a reményteljes föltevéseknek megfelelni, melyeket Várkonyi sokszor teljesen ismeretlen írók felé irányít.

Erény azonban: igazságra törekvése, őszintesége és jóhiszeműsége.

Legjobb tanulmányai: Csiky Gergely, Kosztolányi Dezső, Babits Mihály, Gyulai Pál (a lírája), Tormay Cecile. A Herczeg Ferencről szóló majdnem hibátlan. Régibb írókkal szemben talán azért szigorúbb, mert ezekről már lehet ítélet alkotni, míg a fiatalabbaknak többnyire jóindulatú dicséretet előlegez. Korán-elhaltakról, méltatlanul sutba került írókról is szól. Nem feledkezik meg Török Gyuláról, Lovik Károlyról, Hajnik Miklósról. De Békássy Ferencet elfelejtí.

Gondolkozásának önállósága is nyilvánvaló. Sokszor a bizarr különvéleménytől sem riad vissza, exponálja magát a közvéleménnyel szemben is, ami mai kritikuskainknál aránylag ritka erény. Könyve, mint a maga nemében egyedülálló kísérlet, érték. Bár lexikonnak nem elég pontos és kimerítő, irodalomtörténetnek pedig nem elég szempontos, igazságtalanság volna hibáival mérni. Már azzal, hogy e hatalmas művet megalkotta, dokumentálja a magyar irodalom gazdagságát, elszakított részeinkre s Amerikára is szétágazó gyökereit, nagy látóhatárt nyit, egymástól messzeeső területeket mutat, melyeket a politika alkotott meg s melyek fölött az Egy-nyelv, a magyar nyelv varázsának minden magyart koncentrálló szellaga fénylik. Olyan feladatot végzett el, amire csak irodalomtörténet vállalkozhatik, más mű nem.

Sok tekintetben forrásmunka s már ezért is jelentős érték.

Marconay Tibor.

Boross Sándor: Vár engemet a föld. (Budapest, Singer és Wolfner kiadása.) Boross Sándor legújabb versei rokonszenves és érdekes lírikust mutatnak. Újra megállapítható a költő elhivatottsága, ami különben mindjárt első kötetéből kivilágott.

A «Tánc» és a jelen füzet között azonban lényeges különbség van; nem

annyira a modorban, mint inkább a témakörben. A «Tánc» témái általában közvetlenebbek, primárek; a legújabb kötetre a filozófiai, sőt részben metafizikus természetű tárgyak a legjellemzőbbek. Ez a tény egyelőre még nem megy az esztétikai érték rovására. Egy körülményre azonban fel kell hívunk a költő figyelmét: Meg kell becsülnie azt a hangulat- és témakört, amellyel annakidején kezdte, s amely az Erdő erdő c. versben most is olyan üdítő, friss művészettel buzog fel. Egyelőre még nincs semmi baj; de ha az absztrakció iránti hajlama a jövőben is úgy nő, mint a Tánc óta; akkor az a veszedelem fenyeget, hogy egy-két esztendő múlva — kultúrlírikussá lesz; ez pedig ma a magyar lírában a legkeservesebb sablon.

Jól tudjuk, hogy a művésznek nem lehet megszabni, miről írjon. Az előbbi sorok csak azt akarják mondani, hogy Boross Sándor költészetében az absztrakció növekedőben van. Kevés az olyan vers, amelynek magva kép; annál több van, amelynek magva gondolat. Ettől eltekintve éppen filozófiai természetű verseire nagyon sok jót lehet mondani. A gondolati témák kifejtése csaknem mindig költői. Gazdagon fejlett intelligencia; eredeti, némelykor bizarr gondolatmenet és subtilis megérzések jellemzik lejt a verscsoportot. Gazdag, komoly és nemes lelkiélet bontakozik ki előttünk, amely az embert körülvevő misztériumokkal sokszor egészen új és mindig érdekes, eszméletű módon foglalkozik. A verselésben kisebb érdekességek akadnak, viszont kitűnően stilizált, szinte klasszikus tömörségű, axiomaszerű sorok is találhatók. Az elképzelés nem mindenütt olyan erős, mint a gondolati konstrukció. Ok nélküli komplikáltság, sőt erőszakoltság is fordul elő, bár egészen szórványosan.

A magyarság sorsával sok darab foglalkozik. Magyarország jövőjének biztosítóka, erőtartaléka a paraszt — ez a hazafias versek alapgondolata. Boross Sándor hazafi-érzése azonban nem sokkal megyen túl a konvencionális hazafiság fogalmán; ezen a területen még sok eszmélkedésre van szüksége, hogy elmélyüljön. Hogy ez az elmélyülés el fog következni, arra alapos reményt nyújt az a körülmény, hogy ebbe az eszmekörbe tartozó versei teljesen őszinték, sehol se akarnak többet mutatni a valóban megélt érzéseknél.

Vallásossága is őszinte, bár költői

szempontból nem szerencsésen fejelett. Egy alapjában egészséges lélek természetes józansága és kissé fatalista színezetű nyugodtsága csökkentik az érzés intenzitását és akadályozzák színekre bomlását. De az őszinteség itt is megvan és nivón tartja a hűvösebb érzéssel írt darabokat is.

Irodalmunkban ma a lírikus helyzete a legnehezebb. A magyar közönség Ady révén hozzászókkott a lírában a gigászi arányokhoz és még ma is — egészen önkéntelenül — összehasonlításokat tesz. Ez nyomasztó, lehangoló körülmény, másfelől azonban áldás, mert felfelé ösztökél. Boross Sándor az új lírikus generációnak jelentős tagja. Továbbhaladásának útját azokban a gondolatokban jelöljük meg, amelyeket ő maga nagyon szépen fejezett ki «Mi atyánk» c. versében. Ha férfiasan, feltétlen komolysággal fogja fel, amiket mond, akkor további emelkedése bizonyos.

Fehér Gábor.

Újabb orosz elbeszélők. (L. Leonov : *A kisémer vége*. A. Sz. Nyejverov : *Az ígéret földje*. M. Pristin : *A fekete arab*. A. Remizov : *Istenítélet*. J. Smeljov : *Boldogasszony kelyhe*. A. Tolsztoj : *Péter cár napja*. Valamennyi magyarra fordította Haiman Hugó. Kner-kiadványok. Gyoma.) A világháborút követő idők orosz szépirodalmáról igen halvány képe van az átlagolvasónak. Pedig a hitelesség igényével föllépő, de egymásnak ellentmondó élményleírások után érdekes volna tudni, hogyan reagálnak a nagy átalakulásra az írók, kiknek tudvalevőleg nem kis részük volt a lelkek forradalmosításában. Úgy látszik azonban, hogy sokan ezek közül sem tudtak beleilleszkedni az új rendbe s inkább a távolban várják meg hazájuk sorsának jobbrafordulását. A Haiman Hugótól most lefordított szerzők némelyike szintén e csoportba tartozik. Az emigráns Remizov és Smeljov témaköre és felfogása ilyformán természetesen a jól ismert orosz klasszikus hagyományokkal tart rokonságot. Ugyanez a helyzet Pristinre nézve, akinek két elbeszélése még 1911-ben készült.

A később hazatért A. Tolsztoj három novellisztikus műve közül csak az egyikben (*Idegenben*) érezzük a korszerűség lehelletét. Erősebb már az aktualitás nyoma Leonov *A kisémer vége* c. novelláján, amely egyéni színe dacára is alkalmas a tipikus helyzetrajz elképzeltetésére. Különösen meg-

rázó azonban e szempontból Nyejverov *Az ígéret földje* c. hosszabb novellája, mely az 1923. évi éhínség korából vett történet keretében szinte jelképes ábrázolása az orosz parasztság szívós életerejének.

A sorozat e darabján kívül nagyon sikerült még Smeljovtól a *Boldogasszony kelyhe*. Hőse egy művészi tehetségű jobbágyfiú, kit földesura kitanított s aki tragikus sorsú úrnője iránt érzett imádatát egy róla mintázott Mária-képben örökíti meg. Művének elkészülése után belehal az eszményképeért való immár reménytelen sóvárgásba. Smeljovnak ez az elbeszélése emberábrázolás és környezetrajz dolgában egyaránt szerencsés ihlet terméke.

A fordító úgy ebben, mint a többi novellában — tárgyhoz simuló közvetlen előadásával — újabb bizonyosságát adta jó példákön induló, kiművelt izlésének.

B. Gy.

Kalevipoeg. (*Az észtek nemzeti eposza*. Észte eredetiből fordította Bán Aladár. Budapest, A La Fontaine Irodalmi Társaság kiadása. 1929. 336 l.) A világháború lezajlása után önálló állami-százhoz jutott népek közül — östörténeti kapcsolataink folytán — legközelebről érdekelnek bennünket a finnek és észtek. Mindkettőnek gazdasági és művelődési viszonyairól igen jó tájékozást nyújt a budapesti finnugor-kongresszus évében (1928) gróf Teleki Páltól szerkesztett szép kiadvány (*Finnek, észtek*; a magyarok testvérnepei. Budapest, Egyetemnyomda. 335 l.), melyben a legkiválóbb szaktudósok fogtak össze, hogy északi testvéreink multját és jelenét helyes megvilágításban szemléltessék a magyar érdeklődőkkel.

E műnek az észte irodalomról szóló fejezete már felhívta a figyelmet arra a hűsz énekes, népi eredetű hősköltéményre, mely *Kreutzwald F. Reinhold* fáradozása nyomán Kalevipoeg címen 1856—61 között jelent meg. A néprajzi és irodalmi szempontból egyaránt igen becses eposzt most magyar nyelven tette közzé Bán Aladár, aki vagy harminc év óta foglalkozik északi rokonaink szellemi életének ismertetésével s e téren számos fordításával meg tanulmányával adta bizonyosságát rátermettségének.

Az észtek nemzeti eposza Kalevnek, egy a hitregék kódéba vesző hősnék nagyerejű fiáról szól, aki csodás ka-

landjai közben gyakran legyőzi hazája ellenségeit, míg végre beteljesül rajta egyik áldozata atyjának átka s a bilincsbert hős az alvilágba kerül és itt Halálország őre lesz.

E mesemag, mint az egészét összefogó tényező körül naív terjengősséggel hömpölyög a főhős személyéhez fűződő sorsváltozatok áradata, melyből itt-ott furcsa tarkasággal bukkannak föl a primitív képzelet alakjai (varázslók, túlvilági lények stb.). A magyar olvasó bizonyára különösnek fogja találni az egyre ismétlődő gondolatpárhuzamok miatt vontatottan haladó előadást, de ezt megszokva, hihetőleg gyönyörködni is fog az észt alkotó szellem e sajátos termékeiben, melyből egyszerűségében is megkapó módon bontakozik ki egy sokáig elnyomott nép ösztönös szabadságvágya. A költemény befejezése is a hős küldetészerű rendeltetésére céloz. Kalev fia ugyanis nem nyugszik bele alvilági rabságába s időnként megkísérli a szabadulást. Az emberfeletti erők azonban mindig megakadályozzák, hogy «A hős el ne szabaduljon, Örök őrsnek ott maradjon...»

De egyszer csak derül korszak,
Hogy a fáklyák mindkét felül
Lángot vetve föllobognak,
S kőbilincsből a hős öklét
Kiolvasztja a tűz ismét.
S hazatér majd Kalev fia
Fényt deríteni fiaira,
Népét újjáalkotnia!

A körülbelül 19.000 sornyi terjedelmű eposzban Kreutzwald Frigyes Reinhold (egy jobbágyszármazású vidéki körörvos, 1803—1882.) a Kalev nevéhez kapcsolódó verses és prózai mondákat foglalta egybe s alakította szerves egészé; természetesen szigorúan ragaszkodva az észt népköltés formai sajátosságaihoz. Az észt eredeti trocheusai lejtésű, rímtelen, nyolc szótagos sorokból áll, melyekben a laikus olvasótól is érzékelhető ritmust az alliteráció jelzi. A magyar fordító nem mellőzi

ugyan a zeneiségnek ezt az elemét sem, de ezenkívül még párosával összecsendő sorvégi rímekkel is igyekeznek a tartalom hatását fokozni.

A verses szöveget tartalmaz «Bevezetés» előzi meg, melyből kitűnik, hogy a fordító az eposz elejéről 318 sort jelentéktelensége miatt, közepé tájáról pedig két kisebb epizódot 326 sornyi terjedelemben — obszcén hangja miatt elhagyott. Az észt-magyar kapcsolatok elmélyítését szolgáló könyv megjelenését a La Fontaine Társaság áldozatkészsége s néhány nagylelkű észt testvérünk támogatása tette lehetővé. Reméljük, hogy a fordító buzgó-sága méltó elismerésben fog részesülni a szakkörök részéről.

V. M.

Peer Gynt és Brand magyarul. Ibsen Henrik összegyűjtött műveinek sorozata, melyet az Athenaeum indított meg, jelentékeny új kötettel gazdagodott. Az új kötet a nagy északi író két hatalmas drámáját, a színpadjainkról már jólismert Peer Gynt-öt és a poetikus szépségű Brandot tartalmazza. A modern dráma halhatatlan úttörőjének e két műve nem véletlenségből kerül egy kötetben a magyar olvasóközönség elé. Mindkét mű középpontjában Ibsen centrális problémája: az egyéniség kérdése áll. Brand, a cselekvés látától hajtott, az igazságkereső lelkes ifjú pap, aki világmegváltó eszméiért feláldozza családját, kenyerét, fiatalságát — hogy annál nagyobb legyen keserű kiábrándulása, mikor rájön, hogy a tömeg a válság pillanataiban mindig elfordul a herostól. Peer Gynt pedig szemlélődő, passzív egyéniség, aki nem igazságokat, hanem fantazmagoriákat hajszol egy életen át, aki a hazugságért hagy el anyát és szeretőt, s elkárhozik a hazugságban... Az «egész» és «fél»-ember tragikus küzdelme az ideálokért a Brand és a Peer Gynt: e két hatalmas pillér, melyen Ibsen irodalma felépült. A magyar irodalom értékes gyarapodását jelenti a két mű kiváló fordítása, mely Hajdu Henrik és Patthy Károly munkája. r.

Tudományos élet.

Lengyelországi tudós-diplomatánk, Divéky Adorján, ki fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy a magyar szellemi élet ismerete lengyel földön minél szélesebb körben elterjedjen, idehaza a lengyel világ buzgó apostola. Legújában a Szinnyi-Merse Társaságban Krakkó magyar művészi emlékeit mutatta be vetített képekben és meglepetéssel hallottuk, mily tömérdek érdekes és szép emléke van a krakkói magyar-lengyel történelmi kapcsolatoknak. Alig van régiebb műemléke a lengyelek legszébb városának, melyben egy kő, kép, tárgy vagy név ne emlékeztetne arra az élenk szellemi forgalomra, mely a középkortól kezdve a XVII. századig Krakkó és Magyarország között lebonyolódott. Így pl. a krakkói egyetem 3000 magyar hallgatójának emléket nemcsak a mostanában elhelyezett emléktábla örökíti meg, hanem a franciskusos templomának egy kápolnája, mely ma is a Capella Hungarorum nevet viseli, mert a közeli magyar bursából oda jártak a diákok szentmisére. Különösen sok szép emléke van Nagy Lajos leányának, Hedvignek, ki lengyel királynő lett és több Árpád-házi magyar hercegnőnek, így Boldog Kunigundának és Boldog Jolántának, kik szintén lengyel földre származtak el házasságuk révén. Igen érdekes volt hallani, hogy a lengyel renaissance magyar földről elvitt olasz művész útján indult meg Lengyelországban, mert a Mátyás királynak dolgozó Franciscus Italust, ki e művészi irányt lengyel földön megkezdi, Budáról viszi magával Ulászló magyar király öccse, Zsigmond lengyel király s Krakkóban a legnemesebb firenzei renaissance-síremléket építi fel. Sok történelmi emléke van a nagy magyar lengyel királynak, Báthori Istvánnak is, valamint korábbi ellenfelének, későbbi hű fegyvertársának, Békes Gáspárnak. Krakkóban őrzik Báthori István erdélyi veretű forgódíszét; rajta ez az örökké aktuális jelmondat áll: *Dulce est pro patria regnare* . . .

A Magyar Philologiai Társaságban

Sipos Lajos számolt be párizsi kutatásairól, melyek a magyar szabadságharc francia irodalmi visszhangjainak összegyűjtésére irányultak. Megállapította az 1848 március 15-iki párizsi tüntető felvonulás körülményeit, mint tiszteltgett a Hugo Károly és Dobsa Lajos vezette magyar küldöttség a Colonne Vendôme és Lamartine előtt, ahol ódát szavaltak és szónokoltak. Azután érdekes sorozatban kerültek elő a magyarokhoz és Kossuthhoz intézett francia versek, melyek közül nem egy igen népszerű volt a maga korában. Igaz, hogy Alexis Champagne lyoni költő még összetéveszti a magyar hősokeket a szlávokkal és a magyar földet valahová Skandinávia mellé helyezi . . . Dupontnak, a népszerű dalköltőnek Kossuthhoz intézett ódájában Görgey már mint pénzsóvár áruló szerepel. Különösen nagy volt a Kossuth-láz a francia földön, mikor Kossuth Amerikába ment francia földön akart keresztül vonulni, de ebben a reakciós francia kormány megakadályozta. François Poisson, ki a magyar szabadságharcban is résztvett, Kossuthhoz intézett versében igen méltatlankodik e miatt és szégyenkezik nemzete nevében.

Most, amikor az olasz-magyar légió ünnepét üljük, érdekes volna össze-szedni a magyar szabadságharcban résztvett franciák neveit is. A tabáni temetőben pl. két francia nyelvű és nevű sírfeliratot is leltem, melyen ez áll: *Capitaine des honvéds* . . .

Ugyanekkor Gamauf József mutatta be dolgozatát Kolbenheyer Móric soproni evangélikus lelkészről, kinek élete munkája volt Arany János műveinek német fordítása. Ezen a réven nagy német írőkkel, mint Hebbellel és Anasztasius Grünnel jutott személyes barátságba és Gamaufnak sikerült néhány eddig ismeretlen Hebbel és A. Grünlevelet felkotornia Sopronban. Ha a német filológiai tudomány aprólékos gondosságára tekintünk, akkor könnyen megérthetjük, hogy ez nem csekély érdem.

Az Akadémia tudományos nagydíját az idén Pauler Ákos, a budapesti

egyetem népszerű tanára kapta tudományos munkásságáért. Valóban Paulernek igen nagy érdemei vannak a magyar filozófiai tudomány új életre keltése körül. Böhm Károly halála óta a magyar filozófia az apró erőlködések, a szétforgácsoló részletmunkák korszakát élte. Új, életerős filozófiai rendszert nálunk Böhm óta csak Pauler Ákos teremtett és vele együtt egy sajátos filozófiai iskolát, melynek is ma már igen számottevő és külföldön is ismert tagjai vannak. Méltán érte őt tehát az Akadémia kitüntetése, ép úgy, mint Kornis Gyulát, ki a mellékjuttalmat nyerte el *A magyar művelődés eszményei 1777—1848* c. kétkötetes könyvéért, mely már e folyóirat hasábjain kellő méltatásban részesült. A XVIII. és XIX. század művelődéstörténetzei immár nem nélkülözhetik Kornisnak ezt a művét, melyben roppant nagy történeti anyag nyert tudományos feldolgozást.

Némi kifogásaink legfeljebb a történeti díjjal szemben támadhatnának, mellyel ez idén Lukinich Imrénak a szatmári békéről írott művét koszorúzták meg. Nem Lukinich Imre kiváló történetírói munkásságát akarjuk lekecsinyelni, mert a jelentésben dicséretképpen említett termékenység valóban elismerést érdemel, hiszen nem ritkán látunk áttekintélyeket fontos tudományos pozíciókban, kik doktori vagy habilitációs irataik óta jóformán semmivel sem növelték a magyar tudományos termelés készletét. De jobban szeretjük volna, ha Lukinich Imre helyett, ki már egyszer részesült akadémiai jutalmazásban, a fiatalabb történetírói generációra fordította volna szemét az Akadémia, melynek tagjai sorában, ha mennyiségben nem is, de minőségben talán nem egy eléri a tudós jutalmazott érdemeit. Itt van például Miskolczy Gyula, kinek a horvát kérdés történetéről írott nagystílusú tanulmánya nemcsak igen nagy tudományos beccsel, hanem némi aktualitással is bír. Itt van Mályusz Elemér, kinek hatalmas átfogó tanulmánya az 1790-es Magyarországról egyike a legszeleesebb látókörrrel és a legalaposabb anyagi felszereléssel írott történelmi tanulmányoknak. Vagy itt van Hajnal István Kossuth-könyve, mely analizisében kétségtelenül mélyen jár és fontos, eddig tisztázatlan történeti problémákat világít meg éles fényvel. És végül Steier Lajos, kinek német nyelven megjelent könyve (*Ungarns Vergewaltigung*) a tót-magyar

probléma legalaposabb tudományos feldolgozása és egyúttal a magyar igazságért vívott harc egyik fontos fegyvere, szintén megérdemelné, hogy a legfelsőbb tudományos fórum kellő figyelemben részesítse. Mintha az Akadémia is igazolni akarná Marczali Henriknek egy tekintélyes külföldi szakfolyóiratban közzétett nagyképű és alaptalan vádját, hogy a háború és az ő nyugdíjaztatása óta megszűnt a tudományos succrescentia a magyar történettudományban...

Ezen az ítéleten mindenesetre enyhít az az örvendetes körülmény, hogy a gazdaságtörténeti díjat a fiatal és tehetősegi Pleidell Ambrusnak egyik középkori gazdaságtörténeti műve kapta meg. (*A nyugalra irányuló magyar kereskedelem a középkorban.*)

Eckhardt Sándor.

Színházi szemle.

Sophokles *Elektra*-jának nemzeti színházi felújítása sem szereposztásban, sem rendezésben számottevőbb újítást nem jelentett. A görög tragikusok a játékrendről hovatovább mindegyik jobban leszorulnak; trimétereik ünnepi pátosza, drámaépítésük masszív fensége valóban «más parton él hírből, nem itt». Műsorstatisztika kedvéért évad végén valamelyikükkel egy-két bérletes estén előállni: a Nemzeti Színházhoz nem nagyon illik. A sokirányú, sokszor hajszolásig menő ügybuzgóságból mintha csak épen erre a területre nem telnék semmi. Mindjárt a meglévőknél külön, költőibb fordításokról való gondoskodáson kellene kezdeni. Csiky Gergely tolmácsolása tisztességes munka, de arra, hogy a hallgató Sophokles valódi ízére valamennyire is rákapassa, ma már igazán csak jobb híján jó; s nagyon lebecsülők mai költészettünket, ha tőle ily «jobb»-at remélni nem mernénk. A rendezés is rajta lehetne, hogy a görög amfiteatrális előadásnak a mi «Guckkastenbühne»-nken való megoldását az eddiginél alkalmasabban kísérelje meg. Nem holmi Reinhardt-féle elképzeltésekre gondolunk. De különösen a kórusok mostani élettelenységén, reliefszerű beállításuk unalmán segíteni kellene. A Nemzeti Színház ezúttal a korábbinál gazdagabb zenei aláfestésű próbálkozott meg, ez gondolatnak jó, de ahhoz, hogy a játékhoz valóban hozzásimuljon, ezt is több odaadással, organikusabb végig-gondolással kellene kidolgozni.

Ez az igazi odaadás s ez az egésze irányuló végiggondolás hiányzik az előadásból is. Ilyenkor kiviláglik, hogy a görög tragédiák elhanyagolása nemcsak a műsor megcsonkulására vezet, hanem a színpadi nagy stílus elsorvadására is. Sophokles Shakespeare pátozával hitelesen megszólaltatni nem lehet. Más a hangneme, mert más világérzésből szakad fel a költői lélekzetvételük. Shakespeare színpadi költészete modern értelemben is — mai nap divatos kifejezéssel élve — teljesen és tökéletesen «színház»; a görögöké még kollektív vallási áhítat hangszere. Az ő művészetük a költői tárgy modern szételmezését nem tűri, alakjaikat mai pszichológiai kíváncsisággal «kidolgozni», epikai termőtalajukból kiszakítva külön «egyeni» hangsúlyhoz juttatni hiábavaló törekvés. Hofmannsthal *Elektra*-átköltéséből — mit annak idején a mi Nemzeti Színházunk is bemutatott — a görög tragédiának nem valami megújodása, sokkal inkább — eltorzulása támadt. Elektra kemény lelkéhez mai értelmezgetés hozzá nem férhet, sorsát ő csak a maga nyelvén mondhatja el, beszéde a Hofmannsthal raffinált hangszerelésében menten hisztériás dadogással erőtlenedett.

Sophokles drámájának mostani nemzeti színházi szereposztása — ha a közreműködők névsorát tekintjük — bizonyára elsőrangú; s a csupa jó erőre bízott munkának egésze még sem az. Hettyey Aranka nagy becsvágygal, színészi tudásának teljes latbavetésével játssza Elektrát. De hiányzik belőle a lélek heroizmusának magával sodró ereje. Felfogása egészben helyes nyomon jár, nem szorítkozik egyoldalúan a lihegő bosszúvágy megszólaltatására, a kétségbeejtő, segítségért sikoltó magárahagyottság mozzanatait is kellő nyomatékhöz igyekszik juttatni. De a jól felfogott részletek az ő alakításában még sem forrnak valódi benső egységbe, jobbára megmaradnak színészi játékalakoknak. Elgondolásában van valami abból a «tragikai Hamupipókéből», aminek Elektrát Péterfy Jenő nevezte, de ezt az elgondolást nem egyszer nagyon is kiütököző színészi megoldások kereszteznek. A híres urnajelenetet túlságosan «a panasz nagy áriájá»-vá írja át, játékát és dikcióját itt a görög stílustól idegen realiztikus részletekkel terheli meg, zokogásába belefűl a szöveg érthetősége. A kothurnusra állított, merev álarcot viselő görög színész ezeken a fordulón is min-

dent a szó erejére volt kénytelen bízni, — a mai színészeknek szolgálatára áll a szabadabb mozgás s az arcminika is, de mindezzel olyan mértékben semmi esetre sem élhet, hogy a szóhoz hűlenné váljék.

A görög tragédiastílushoz legközelebb kétségtelenül a Környey Paula Chrysothemise jár. Mozdulatban igen takarékos, ezzel azután egy-egy taglejtése nagy helyzeti nyomatékhoz jut. Mikor a színről a síri áldozáshoz távozik, ünnepélyes, görög vázak rajzaira emlékeztető járása különösen finom tanulmányra vall; s az ellentét erejénél fogva milyen beszédessé és érdekfelkeltővé lesz utóbb az a néhány élénkebb és nyugtalanabb vonalú mozdulat, melylyel a sírnál tett felfedezés után visszatér! Szép játékában azt is ki kell emelni, hogy igen jó érzékkel tartózkodik minden «naiva»-édeskétségtől, ami — mondanom sem kell — Sophokles elképzelésétől tökéletesen idegen; ő finom költői számítással heroinái mellé szívesen állít ilyen «galambepéjű» nőalakokat (Antigone mellé is Ismenét!), de azért ezek korántsem afféle tragédiába tévedt «napsugárcák» a későbbi romantikus dráma értelmében.

Abonyi Géza tisztán, de valódiabb lendület nélkül beszélő Orestesét, valamint a Fáy Szeréna kissé konvencionális Klytaimnestráját már a tragédia korábbi előadásaiból is ismerjük. Új szereplőt ezúttal csak kettőt láttunk. Közülök Lehotay még nem bírta teljes művészi bizottsággal megrajzolni Aigysthos alakját; jó volt a végső mozzanatokban, de színreléptekor inkább az Orestes halálhírére érzett jólés megelégedést kellett volna éreztetnie, semmint a pöffeszkedő zsarnok dühét. Palágyi Lajos a pedagógus figurájában hatásos jelenség volt, a kocsiverseny leírását mesteri narratív készséggel mondta el, csak egyéniségéből, főleg kissé fanyar árnyalatú hangjából hiányzik ennek a mentoralaknak meleg pátosza.

Az ókori borzalmak után megint egy kis középkori derével bocsátotta útjára a színház a nézőtér közönségét: a tragédia nyomában eljátszották a XV. századi, ismeretlen szerzőjű francia «farce»-ot, a *Maitre Pathelin*-t. A «megcsalt csalók»-nak ez a kedves és üde komédiája, amióta évekkel ezelőtt Hevesi Sándor jól gördülő verses fordításában bemutatották, a nézőkett változatlanul leköti és elszórakoztatja. Igen jól és stílusosan is játsszák, erre a hang-

nemre a színház kitűnő erőkkal rendelkezik. Bartos Gyula, Pethes Sándor, Vizváry Mariska, Hajdú József és Gabányi László kipróbált kvintettje ezúttal is pompásan pergette le az előadást, melynek ütemét most az új forgó színpad felhasználása is szerencsésen szolgálta. Pethes Pathelin ügyvédje rendkívül friss és szeretetreméltó figura, talán csak az őrületségtettetés mozzanataiban kamaszosabb valamivel a kelleténél. Bartos — Guillaume, a posztó- és birkaügyben egyaránt póruljárt kereskedő szerepében — egyikét nyújtja legjobb ízű alakításainak, méltó párdarabját a *Sok hűhó semmiért*-beli remek Galagonyájának. Hajdú bírāja is valóságos élő szobra a nagyképű hiúságnak, a kis darab hatása most is az ő jelenetében tetőzött; a két peres ügynek reménytelen összegabalyodása («revenons à nos moutons») olyan ellenállhatatlanul mulatságos bohózati lelemény, hogy a színpad mai ügyeskedői ötszáz év távolából is bizvást megirigyelhetik.

*

A *Vetélytársak* nem az a mű, amire irodalmi tekintetben sok szót vesztegetni érdemes lenne, elmondani inkább körülte lehet egyet-mást. Szimptomatikus volta kétségtelen. Az olcsó pacifizmusnak ma világszerte nagy piaca támadt s hogy azon a pacifizmusnak nem hívóival, megszállottjaival és apostolaival, hanem piaci ársaival és kufáraival találkozunk, igen természetes. Ezek világga kürtölik, hogy a háború egyéb se volt aljas üzletnél s közben ők maguk kezdenek nem kevésbé aljas üzletet — a háború hullájával. A Magyar Színház újdonsága newyorki szerkesztőségi íróasztalok mellett fogantatott, azután filmváltozatban bejárta a világot, majd Berlinben egy fiatal színpadi szerző, Carl Zuckmayer — a reklámközlemények szerint — «irodalmivá emelte a briliáns háborús riportot». Ezt a *Rivalen* című német adaptálást a berlini Theater in der Königrätzerstrasse színpadán Erwin Piscator olyan évadszenzációvá rendezte meg, hogy az ő színpadra-fogalmazásának felerészével a dráma idegen nyelvre fordítójának már vesződnie sem kell, azt Piscator a gránátok, géppuskák és lángszórók nemzetközi nyelvén mondja el.

Az amerikai «összerzők» egyikéről, Lawrence Stallingsről — ki a darabot eredeti formájában egyik újságírótar-

sával, Maxwell Andersonnal együtt írta meg — a reklámhírek azt is tudomásunkra hozták, hogy maga is «rokkant hős, féllábú katonatiszt». A rokkantságának tisztelet, hanem a «hős» epithetonjáról bizvást lemondhatna: először is darabjával igen kevés fogékonyságot árul el az iránt a megtiszteltetés iránt, másodsor pedig a mi szemünkben az általános védkötelezettségből frontra került legszürkébb kis népfölkelő is különb hős, mint az amerikai zsoldoshadseregnek bármely nyomorékja vagy áldozata. Aki frontszolgálatot pénzkeresetből vállal, az ne lázítson a színpadról pacifistaszónoklatokkal; ne üvöltse, hogy szívesebben harcol vagy löveti le magát a kis zülött francia koresmároslányért, mint a harcvoalban a napi lénungjáért. Balleknak tartalma a családja mellől harctere kényszerített s ott tisztesség-tudásból kitartó katonát s hősnek a nagyszájút, ki bujkál az elől a bestiális munka elől, amiben magasztánból vállalt napszámot? Ez nem a Romain Rolland-ok pacifizmusa, egyáltalán nem is pacifizmus, hanem haszonelvű defétizmus.

A világháború elején torkig lakattak a hazug háborús romantikával, most azután nyilván látjuk, hogy a háborúellenes «irányzat» termése époly hazug és művészileg époly silány lehet. Benne valóságos újjászületését érte meg az irodalmi naturalizmus s ennek tövén rendre sarjadnak a naturalista romantika gyönyörűséges fattyúhajtásai. Stallings és Anderson, Zuckmayer és Piscator versenyt hordják egybe a mocskot és alacsony-ságot, hogy gránátjaik színpadi detonációjával beleharsogják a megfélemlített nézőtér fülébe kétgarasos felfedezésüket: «C'est la guerre!» De az Isten szerelméért! ha Verdun alatt ilyen sörpredék nép táborozott; ha a férfiaságnak, emberi jósnágnak, baráti hűségnek ennyire nem lehetett még írmagját sem találni, mint ahogy darabjukban ők mutogatják, akkor ez a darab a legveszedelme-sebb háborús propaganda! Akkor a hadiözvegyek és hadiárva adjanak hálát a Gondviselésnek, hogy hozzátartozójukból a háborúban lett hősi halott s nem itthon fegyháztöltelék! S ennek a színdarabnak kellene azt dokumentálnia, hogy «Amerika már a költészet terén is felveszi a versenyt Európával» s hogy «a józan, tárgyilag-os Amerika nem fél a tükörbe nézni». A józan és tárgyilag-os Amerika —

melyet különben ebben a drámában jobbjára megrögzött iszácokosok reprezentálnak — itt ugyancsak torzító-tükröt gyártott s épen nem azért, hogy művészi igazságszomjunknak legyen mibe belenéznie.

S általában: mi köze a háborúnak ahhoz a kakasviadalhoz, ami itt két durvalékú férfi között három keserves felvonáson át lezajlik? Hiszen azt is nyomban megtudhatjuk, hogy «nőügyekben» már azelőtt is, máshol is «sok borsot törtek egymás orra alá». Hogy a fronton nagy a nőhiány s most egy mindenre kapható nőcske körül marakodnak? Ez az a dráma, melynek hőse és témája állítólag maga a háború? Mert egyéb a darab folyamán valóban nem igen történik. Ezt látjuk az első felvonásban, ugyanezt a harmadikban is. S még ebből a kanapé-ügyeskéből sem fejlík ki semmi. Közül van egy lövészárkfelvonás kartácsrobbanásokkal, srappnellfütyüléssel, idegssokkal, tetvezkedéssel. Itt a «vetélytársak» csak annyiban vetélkednek, hogy az egyik beszerez egy «drága, édes», könnyű kis láblövést, amivel visszakerülhet a Hinterland korcsmádemónához s erre a másik «kinjában» elfogja a német járőr parancsnokát, ezért a bravurért tudniillik nyolcnap szabadság jár s mehet ő is hátra, hogy a körmére nézzen a veszedelmes kamerádnak. Viszont épen ez a felvonás az, amelyben a «kor színvonalán álló» rendezés kedvére kitombolhatja magát; ez mintegy a Piscatorok jutalomjátéka. Akcióba lép itt a rádió, a mozi, a megafon s mindennemű színpadi fényhatás. S mi az eredmény? Legjobb esetben a nézőtérén egy-egy gyengébb idegzetű műélvező rosszul lesz; ez — úgy gondolom — a darab hatásába már mintegy előre bele van kalkulálva s a rendezés talán kudarcnak, kárba veszett fáradozásnak is fogja fell, ha ez be nem következik. Megvalljuk, magunk is jókat rémüldöztünk, amíg meg nem bizonyosodtunk felőle, hogy bársonyszékeinkig legfeliebb a robbanások puskaporszaga terjeng el, de a magjukból szerencsére nem kapunk. Mint hogy pedig ebben a felvonásban dráma egy szemernyi sincs, harcmoraj ellenben annál több s a végén mégis az egész estének lehangosabb tapsvihara itt zúgott, az a vészes gyanunk támadt, hogy ebben az úgynevezett pacifistadarabban a legnagyobb siker voltaképpen — a háború aratta. A pincefedezék poklát páholyokból megtapsol-

tatni: békeapostolkodásnak egy kissé rosszhiszemű.

De fenntartás nélkül tapsolni lehet a Magyar Színház kitűnő előadásának, elsősorban a «vetélytársak» megszemélyesítőinek, Somlay Artúrnak és Kiss Ferencnek. Szívvél-lélekkel beleélték magukat feladatukba s a rájuk bízott alakokban a durva elrajzolásokat, cikkcakkos töréseket is eltűntették azáltal, hogy a maguk egyéniségéből alakjuk mintegy szilárd alapot csúsztatnak; valami lélekfelét csillogtattak át a nyers durvaságokon inkább magatartásuk, tekintetük segítségülhívásával, semmint szavak útján, mert a szövegben ehhez alkalmas anyag után ugyan hiába keresgéltek volna. Tőkés Anna «édes romlottságú» korcsmátündére is (micsoda ponyvairodalmi hamisítvány ez az alak!) a művész egyéni kedvességének köszönheti az abszolúciót. Finom ösztönnel vonta meg a kényes szerep körvonalait és művészi tapintata résen állt, hogy azokon túl ne lendüljön. Jávor Pál egy tisztiszolga figurájában nagyon magára vonta a figyelmet egészséges humorával, kitűnő realizitikus megfigyelésével. Z. Molnár László zsidó ezredirnok a jólesően diszkrét és melegszívű alakítás. Dénes György idegrohama voltaképpen nem szerep, hanem fizikai erőpróba; a fiatal művész szerencsésen — kibírta! Bánóczi Dezső pathétikus és aljasul haszonleső francia korcsmárosa figyelemreméltó epizód-munka. Vágó Béla rendezése nagy igyekezettel szegődött Piscator nyomába. A díszletek nyugtalanok, zavarosak, nem egyszer végképp értelmetlenek. Az első felvonásban kilátás nyílik a hadszíntérre; a mezősegre óriási betűkkel oda van mázolja: VERDUN! Hogy talál ez a darab végtelen naturalista stíljéhez? Rédey Tivadar.

Két Shakespeare-rendezés a berlini Staatliches Schauspielhausban.

A művészeti forradalmak utáni modern színpadművészetben egyre jobban kifejecesedik egy általános rendezői elv, melynek értelmében a rendező, bár alkotó módon *újrateremt* a színpadon a drámát, mégis mindig a *költő* művéből és nem saját elméleteiből indul ki.

A színészettörténelem bizonyítja, hogy az utolsó negyedszázad alatt a rendező művészete ragadta magához a hegemoniát a többi színházi hatás-

tényező felett. A rendezők megmámosodva a kifejezési eszközök gazdag lehetőségeitől, *saját* rendezői elveik szerint alakítottak ki minden előadást: *önmagukat* adták színpadi produkcióikban. (Reinhardt indította meg ebben az irányban a fejlődést, Gordon Craig, Evreinov Nikolaj eredetibb és kevésbé zajos munkássága mellett és a modern orosz színpadművészetben Alexander Tairoff, Alexis Granovszky, Wsewolod Mayerhold rendezői alkotásaiban érte el végső kialakulását ez a törekvés.) Ez a típus: a színpadon önmagát játszó rendező. De ugyanúgy, mint ahogyan a színészek közt van egy típus: a mindig átalakuló, a szerep-alakká lényegülő, egyik alakítástól a másikig felismerhetetlenségig átváltozó *jellemszínész*, a rendezők közt is támadtak «darabjátszó» színpadművészek. A dráma *szeleme* diktálja a stílust és ezzel a módszerrel a legváltozatosabban gazdag eredményt érték el idáig a «darabjátszó» rendezés legnagyobb alakjai: Leopold Jessner, Jürgen Fehling és Erich Engel.

Jessnert már két alkalommal ismerttettem a «Napkelet» olvasói előtt. Régebben egyszer, szembeállítva Reinhardt-tal, másodszer pedig a berlini színházak klasszikus előadásairól szólva, *Oedipus*-rendezése kapcsán. Erich Engel ugyancsak ez utóbbi cikkben szerepelt: Ibsen *Kisértek*-jének inszenázását ismertetve. Ezúttal Leopold Jessner *legújabb* rendezői alkotását, Shakespeare *király*-ának színpadra-elevenítését szeretném Jürgen Fehling Staatliches Schauspielhaus *Szeget-szezzel* előadása mellé állítani. Talán nem lesz édeklentelen látni, milyen eredményekre jut e két annyira különböző feladathoz két olyan rendező, mint Jessner és Fehling.

I.

Shakespeare *János király*-át utóljára Berlinben a 90-es években adták, Adalbert Matkovskyval a főszerepben. Talán a dráma gyengesége, egy *siker*es előadás nehézsége csábították Jessnert, hogy most elővegye. A darab az ő rendezésében egységes, zárt, a figyelmet erősen lekötő, az előadás felfogásában megkapóan merész és puritánul egyszerű.

Jessner a dramaturgiai munkát (húzások, összevonások, itt-ott szövegátdolgozás) nagy tapintattal és teljes sikerrel oldotta meg. Energikus rövidítései révén a dráma tömörebbé vált,

jobban kidomborodott a magva, anélkül, hogy az előadás összbonyomása más lett volna mint a drámáé. Jessner minden csatajelenetet törölt a darabból. A második felvonásban Angers falai alatt vívandó ütközetek egyáltalában nem történnek meg, hanem *Bastard* javasolja, még pedig azonnal, hogy előbb egyesült erővel forduljanak a város felé. Az egyetlen képpé összevont felvonás Blanca és Louis eljegyzésével, helyesebben Bastardnak ezután következő monológjával zárul. Az ötödik felvonás harmadik, negyedik, ötödik és hatodik képei teljesen kimaradtak, helyette megjelent a korabeli Franciaország és Anglia térképe, vázlatosan rajzolva, a színpad egész magasságában és szélességében és egy szóhirdető röviden elmondta mi történt közben, majd a kolostorjelenet következett. A szóhirdető vezette be az előadást is: egy családfele előtt elmagyarázván a történelmi személyek egymásközi vonatkozásait. Még két betoldás volt a darabba: a negyedik felvonás második képében Hubert az izgatott nép által látott természeti tüneményről beszél; ezt kibővítették egy rövid balladává és nem ő mondja el, hanem egy fanatikus utcai prófétát cipelnek a király elé és ez éneklő félrévületben a János bukásáról szóló jóslatot. A végén pedig egy szerzetest visz Jessner a színpadra, aki rövid monológban tárja fel szándékát: megmérgezi János királyt, nehogy megtérhessen és üdvözülhessen a szerzetesek nagy ellensége.

Amilyen erősen meg voltak kurtítva a szerepszövegek és csak a *lényegeset* hagyta meg a jessneri «Bühnenbearbeitung», olyan puritán, határozott, bátor és egységes volt a rendezés is: a színpadképek nem «képek» voltak, hanem csak a legszükségesebb téralakítást mutatták. A színpad — Caspar Neher tervei — a maga mérnöki ökonomikusságával, a szín-tér tovább nem egyszerűsíthető jelzésével közelebb volt a Shakespeare-színpad *szeleméhez*, mint lenne bármilyen Shakespeare-színpad-rekonstrukció.

A háttér: halványan átvilágított sárgás-szürkén foltos fal-sík. Előtte híd fut végig a színpad egész hosszában. (Egyszer Angers falait jelzi, máskor két ágyú kerül rá s — csatatér a színpad...) A híd alatt a sülyesztőbe hátra-lefelé lépcső vezet. Jórészt itt távoztak el és itt jöttek fel a szereplők. Érdekes hatások adódtak a lépcsőn

való felbukkanás vagy eltűnés mozgásaival. Egy trón és két álló gyertyalámpa — terem a northamptoni kastélyban. Negyed-sátorlap kifeszítve — táborhely. A gótika szerkezetének konsztvászzerű jelzése, érzékeltetése — kolostor ...

János király: Rudolf Forster, (a németek egyik legnagyobb színésze) — tökéletes. Ugyanolyan puritánul egyszerű, mint Jessner rendezése. Játéka mély találkozásban cseng össze az *alkotó rendező* koncepciójával.

A legmerészebb rendezői szerep-átértelmezése az előadásnak: Konstanza volt. Helene Weigel, a vöröshajú Konstanza, minden tragikai pátosz nélkül való, maniákus makacsságot érzékeltető, hideg tónusú beszédével, korlátoltságával, merev göggyével és Velasquez hercegasszonyaira emlékeztető degeneráltságával a legtökéletesebb *tragikomikai* alakot keltette életre. A harmadik felvonás negyedik jelenetében Weigel egészen eszelősnek játszott a anyai fájdalomában összeomlott lelkű Konstanzát.

Jessnernek ez a Shakespeare-rendezése, — mely a nagy harci-zajos történelmi képsorozatból néhány ember *lélekdrámájává*, valósággal intim kamarajátékká tette a darabot, — a «neue Sachlichkeit» esztétikai elvének jegyében fogant és alkotó fantáziájának értékes, új munkaeredményét jeleníti.

II.

Jürgen Fehling, a modern német rendezőművészet másik nagy alakja, a berlini *Volksbühnengemeinde* rendezőjeként kezdte. Az impresszionizmusból indult ki, arra alkalmas helyen (Venecei kalmár, Szeget szeggel) még át-át rendezésén a *színes* hatások szerepére. Hebbel «Nibelungen»-jének rendezésével tanúságot tett róla, hogy *monumentális* is tud lenni, legutóbb pedig Wagner Bolygó hollandi-jának színpadraelevenítésével csinált forradalmat az opera-rendezésben.

Fehling «Szeget szeggel» rendezése ugyanúgy jelentéktelenre fokozza le a *külsőséges* színpadi hatásokat, mint Jessner «János király», csak más irányban. A színpad: három lépcsős dobogó, hátul-körül sárgásszürke körfüggöny. A színtereket egy-egy szék, asztal, oszlop, vagy egyéb kellék színpadrahelyezése és *világítások* jelzik. Imázsamoly — barátcellában vagyunk; egy oszlop — apáca kolostor kertje;

hátul rács-jelzés — cella. Puritán egyszerűségben peregetek a képek, melyeket zene kötött össze egymással. A ruhák kosztümszerűek, de *nem* korhűek. A komikus alakok modernizált karrikatura-ruhákban. Játékok *commedia dell'arte*-szerűen bohóckodó.

*

Dráma — vígjáték: egyformán egyet mutat rendezésük! Elfordulást a fölösleges, túlzott külsőséges rendezői hatásoktól, a rendezői önkénykedéstől, a dráma színpadi újratemetése helyett öncélú teátrális mondanivalókat közlő törekvéstől! A *korszerű* rendezés számukra: *lényegkeresést* jelent ...
Németh Antal.

Képzőművészeti szemle.

Rákosi Jenő képgyűjteménye. Az Ernst-Múzeumban, úgy látszik, némi fogalomzavar uralkodik, vagy nem tudnak magyarul, mert «Rákosi Jenő művészi hagyatéka» cím alatt hirdetik és árverezik el az elhunytnak képgyűjteményét. Ilyen árverésekkel általában nem szoktunk foglalkozni, legfeljebb csak akkor, ha valami eddig ismeretlen és jelentős anyagot állít az érdeklődés középpontjába. Most azonban a gyűjtemény egykori gazdája miatt is érdekes, akiről halálakor annyi mindenféle hamis és tulzó jellemzést írkáltak össze napilapjaink halottibeszédmondói.

Ugyanebbe a hibába esik a tárgymutató előszava is, amely minden ok nélkül felnagyított dicsfénylen veszi körül a kalapács alá kerülő kollekciót és gyűjtőjét, holott, ha figyelmesen végigjárnuk az Ernst-Múzeum termeit, könnyen megállapítható, hogy Rákosi Jenő nagyon távol állott attól, hogy a művészeti életben termékenyítő szerepet játszó műbarátnak vagy kiemelkedő ízlésű gyűjtőnek tartanak. Egnéhány jelesebb darabot leszámítva a képtár túlnyomó része a múlt század második felében szerepet játszó magyar festők olyan jelentéktlenebb alkotásaiból áll, amelyek a sajtó és a képzőművészet akkoriban jóval szorosabb kapcsolatai révén verődtek össze a gyűjteménnyé. Kivételek egy jó Fadrusz-szobor, néhány Munkácsy-kép, közöttük egy remek táj, egy jó Brodsky és néhány szép Mednyánszky. Malonyay Dezső halálával azonban, akinek tanácsára vezethetők vissza az ebben a gyűjteményben teljesen idegenül

ható Rippl-Rónai-képek, közöttük egy nagyszerű is, Rákosi Jenő befogadó képessége bezárult a magyar művészet újjabkori kifejlődésével szemben, márcsak selejtes holmit vásárolt, amint-hogy egyénisége különben is teljes elzárkózást jelentett a magyar élet minden egyéb újszerű művészi megnyilatkozásával szemben is, a mai magyar művészet épen oly kevéssé kellett neki, mint ahogy nem értette meg Adyt és Babitsot sem.

Keleti művészeti kiállítás. Az iparművészeti múzeum földszinti nagytermében nyílt meg a keleti művészeti kiállítás, amely nálunk különösen fontos, ahol a közgyűjtemények enémű tárgyakban nem valami túlságosan gazdagok. A kiállítás anyagába felvették a földrajzilag nem keleti eredetű, de lényegileg mégis keletről származó spanyol-mór keramikát is, viszont nincsenek benne képviselve Kis-Ázsia, a Kaukázus és Perzsia szőnyegei, mert ezeket az egyesület elődje, a Magyar Szőnyegkedvelők Egyesülete pár évvel ezelőtt már bemutatta. Sőt kiállították amaz iráni hellenisztikus művészet egyes termékeit is, amelyek a nagy népvándorlás folyamán jutottak Ázsia belsejéből, sőt távol keleti részéről is hazánk területére. A kiállítás anyagát tudományos szempontból *Csányi Károly* és *Felvinczi Takács Zoltán* kitűnően dolgozták föl, ugyanők szerkesztették az egyesület ritka áldozatkészségéről tanuskodó szép tárgymutatót is, melyet harminckilenc oldal sikerült reprodukció díszít.

A keleti művészet tárgyainak gyűjtése nálunk nem valami régi, gyűjtőink akkor jelentek meg az európai piacon, amikor az angol, francia és végül a német kereslet már nagyon magasra verte fel az árakat. Ezért és viszonylagos szegénységünk miatt nyugati mértékkel mérve ez az egész gyűjtemény nem valami jelentékeny, de a mi szempontunkból mégis szinte megbecsülhetetlenül fontos, mert bőséges alkalmat ad közönségünknek arra, hogy a keleti művészetben rejelő csalhatatlanul következetes stilizáló erővel megismerkedjék. Ez pedig ma különösen jelentős, amidőn az izlés és a művészet hajlandóságai egyaránt szabadulóban vannak a XIX. század végének fanatikus naturalizmusától.

Majdnem ezer tárggyal ismert meg a kiállítás. A török művészet termékei közül szép csemperészleteket és tála-

kat látunk, a jóval gazdagabb perzsa anyagból jó keramikai tárgyak és különösen egy remek kéziratoskönyv tűnnek fel, mely gyönyörű miniatűrökkel van díszítve. A nálunk majdnem teljesen ismeretlen spanyol-mór keramikát is képviseli néhány közepes darab. India, Nepal, Tibet, Sziam és Jáva sejtelmesen szakrális alakszobrászatából is látható egy-egy figyelemreméltó tárgy, míg Kína szolgáltatja darabszámra a gyűjtemény legnagyobb részét, fantasztikusan groteszk jádé-, hegyikristály-, kalcidonfaragványokat, közte néhány valóban elsőrangú darabot olyan változa'osságban, hogy egy jó kézikönyv segítségével a kínai keramikának majdnem egész történetét végigkísérhetjük. Végül szintén többszáz darabból álló gyűjteménnyel itt van Japán is, mely cserepekkal, porcelánokkal, bronzokkal, pompás lakkokkal, elefántcsontfaragványokkal és a japán rokokokorából színes famet-szetekkel szerepel.

Mindenesetre a legnagyobb elismerés illeti a magyar gyűjtők és művészetkedvelők egyesületét, hogy áldozatot nem kímélve rendezte ezt a kiállítást, amely elsőrangú bevezetőül szolgál a távol kelet titokzatos és csodás művészetébe.

Paál László élete és művészete. A Franklin-Társulat elsőrangú kiállítású díszművel róttá le kegyeletét legnagyobb tájképfestőnknek, Paál Lászlónak emlékeztetével szemben, amidőn újra kiadta dr. *Lázár Bélának* Paálról írt monográfiáját. Ez a második, teljesen átdolgozott kiadás, melyet százharminc, tehát kétszerannyi kép díszít, mint az első, több mint száz oldallal terjedelmesebb az elsőnél. Szövegrésze is jócskán megnőtt, számos új adattal gazdagodott és a szerző az első kiadás óta elmúlt huszonöt év művészeti tapasztalatait is mindenképen iparkodott Paál művészetének jellemzésében értékesíteni. Azonkívül összeállította Paál összes eddig ismert műveinek pontos jegyzékét, ami az újabban minsűrűbben felmerülő hamisítványok szempontjából is hasznos dolog.

Lázár a nála megszokott lelkesedéssel ír Paálról, akinek kellő méltánylása végezt évek hosszú során át lázas tevékenységet fejtett ki. Ez a lelkes rajongás könyvének legvonzóbb oldala, és feledteti az elméleti részek né-mely bizonytalanságát. Lázárnak lel-

kesedésekkel és rajongásokkal átszőtt művészettörténeti és kritikai pályafutásán szerzett érdemei között talán első helyen áll Paál jelentőségének lelkes felismerése és hirdetése, s vele nemcsak a mindig lassan sántikáló hivatalos köröket előzte meg, hanem a művészettel lelkesedésből foglalkozó magyar kortársainak nagy részét is. Paál életrajzának, egyes képeinek felkutatása azonban nem kevésbé jelentős érdeme, s ezt mindenestre ismét hálásan fel kell említenünk, midőn műve e második kiadásának megjelenéséről röviden beszámolunk.

Tamás-galéria. Talán még egy kiállítás sem volt az ebben az időben megnyitott Tamás-galériának, mely annyira érdekes lett volna, mint ez az évadzáró, amely az expresszionizmussal csak kevésbé ismerős közönségünket nyilván megdöbbentette. Közönségünkön ez esetben persze nem a művészet forradalmára esküdő fiatalságot értem, hanem azt a tárlatlatogató átlagközönséget, amely a naturalizmuson és impresszionizmuson nőtt fel s ma már teljesen belé tud helyezkedni a nagybányaiak festőkultúrájába, de Szőnyit és Aba-Novákot is hajlandó elfogadni, Bernát Auréllal és Kmettyvel kacérkodik, sőt néha talán már Márffyért is lelkesedik. Ez a közönség, amely a külföldre helyeződött magyar festői forradalomból csak a lassanként hazaszállingózókat ismeri, alkalmasint mélységes meghökkenéssel fog megállani *Mattis-Teutsch* János művei előtt, amelyek az expresszionizmus egyik legvégző eszmei szublimálását jelentik és a természetből annyira elvonatkoztatottak, olyan absztrakt ornamentikájúak, hogy megértésük nem csekély nehézségbe ütközik. Ezekhez a képekhez semmiesetre sem szabad abból a szempontból közeledni, hogy mennyiben hasonlítanak a valóságnyújtotta nyers optikai képhez. Egy egészen transzcendentalisan általánosító és elvonó képzetnek szinte földöntúli, minden vértől és érzékiségtől megfosztott álmai ezek a halvány és bizarr kompozíciók, amelyek tengeri ázalagok lágyhajlású díszítményeibe sorvasztják az emberi testet, miközben megfosztják húsától, véréből és spiritiszta jelenésképek testetlen szellemiségébe öltöztetik. Külső formájukban fénytelen és színtelen faldekoráció tervek, amelyek minden távlatról, tónusról és a három-

dimenziojú térbeliség minden varázsaról lemondanak, síkba vetített, relief-telen schémák, egy ájtatos magasztosságra törekvő képzetnek önmagával vívódó és gyötrődő alkotásai. De akármilyen groteszkek, idegenszerűek és furcsák is és akármily kevésbé jelentik is a művészetnek valamely magával ragadó és tömegek lelkét mozgásba hozó változatát, mégis egy érdekes művészegyéniség küzdelmes életpályájának összefoglalását jelentik, amely büszkén lemondott az olcsó sikerek és érvényesülések aprópénzzel fizetett hétköznapi országútjáról és fanatikus önmagabizálással gubózta magát belé e furcsa világba.

Mattis-Teutsch expresszionizmusa bizonyos mértékig az expresszionizmus teljesen dekadenssé vált rokokóját jelenti, amelyben a minden követlen valóságtól elszakadt expresszív formaelvönás egy különös ornamentika kissé fáradt, de mindig szellemes játékait űzi.

Egészen más, sokkal több életerőt sugárzó és nehezebb súlyokkal dobálózó képzetű a fiatal *Hincz* Gyula, aki két kézzel kapaszkodik az életnyújtotta színek és formák burjánzó gazdagságába. Még nem egészen kialakult művész, aki néha az expresszionizmus merev egyszerűségeinek térbeliségébe harsogó színgörgőket önt, más-kor meg elvet magától minden színt és barokkos gazdagsággal kanyargó, egymást felfaló, küszködve tekerődő vonalkavargásba szorítja bele képzeletét. Erőteljes, fölötté érzéki, buja képzetű ember, valóságos ellenlábasa a vértelen általánosságok kereteibe szorult *Mattis-Teutsch* Jánosnak. Szemelláthatólag túlradón fiatal művész, aki nem riad vissza játékos kérdésektől sem, de mondanivalója mindig van, úgyhogy fiatalos hetvenkedései sem kellemetlenek. Fiatalságának rovására írható, hogy néha jóval többet zsúfol egy-egy kompozíciójába, mint amennyi épen a legerősebb hatás szempontjából szükséges volna, így történik meg, hogy némelyik egyszerű erejű csendélete mellett a másik túlszűfoltan meg van terhelve nemcsak vonalformákkal, hanem fölösleges színbeli tarka-barkaságokkal is.

Mészáros Lászlóban ismét egy olyan fiatal szobrászt ismertünk meg, akit a jövő hivatottjai közé kell számítanunk. Ma még egy kissé hanyódiak a naturalista érzékelés és a stíuszáló átalakítás örömei között, de ez az átköl-

tés olyan friss erővel jelentkezik nála, még ha néha kissé külsőséges tünetekkel is, hogy alkalmasint nem tévedünk, ha szobrászatunk kikerülhetetlen és méltán sóvárgott átalakulásában tőle is jelentős szerepet várunk.

Farkas Zoltán.

Daumier-kiállítás a Szépművészeti Múzeumban.

(A művész halálának ötvenéves fordulójára.)

Az emlékkiállítások korát éljük. A művészek születésének és halálának száz- és ötvenéves fordulóját ünneplik mindenfelé. Grafikai kiállításai során a Szépművészeti Múzeum is egymásután rendezte az emlékkiállításokat. Nagy művészek oeuvrejének együttes bemutatása mindig instruktív s bármily külsőlegesen látszik egy kiállításnak valamely alkalomhoz való fűzése, azzal mégis bensőségebbé válik s emlékezetesebbé.

Zichy, Dürer, Goya művei után most Daumier grafikai munkái kerültek bemutatásra. Daumiert Balzac a karikatura Michelangelójának nevezte el s ha csak a nagyságát akarjuk e hasonlaltal kifejezésre juttatni, úgy bizonyára helyes Balzac megjegyzése. Nincs azonban művész, kit Daumierrel együtt lehetne nevezni a meleg kedély, az ötletes kedvesség és groteszk báj szempontjából. E tekintetben nincsen hozzáfogható.

A Múzeum Daumier-sorozata meglehetősen újkeletű: a legelső darab 1913-ban került a gyűjteménybe s a gyűjtés munkája 1917-ben már véget is ért. A nagy energiával folytatott beszerzésnek köszönhető, hogy az összehordott anyag, e rövid idő dacára, mégis gazdag, sőt nagy ritkaságokkal is büszkélkedhetik. A lapok megszerzése a legideálisabb módon történt: a hozzáértés és különös szerencse összehatása folytán. Különös szerencse folytán jutottak például Daumier rendkívüli szépségű fametszet-próbanyomatai a Múzeumba. 1916-ban ugyanis a Van Gogh-gyűjteményt árverezték Amsterdamban. Az árverési katalógus Daumier tizenöt fametszetének próbanyomatát jelezte. Mivel addig igazi Daumier-féle próbanyomatok még nem kerültek elő, a katalógus megjegyzése nem volt nagyon biztató, de az összeg nem lévén nagy, Meller Simon, a Grafikai Osztály igazgatója sürgönyileg megrendelte

a próbanyomatokat. Az ilymódon látatlanba vásárolt lapok megérkezése a legnagyobb meglepetést hozta: elragadó szépségű és frissességű nyomokat tartalmazott a küldemény, melyeket a művész csak magának készített s melyhez hasonlók egyetlen más Múzeumban sem találhatók. Annál is örvedetesebb szerzemény volt ez, mert a kis könyvek, melyek illusztrálására e fametszetek készültek, bányadt és olcsó nyomással egyáltalában nem adnak fogalmat Daumier rajzainak különleges szépségéről. Az csak ezekben a próbanyomatokban bontakozik ki.

A fametszetek sorozata további kiépítést 1917-ben nyert, amikor Karl Voll, a művészettörténet kiváló müncheni tanára árvereztette el gyermek-kora óta szeretettel összegyűjtött, elsőrangú XIX. századi grafikai gyűjteményét. Innen származnak a «Némesis medicale» című könyv próbanyomatai és egyebek; nem oly kifogástalanok, nem oly frissek, mint a Van Gogh-féle lapok, de mégis fontosak.

A gyűjtemény zömét azonban nem a fametszetek, hanem a könyvnyomtatások képezik. Ez természetes is, mivel Daumier 5000 darabot számláló grafikai munkáiból 4000 könyvnyomat és csak körülbelül 1000 fametszet.

A könyvnyomtatok legnagyobb része a legkiválóbb párizsi grafikai-aukcióház árveréseiről származik. Loys Delteil e ház tulajdonosa, típusa volt a gyűjtőtudósnak; nemesen kényes egyrészt, elmélyedő és alapos másrészt. A nála rendezett aukciók a legkifogástalanabb anyagot hozták piacra s ő tőle származnak a XIX. századi nagy francia művészek grafikai oeuvrejének mintaszerű katalógusai. Utolsó munkája Daumier könyvnyomatainak nyolckötetes katalógusa volt. Az ő aukciójáról kerültek Múzeumunkba Daumiernek kora politikusaírói készíttet híres arcképei. E lapok nagy része Charles Malherbe kitűnő zeneművészeti írónak és gyűjtőnek hagyatékából származnak. Válogatott szépségű lapokból álló óriási gyűjteményében csaknem teljes számban voltak meg Daumier könyvnyomatai. Az innen vásárolt lapok néhány íráselőtti példány s ezáltal a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Az ugyancsak Delteilől vásárolt «A békebíró döntött» című lapról, Delteil oeuvre-katalógusa szerint a Szépművészeti Múzeum példányán kívül, más íráselőtti példány nem ismeretes. Mint ilyen tehát unikum.

Az arcképeken kívül megtalálhatók a Múzeum gyűjteményében Daumier nagyjelentőségű főlapjai is, az utolsók, melyek a sajtószabadság megszüntetése előtt, 1835-ben készültek: a megrendítően tragikus hatású «Transnonain-utcai gyilkosság», a színes gazdagságú «Törvényhozó has» s a nagyerejű «Belé ne kössetek», mely utóbbi épen a sajtószabadság védelmében készült. A művész nagyméretű főlapjai közül csak egyetlen lap hiányzik, a «Lafayette eltemetve» című könyomat.

A politikai karikatúrák Daumier lelkének tragikus komolúságát, művészetének hatalmas erejét juttatták kifejezésre, kedvessége és jóízű humora csak a társadalmi karikatúrában tudott kibontakozni. Amiben valami fonákságot lehet találni, az mind érdeklő s mivel mindenben van fonákság, minden érdekli. A tudálékos asszony és a nagyképű férfi, a csapodár férj és a hűtelen asszony, a kirándulási mániában szenvedő nyárspolgár, a divatbolond, a háziúr és a lakók, a socialista asszony, a párizsi bohém, az iszákos, a fürdőzők stb. stb. minden kihívja Daumier mosolyát. Azt az örökifjú mosolyt, mely magával ragadó erejét, zamatos ízét nem vesztette el 100 év alatt és nem fogja elveszteni soha. A Múzeum gyűjteményében tekintélyes számú lap képviseli Daumiert erről az oldaláról. A «Derék nyárspolgárok» és a «Fürdőzők» című sorozat például csaknem teljes s még hozzá egytől-egyig kitűnően szép, sőt gyakran íráselőtti próbalevonatokból áll. Kiegészítések azonban itt is szükségesek volnának. Egyik legerősebb sorozata az «Ókori történelem», mely a klasszikus kor kimagasló alakjainak kigúnyolásával a klasszikus témákon rágódó David-iskolát gúnyolja, nagyrészt megvan ugyan a gyűjteményben, de nem elég szép levonatokban. Másik nagyon fontos, «Robert Macaire»-rel foglalkozó sorozata, mely 100 lapon kifogyhatatlan elmésséggel a modern szélhámost állítja pellengérré, mindössze két lappal van képviselve. Végül «Kékhárisnyás asszonyok» című, rendkívül mulatságos sorozata és mások teljességgel hiányzanak. Arra kellene törekedni a jövőben, hogy e sorozatoknak legalább legjobb darabjaival és a «Lafayette eltemetve» című lappal ki lehessen építeni a Múzeumnak nagyon számottevő gyűjteményét, mely mai formájában — a mostoha viszonyok folytán — csak egy nagyszerű töredék.

Daumier eredeti rajzai teljesen hiányzanak a Múzeum gyűjteményéből. Külön érdekessége a kiállításnak, hogy e hiányt magángyűjtemények anyagával pótolta. Mindenekelőtt Majovszky Pál min. tan. európai hírnévű modern rajzgyűjteményének három rajzával. Közülök különösen a «Ne zavarod köreimet» című, Archimedest ábrázoló lap Daumier legszebb rajzai közül való, úgyisintén a báró Hatvány Ferenc birtokát képező «Vásári komédiások» című pompás rajz. A Múzeum anyagából szintén hiányzó, Daumier fametszeteivel és könyomataival díszített könyveket Székács Imre gazdag könyvtára szolgáltatta. Ilymódon a Múzeum emlékkiállítása valóban méltó módon hódol Daumier nagy zsenijének.

Hoffmann Edith.

Zenei szemle.

A Filharmoniai Társaság *Dohnányi Ernő* vezetésével gyönyörű műsorral zárta le idei hangversenysorozatát. *Mozart* «Cosi fan tutte» című vígoperájának nyitánya, D dur hegedűversenye és *Beethoven* IX. szinfóniája került előadásra.

A hegedűversenyt *Kresz Géza* Amerikában élő honfitársunk adta elő a szó igazi értelmében vett Mozartstílusban. Valóban, ritkán hallani ilyen kiérett, klasszikus, zeneiségtől teljesen átitott Mozartinterpretálást. Ebben a művészetben ne keressünk Hubermann-féle forrongó temperamentumot, pompás, telített színeket, önmagát teljesen kiélő, hódítani-tetszeni vágyó egyéniséget. Mozart világát ilyen tulajdonságokkal nem lehet megközelíteni. Ehhez elsősorban lelki előkelőség kell, amely nem ismer megalkuvást, hanem abszolút értékmérővel lép a nyilvánosság elé.

A ritkán hallott hegedűverseny a 19 éves *Mozart* műve, a leegyszerűsödött, átlékesített zenei rokokóstílus egyik legszebb példája. Feltűnő a tételek zárt jellege, amennyiben a témák feldolgozása nem annyira a fejlődésben áll, mint inkább variációkkal történik. A zenekar főképp kísérő jellegű, szólamai rendkívül egyszerűek, homofon szerkezetűek. Az első tétel briliáns virtuóz jellege, amely egy pillanatra sem jut túlsúlyra a zenei tartalom gazdagsága mellett, a második tétel isteni derűje, a Rondo kecses, finoman csipkelődő ritmusa, tökéletes szépségű, kiapadhatatlanul áradó melodikája

Kresz Géza előadásának egyszerű könnyedségében, kiegyensúlyozottságában, sokszor szinte légius finomságú tónusában a legnagyobb zenei élvezetet szerezte a hallgatóságnak.

Ahányszor alkalmunk van az emberi szellem egyik leghatalmasabb alkotását, *Beethoven IX. szinfóniáját* meghallgatni, mindannyiszor meggyőződhetünk róla, hogy ezt a művet tökéletesen előadni, minden bennerejlő szépséget és mélységet maradéktalanul felszínre hozni, majdnem lehetetlen feladat. A lángelme gazdagságának mindig más oldala jut így előtérbe anélkül, hogy a mű teljes koncepcióját valaha is ki tudnók meríteni.

Mégis miben áll Beethoven nagy művének igazi vonzóereje? A mester saját szavaival felelhetünk: «A zenében magasabb kinyilatkozás rejlik, mint minden bölcsességben és filozófiában». «A zene a legfőbb közvetítő az érzéki és a szellemi világ között.» És megírja e szavak bizonyosságul a IX. szinfóniát, a diadalmaskodó, felfelé szárnyaló emberi lélek himnuszát. Beethoven itt megmutatta nekünk, hogy minden emberi gyarlóság ellenére el lehet érni a legnagyobb lelki magasztalatot, a királyi lelkek sugárzó derűjét, akik a szenvedésekből győzedelmesen le tudták küzdeni mindazt, ami lefelé húzó, szárnyakat bénító és felszívták magukba azt, ami benne felemelő, termékenyítő, szárnyakat adó. A szellemnek ebben a legnagyobb, legnehezebb diadalában a lelki harmoniának minden külső, belső akadály ellenére való kiküzdésében rejlik a magyarázata annak, hogy a nagy emberek nevetésében, lelki derűjében annyi felemelő, megnyugtató, erősítő jótétemény rejlik. Beethoven szenvedéseinek töviskoszorúja eltűnik az önmaga fölött diadalmaskodó szellem glóriafényében és ebből a glóriafényből nekünk is jut egy világító, vigasztaló sugár.

Az első tétel kezdetén a kvint hangköznek, a zene legősibb elemének uralma valami forrongó káosznak, ürnek az érzetét kelti: mintha lábunk alól kihúznák a talajt és olyan régiókba jutnánk, ahol a véges fogalma megszűnik. A feneketlen örvényben szüntelenül forrongó kvintsextolák fölött, mint egy-egy felvillanó lidércfény különböző régiókban halljuk az a-ról e-re, vagy e-ről a-ra ugró dallamot. Mindig gyorsabban következnek ezek a felvillanások, végre oktávákra szélesedve talajt kapunk lábunk alá a titáni erővel

felhangzó d moll témában. Hatalmas akkordok törnek elő, a kétségbeesés segítségkérő kiáltásai, azután újra az előbbi szakadék nyílik meg előttünk a d—a quint tónusában. És folyik tovább a rohanás. A szakadatlan mozgásarat ritmusában itt-ott szívet megindító könyörgés vegyül: hol a nyugalom, a fény, a melegség, ahol meg lehetne pihenni? Valami sóvárgó kiterjeszkedést érzünk a hangok örvényében. Forrón vágyódik a szív, epe-dően könyörög, de ez a vágy, ez a könyörgés tárgyatlan. Maga az abszolút sóvárgás száll a végtelenség, az emlékezetnélküliség sivatagán keresztül. A tétel centrumában a hatalmas emelkedéssel bevezetett főtéma szinte ijesztő a maga rideg monumentalitásában. A sötétség és hideg nem tágit mellőlünk, az espressivo síró panasza elhangzik a nagy egyedülletben. Végre a befejezés! A mélyben kromatikus menetek szagudanak föl és alá, a felső szólabban mintha valami intelem rejlene: ne tovább, mert itt már csak az örület és kétségbeesés Meduzafeje integét. A tétel legmegrázóbb része következik. Fenyegető crescendo után vad elszörnyűdéssel sikolt fel a borzalom a hatalmas ugrásokban száguldó oktávokban. A lelki feszültség eljut a legvégső határáig, midőn a d moll akkord feloldásában, mint egy lidércnyomásból ébredünk. Az egyetemes világfájdalmat Beethovennél nagyobb erővel nem élte át zenében senki. Paradox tétel, de igaz, hogy a tétel viharos crescendoinak s fortissimóinak dacára, valami borzalmas, halálos csend, a lélek magányosságának csendje uralkodik benne.

A Scherzoban csodálatos feloldódás. A zseni egy másik oldaláról mutatja magát és az előbbi titáni küzdelem és panasz egy gyermek édes tiszta mosolyává szelidül. Mégis csak szép a világ! Ég és föld, virágok és csillagok mind kezét látszanak nyujtani ahhoz a tiszta ujjongó örömhöz, ami a scherzotémában megnyílvánul. Az erő kifejtés öröme humorra derül: mintha az élet minden fájdalma megtörne a vele úzótt játék gyönyörén, a felszabadult lélek az elszenvedett kínnal incselkedik.

Az «Adagio» magasztos melodiájában nem a fáradt beletörődés, hanem a halál fölött diadalmaskodó erővel telt megnyugvás, a kereszténység szelleme él. Az igazi öröm és erő, a lélek királyi vonása az egyéni akarat meg-

törésében, az önönmagán uralkodni tudásban rejlik. Így jutunk el a kételkedés és szenvedések terhétől megkönnyebült lélek teljes felemelkedéséig. Még egyszer felbukkannak az utolsó tétel elején a lelki sötétség témái, de felhangzik egy hatalmas akkord, mint egy kiáltás, mely kihangzik az egész világegyetemre, hogy elriassa a leselkedő árnyakat. A szenvedésnek vége és a megmentett lélek a mester saját szavaival kiált fel: «Barátaim, hagyjuk e hangokat s kezdjünk jobb éneket» (bariton szóló) Schiller ódájának szavait csak később helyezi a földallam alá. Először a vonós zenekar basszushangszere a gyermeki ártatlanság szent bizalmával hozzák a témát, majd az új közösség többszólamú choráljává szélesedik, amelybe úgy érezzük, magunknak is bele kell olvadnunk, hogy részt vegyünk az eszményi Isten-tiszteleten. Ezt az ósdallamot a variációk során a felfokozott érzés minden díze és pompája duzzasztja hatalmasra, mint ahogy az egész lélekző világ egyesül a mindent átfogó szeretetben. A megdicsőültek extázisával szárnyal az örömhimnusz mind magasabb, sugárzott régiók felé, érzelmi Istenbizonyítékká válik, mert sejteti, érzeti velünk azt, aki a csillagok felett, a szeretet erejével vonzza magához a teremtményeket. Egy rövid prestissimo, a lélek erejének és diadalának kifejezése zárja be a hatalmas művet.

*

Egy értékes művészi pályafutás négy évtizedes évfordulóját ünnepelte díszhangverseny keretében a magyar zenevilág. Nem hisszük, hogy *Kerner István*, a magyar karmesterek legkiválóbbja túlságosan örült volna a nagy, megérdemelt ünnepletetésnek. Puritán egyéniség, aki bizonyos zártkörű életre van teremtve, akit nem csábítanak zajos sikerek, külföldi babérok. Nagy interpretátor volt, gazdag művészlélek. Nagyszerűen bele tudta magát élni a legkülönfélébb zenei nyelvjárásokba és így alkotta saját lelkéből újra a zenemű érzésvilágát. Azok közé az emberek közé tartozott, akik már pusztá jelenlétükkel a belőlük sugárzó benső erő folytán valami megnyugtató, jóleső támasz érzetét keltik a környezetben. A vasszorgalom, fáradhatatlan munkás ember lelki nyugalma biztonsága volt benne, aki tudja, hogy mindent megtett azért, hogy zenekara megfelelhessen feladatának. Egész éle-

tét a magyar zenekultúrának szentelte. Mint operai karnagy és mint a Filharmoniai Társaság karnagya főképp Beethoven, Mozart, Wagner interpretálásával szerzett magának halhatatlan érdemeket. Itt érvényesültek leginkább ideális, fenkölt felfogása, karmesteri művészetének nagyszerű kiegyensúlyozottsága.

Kerner István pályafutása nemes példája annak a hazafiságnak, amire a magyar zenekultúrának — ma inkább, mint valaha — a legnagyobb szüksége van: a hétköznapi komoly, kitartó munkájával bebizonyított hazafiságnak. Tudta jól, hogy az élet a hétköznapi, a verejtékes munka sorozata, ahol az ünnepnapok csak a jól teljesített kötelesség tudatából nyerik igazi ünnepi színezetüket. Nem nagyhangú, alkalmi sikerekre, hanem szolid tudásra nevelte a zenekarat, így tudott az igazi nagy karmesterek sorába emelkedni, másoknak igazi ünnepi élményeket szerezni. Negyvenéves pályafutása örökre egybeforr az ezen idő alatt magasra fellendült magyar zenekultúra legszebb fejezeteivel.

Jeritza Mária ezidei vendégjátékának különös érdekességet kölcsönzött ezzel kapcsolatban Puccini a «Nyugat lánya»-nak felújítása.

A mű 15 esztendővel ezelőtt került nálunk bemutatásra. Puccini nagy előszeretete a borzalmas drámai szövegek, a tömegek idegeit állandóan feszültségben tartó izgató jelenetek végsőig való kiélezése iránt ebben az operájában jutott leginkább kifejezésre. Úgy látszik azonban, hogy az európai operaszínpadok közönsége D. Belasconak vértől csepegő rémdrámáját túlerősnek találta s épen a szövege miatt mind külföldön, mind nálunk hamar lekerült a műsorról.

Pedig a «Nyugat lánya» zenei szempontból teljesen egyenrangú Puccini egyéb, annyira népszerű műveivel. Jellemzésében mesteri kézzel állítja szembe egymással a durva kegyetlenség, vad indulatok viharát a szeretet melegségével, amely a lány olasz melódiákban, mint egy puha, enyhítő simogatás vonul végig a kaliforniai aranyásók pénz-, kártya- és vérszomjának vigasztalan, sötét világában. Puccini zenedrámáinak rendes formájával találkozunk itt is: egymásután soraközö jelenetek változó színekkel történő zenei festése, itt-ott franciás könnyedség, egy kis exotikum, a Puccini zenére

annyira jellegzetes harmonika — amely minden modern látzata mellett ebben az értelemben egyáltalán nem felforgató, veszedelmes — bizonyos keresettség a drámai feszültség fokozására, de ott, ahol belső élmények jutnak szóhoz, igazi mélységek. Az I. felvonásban ilyen hang Wallacenak, az aranyezők dalnokának gyönyörű éneke. A honvágy édes-bús panasza hatalmába ejti a durva, kapzsi lelkeket és mint fájdalmas visszhang csendül fel mindnyájuk ajkán «Kisded házam árnyas kertje, Jaj, de messze, messze vagy!» — Vagy mennyi szép melódia Johnson és Minnie jeleneteiben, midőn a haramiavezér szívét Minnie tisztasága, üde bája hatalmába ejti és kitor lelkéből a vágy az igazi, tiszta szerelem után, vagy a II. felvonás túlradó szenvedélyű gyönyörű kettőse. De a legszebb talán Johnson utolsó felvonásbeli áriája, méltó párja a «Tosca» híres levéláriájának. Puccininek az élettől való búcsúzás sugallta a legszebb áriákat. Ne keressünk nála magasabb eszményeket. Szervedélyes olasz lelkének minden szeretete, mohó sóvárgása az életnek szól, az életnek, amely nem adta meg azt, amit vártunk tőle, amely örökre bezárul előttünk, mielőtt szépségeit kiélvezhettük volna. A búcsúzás, a teljesületlen vágyak fájdalma, amely csak visszatekint, mert előtte már semmi sincsen, elragadó erővel hangzik fel itt is az elfogott, halálraitelt haramiavezér dalában: «Hadd higgyen Minnie szabadnak és jónak — Várjon, hogy visszatérjek. Eltelnek napok és évek, És én meg nem jövők...»

Jeritza Mária kivételes tehetségét a «Nyugat lányá»-ban egyéniségéhez leginkább illő szerepben élvezhettük. Nemcsak nagy énekesnő, hanem vérbeli, zseniális színésznő is, aki a drámai feladat egyetlen momentumát sem hagyja kiaknázatlanul. A II. felvonásban igazi gyújtópontja a drámai cselekménynek. Jóllehet humorának groteskségével, túlságosan kiélezett, hatásvadászó mozgékonyaságával és parlagias pózaival sokszor már az esztétikum határait is átlépi, mégis annyi erő, egyéniség, annyi őseredeti frissesség, minden szilajsága mellett annyi igazi asszonyiség, felvillanyozó temperamentum sugárzik belőle, hogy emellett eltörpülnek a kisebb gyengeségek. Kevés drámai színésznő tudná olyan lélekbemarkolóan megjátszani Minnie rettenetes csalódását, midőn megtudja, hogy gaz utonálló az, akit szeret. A lélek viharát

megelőző szélcsend, Minnie halálra meredt arca, remegő kérdése: «Mit mondott?» a zenekar lélekzetfajtott pianissimójától kísérve, majd a nő büszkeségén is halálos sebet kapott lélek felsikoltása, gyűlöletbe árcsapó vad fájdalma, mesteri színészi teljesítmény volt. A «Nyugat lányá»-nak ősi természete, egy párdúc magát védő, majd ragadozó, zsákmányáért harcoló vadása forrt, kavargott előttünk a sheriffel való jelenetében. És mindemellett mennyi eszköze van a kedveség és báj kifejezésére! Midőn átszellemült, álmódzó mosollyal suttogja magában Johnson rajongó szavait (I. felv. utolsó jelenet), mennyire tudta éreztetni egy tiszta lélekből ébredő szerelem benső ragyogását, csodatevő varázsát. Mindent, amit csinál, önmagától, a színészi ösztön csalhatatlan erejével csinálja: nagyszerű organuma mellett ez páratlan világsikerének legfőbb titka.

Operaházunk a művet megfelelő keretekben hozta színre. Johnson szerepét *Halmos János* meleg líraisággal, sok szívvel énekelte. Természetesen egy «Jeritza»-féle aktivitás mellett a rablóvezér — amúgy is inkább passzív szerepében — talán túlszelídnek, erőtlennek tűnt fel. *Szende* (sheriff) mind játékban, mind énekekben kitűnő alakítást nyújtott.

Prahács Margit.

Magyar folyóiratszemele.

Az utolsó évtized filozófiai irodalmában rendszerek és elméletek mind összefutnak a kultúra új megalapozásának vágyában. Ami a mult század második felében még magában álló jelenség volt, az ma általános törekvésnek tekinthető, amely sokszor egymás közelébe hozza az ellentétes álláspontokat is. Ma az élet győz a teória fölött. Az élet szempontjának ezzel az uralkodó jelentőségével függ össze a tudományunk korunkban észlelhető másik jellemző magatartása is: fordulat a misztika és romantika felé. Misztikus romantika és romantikus misztika egyaránt az élet forrásaiból nő és hajtóereje a lélek újjászületési vágya. A kutatásnak ez az általános szelleme határozza meg a mai pedagógia helyzetét is. A teória itt már hivatásánál fogva szorosán az élethez simul; maga a kultúra mindig újból kiváltja a nevelői akaratot és oly feladatok elé állítja a nevelői elmélekedést is, amelyeknek legalább kiindulása a tényleges valóság közelébe

esik. Ezzel egyidejűen a pedagógiai gondolkodás az ateoretikus irányzatnak a misztikának és neoromantikának hatását is magán viseli. A metafizikai érdeklődés újjáéledése, a mai lélek válásos honvágya, amely a legkülönbözőbb spekulációkban nyilvánult meg, a pedagógiát sem hagyta érintetlenül. Az irányzatoknak és törekvéseknek zűrzavarában két megnyilvánuló jelenséget lehet megállapítani, amelyek napjaink egész pedagógiájára nézve jellemzőek. Az egyik a pedagógiának, mint tudománynak önállósítására való törekvés; a másik jellemző vonás pedig abban nyilvánul, hogy szinte általánosan kétségbe vonják a pedagógia jogosultságát az egyetemes érvényű célkitűzéshez. A pedagógia, amely Platon óta a filozófia ölen nőtt föl, most nyugósnek érzi a filozófiát és hogy saját életerejét kipróbálja, végleg el akar szakadni tőle. Pedig a tudományos pedagógia csak filozófiai lehet. Maga a pedagógiai teória tételösszefüggése mulhatatlanul idézi a filozófiát. A pedagógia csak úgy tarthat tudományos-ságra igényt, ha oly egyetemes érvényű elvekből vezetjük le, amelyek egyszerűsmdn szisztematikus kiépítését is kiéleígtően biztosítják. A pedagógiai teóriának ez a beállítása elsősorban annak az iránynak az érdeme, amely kultúr-filozófiai alapon próbálja a pedagógiát rendszeres tudománnyá szervezni. Ez az irány a műveltség fogalmából indul ki. A kultúr-filozófiai pedagógiát külsőleg jellemzi, hogy nem reakció semmiféle régebbi irányzattal szemben s nem fellengzős utópisztikus program, hanem lelkiismeretes tudományos vizsgálat. Nemcsak a műveltség és művelődés relációját veszi vizsgálat alá, de mindkettőt egyszerűsmdn értékszempontok szerint is tagolja: a hegeli szubjektív és objektív szellem tulajdonképen itt éli a maga föltámadását. Végleges eredményekről, vagy épenséggel a kultúr-filozófiai pedagógia valamely kialakult rendszeréről azonban ma még nem beszélhetünk. (*Prohászka Lajos: Pedagógia mint kultúr-filozófia. Magyar pædagogia, jan.-febr.*)

Az átértékelés követelése mai életünk lényeges jellemzői közé tartozik. Mind többször észleljük, hogy különösen az irodalomtörténet és a történelem hagyományos megállapításait, valamint az eleven közélet megszokott értéklését egyesek és irányok módosítani igyekeznek. De ennek a törekvésnek meg vannak az ellenzői is. Kétségtelen, hogy nemcsak eltérés, hanem merev ellentét van a két fél között; nem pusztán egyéni vélemények különbözése ez, hanem alapvető kérdésekben szembenálló irányok összeütközése. Az átértéklés szükséglete ma sokak lelkében él, tehát jogosultnak kell lenni benne; a tiltakozók szava pedig arra enged következtetést, hogy veszedelem is jár vele. Bizonyos, hogy az átértéklés szavával jelzett mozgalom a szellemi élet örök alakulásának természetes következménye. Ma csak változott jelszóval folyik, de a közelmúltban a régi irodalmi és történeti becslések ellen hasonló erővel folyt. Ebben a mozgalomban arra kell törekedni, hogy sem az irodalom kérdéseinek tudományos vitatásában, sem a történelem értéklésében ne válják uralkodóvá a szónak a mai nyugtalanságot keltő értelme. Az átértéklés csak eredmény lehet, célkitűzés sohasem. Az egész kérdés lényegét és megoldását abban kell keresnünk, hogy ami tudományos szempontból egyedül jogosult és szükséges, azt nem az átértéklés, hanem az átvizsgálás, újból megvizsgálás szava fejez ki helyesen. Az átvizsgálás természetesen újból való értéklést is jelent, de ha tudományos céllal történik, senkinek sem lehet ellenére, aki tudja, hogy emberi tévedéseket föl lehet ismerni és helyre kell igazítani. Az újraértékelés egyébként még nem bizonyosan átértékelés; de ha ez következik belőle, azt is nyugodtan fogadja mindenki olyanoktól, akik nem átértékelni akarnak, hanem egyedül az igazat keresik. (*Imre Sándor: Az átértékelés az irodalomban és történelemben. Irodalomtörténet 1—2. sz.*)

K. B. O.

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: TORMAY CECILE; s. szerkesztője: HARTMANN JÁNOS. A kiadásért felelős: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.